

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

ÍRTA

KÖVÁRI LÁSZLÓ.

HATODIK KÖTET.

PESTEK RATH MÓR
KOLOZSVÁRIT STEIN JÁNOS BÍZOMÁNYA-
1866.

ERDÉLY TÖRTÉNELME.

HATODIK KÖTET.

A gubernátorok kora.

Tartalmazza

J. Leopold
I. József
III. Károly
Mária Theresia
II. József
II. Leopld
I. Ferenez
V. Ferdinánd — korát.

A gubemátori kor jellemzéséhez,

A korszakhoz, mely egy független fejdelemség romjaira építi szervezéseit, nem kereshetünk ragyogó színeket. A történész a letűnt nagyság omladékain járdáivá, lelkesülés helyett, gyakran a honfi bú nyomása alatt találja magát.

Gr. Caraffa tábornok hatalmaskodása, az osztrák seregek benyomulása, I. Apaffi M. fejdelem halála, a leopoldi diploma kiadása és elfogadása — a nemzeti fejdelemségnek, Erdély önállóságának véget vetett.

II. Apaffi Mihálynak meghagyatott ugyan a kilátás arra, hogy ha nagykorú lesz, még fejdelemmé lehet; de ezt diploma által sehogy sem sikerült biztosítani. Tizennégy éves lévén II. Apaffi, törvényeink értelmében, mint gyermek-fejdelem mel- lé, gubernátort és tanácsosokat állítottak.

Új, merőben új korszak vette kezdetét, az úgynevezett gubernátorok kora. Visszamentünk a magyar szent korona alá, honnan másfél század előtt kiszakadtunk volt.

Visszamentünk, de mint alkotmányos nemzet mentünk vissza, mely a leopoldi hitlevélben a kiszakadás előtti s a fejedelmikor alatt hozott törvényeit egyaránt biztosította magának.

Mikor ránk nehezült a nemzeti nagy romlás Mohácsnál, melynek következtében Erdély az anyahontól, vagy ha jobban utángondolunk, az anyahon Erdélytől — külön szakadt: akkor Magyarország mint hatalmas királyság, mondhatni, mint első rangú hatalmasság ragyogott. Mikor viszont egyesültünk, Magyarország és Erdély oda voltak gyengítve, hogy nagyhatalmi állásra nem is gondolhattunk.

Mióta Erdély Magyarországtól elvált, maga Európa színe is sokat változott. Egy sereg apró köztársaság, s apró ország tűnt vala le: részint ezek romlásán országok helyett birodalmak állottak elő. Róma, Velence, Spanyolország, Törökország s más a stabilitás elvét csökönyszerűen követő államok régi jelentőségéből kiestek: míg ellenben Franciaország XIV. La-

jós, Anglia Cromvell óta, a reformok lobogója alatt a dolgok élére veté magát; Poroszország útjában volt már az alakulásnak; Oroszország pedig a török gyengülése által óriássá kezdő magát kinőni. Mikor újra egyesültünk, Európa térképe többé nem a régi. Felette egy nagy centralisatio vonult el.

Sőt még az eszmék világában is egészen más lőn a lát-határ. XIV. Lajos fényűzése a francia nyelvet és divatot európaivá tette; a kifejlett reformatio a katholikus államok ligáját felbontá; a kormányok szerződéseiket anyagi erd ekekre kezdék alapítani. A világiak hatalmas léptekkel haladó mive-lődése a klérust, a sorkatonaság behozatala a nemességet, a régi kor e két erős oszlopát, — a népeket és kormányokat egyaránt domináló helyzetéből, nagyban kezdte vala már ki-szorítani.

Minden, minden megváltozott körülettünk, egyedül a ma-gyar nemzet nagy többsége nem akart változni. Ausztria kitar-tással űzte ezredéves beolvasztó politikáját a felsőbb körökben; az exigentia még a nemzeti nyelvet is háttérbe szorítá: s a jámbor nép még mind a hajdani nemzeti dicsőségről ábrándo-zott. Ausztria financiánkat, katonai erőnket — az államélet ez életerejét — hatalmába kerítette: s a nagy tömeg egész keleti apathiával, mintegy mit sem gondolva pénztelenségével, túl a Királyhágón még mind a Mátyás kora, innen a Király-hágón még mind a vajdák vagy nemzeti fejedelmek dicső kor-szaka visszavarázsolhatásáról álmodozott. A kardot kormányok és népek kezében mindenütt a toll és a diplomatia sima nyelv-ének fegyvere váltotta fel; bár a Wesselényi- és Tököly-forradalom elgyengített, folyvást Brennust játszódtuk, ki érvek helyett, kardját vetette mérlegbe. A nemzetiségek felébredtek, s elleneink nemzeti büszkeségünket saját veszteségünkre egyre táplálták bennünk: innen következett, hogy a tudománnyal és sajtóval, mi a nemzeteket egyedül képes a kiirthatástól megmenteni, nem sokat törődtünk. Egész Európa közeledni kezdett egymáshoz, a nemzetek ősi szokásaikból lealkudtak, hogy egymáshoz inkább közelebb férhessenek: mi mintha kí-nai kőfalat láttunk volna magunk körül, irtóztunk minden re-form-gondolattól.

Így mentünk mi be a XVH3. századba, mely a francia

forradalmat előidézte, mely a minden régít felforgatással fenyegető gőz és villanyossággal szövetkező XIX. századot megnyitá.

De hogy így mentünk, saját hibánk mellett, az az európai viszonyokból is fejlett; valamint fejlett az, hogy a fejlődési kort a török bukta után bármi erőfeszítéssel se lehetett volna tovább fentartani.

A gubernátori kor a fejlődési kortól igen sokban különbözik. Bár ősi alkotmányunk, ősi törvényeink megmaradtak; új formák, új elvek léptek elő, egészen más szellem nyomult előtérbe.

Konstantinápolyban az erdélyi fejdelem, mint valami hatalmasság, követet tartott, Szolymán szultán ajándékából az országnak ott saját háza volt, ¹⁾ hová mint haza szálltak embereink; a szultánok ötven-hatvan személyből álló követségeket hónapokig elvendégeltek: a gubernátori kor kezdetével a konstantinápolyi házat eladók, s bár az előleges traktátusokban követségeink ellátását kikötők, követeink vendéglőkbe szálltak, teli zsebbel kellett menniök; a követség udvari cancelláriára változott, mely a honn maradt kormányt lassanként maga hatalma alá keríté.

A kormány élén az eddigi nemzeti fejdelmek helyett, az osztrákházból született magyar királyok jelennek meg, még pedig nem választás útján, mint a fejdelmek, hanem mint Magyarország örökösödő királyai.

A fejdelmek Bécsben lakván, helytartóik a gubernátorok lettek, kiket az országgyűlés élethosszig választott, vagy is jobban mondva, candidált: candidált mondjuk, mert minden választásnál a négy bevett vallásból hármat-hármat, s így összesen 12 egyént terjesztettek fel, s azok közül az udvar tetszése szerint nevezett ki; sőt megtörtént, hogy mint gr. Kornis Zsigmondot, a consiliariusok közül nevezte ki.

A fejdelmek kiadványaikat, mint uralkodók e szóval szokták volt kezdeni: Nos. Az első gubernátor Bánfi György,

¹⁾ L. 1655 febr. 20. kolozsvári 2-ik art.

míg II. Apaffit látszott képviselni, szintén így kezdette: míg-nem ennek lemondása után, 1702. nov. 8-ról az udvar ezt betiltotta.¹⁾

A fejedelmek beérték az egyszerűbb nagyságos fejdelem, s a megszólításban kegyelmes úr címmel: Bánfi Grörgy sem akart kevesebbet, magát az alsóbb rendekkel kegyelmes urazni, s még a tanács urakkal is nagyságotatni kezdte. És a kegyelmes cím, mint belső titkos tanácsosi cím, melylyel gubernátoraink rendszeren meg szoktak tisztelteim, az utolsó időkhig megmaradt.

A fejedelmek udvari gyalogságot és lovasságot szoktak volt tartani: Bánfi Györgynek, illetőleg a guberniumnak a kormány 60 lovas s 60 gyalog 'örséget szintén meghagyott vala. A későbbiek, legalább az utóbbiak, csak két tiszteletörrel maradtak.

A fejedelmeknek a templomban, temetéseknel, mint a trónt akkor nevezék, „májestás“-t emeltek, a hová üljenek: Bánfi György még részesült e tiszteletben, a későbbiek részére e megkülönböztetés nem nyert ily éles kifejezést.

A fejedelmek udvartartásukat a fiscalis jószágokból és közjövödelmekből fedezték: Bánfi György már pénzfizetést is nyert, a mellett a fejedelmi jószágok jövedelmében is osztozott, valamint a tanácsosok is; gr. Kornis Jánosnak 12,000, gr. Teleki Józsefnek 14,000 frt s 800 frt szálláspénz volt illetve.

A fejedelmek idejében a fejedelmi tanács 12 tagból állott s ezek élén állt a fejdelem: a gubernátori kormány — a kincstárnokot, cancellárt, ország tábornokát és országos elnököt ide nem számítva — csak 11 tanácsosi helyet léptetett életbe, a 12-ik volt a gubernátor, a fejdelem helyét az udvar magának tartotta fenn.²⁾

A fejedelmek korában a kormánytanácsosok csak hivatva gyűltek fel tanácskozássa: már Bánfi György alatt a kormánytanács működése folytonossá tétetett; két titoknok, két laistromzó s hat írnök lón melléje állítva. Azonban 1760 előtt a consiliariusok csak is egymást felváltva tartózkodtak a székhelyen.

¹⁾ Okl. Kemény J. Diplomatar XII. 46. Bethlen M. önéletir. II. 274.

²⁾ Bethlen Miki. önéUt. II. 146. 148. Chronic. Fucheio.- Lup.- Olt. IL 264.

A fejedelmi korban a kormánytanács működése nem lévén folytonos, székhelye Fehérvár volt ugyan, de azért másutt is gyűltek össze, mint Fogaras-, Radnóth- és Görgényben, a szerint, a hol a fejedelmek mulattak: a gubernátori korban a székhelyből politikai kérd és fejlődött, ha centralizáció eszmék nyomultak előtérbe, Szeben, ha alkotmányos korszak állt be, Kolozsvár vétetett székhelyűi. Bár Bánfi György alatt 1693. máj. 8-án Fejérvárt, 1695. május 5-én Kolozsvárt, 1696. júl. 24-én újra Fejérvárt rendelé az udvar székhelyül: 1702. dec. 12-én a Rákóczy mozgalmak előszelére Rabutin Szebenbe rendelte át; innen pestis miatt 1719. dec. 27-dikón Kolozsvárra jött, 1732-ben ismét Szebenbe ment vissza; 1738-ban pestis miatt Nagy-Disznódon és Medgyesen, 1739-ben Szebenben, 1740-ben ismét Medgyesen látjuk, honnan visszazállván, 1748-ban hogy N.-Szeben legyen a székhely, határozatba ment; mígnem az 1790-ki országgyűléssel Kolozsvárra jött át, 1791-ben Kolozsvár állandó székhelyül rendeltetvén, itt maradt 1848-ig... Hogy mi történt ezután, nem ezen kötetre tartozik.

A fejedelmek korában a kiadványok a fejdelem neve alatt, a fejdelem, vagy a fejdelem és cancellára vagy titoknoka aláírása mellett keltek: a gubernátori kor, mindjárt kezdetben ezen előzménnyel: „Sacrae Caesaréi Regiaequae Majestatis nomine“, s a gubernátor, cancellár s egy titoknok ellenjegyzésével bocsátotta s bocsátja máig is közre.

A fejedelmek korában a kormányzat, mint az önálló s legfőlebb a török sereg védnöksége alatt álló fejdelemség nevében folyt: a gubernátori korban a főkormányzék „felséges királyi“ címet vett fel, mint ilyen a „magyar király“ nevében kormányzott, tehát mint Magyarország része traktáltott; nagyfejdelemségi címe, a külöszakasztási törekvés ez egyik jelzője, Mária Theresia alatt nyomult Erdélyre.

Hosszason lehetne ez egybehasonlítás folytatni, de azt hisszük eleget mondtunk arra, hogy beláthassuk, hogy a gubernátori kor csak árnyéka lett a fényes fejedelmi kornak; hogy a Bécsbe centralizált kormány a fejedelmi kor autonómiájának fényét s nagy részt lényegét is absorbeálta.

Mindazáltal a fennebbi formák megváltozása mellett is felüdíthetett volna a haza, ha az alkotmányos élet garantiája — a törvényhozás, pénz és fegyveres erő feletti rendelkezés — ránk néző illetéke nekünk meghagyatott volna.

Még akkor is a mint a gubemátori kormányserkezet formulázott, Erdély felett egy kis minisztérium állt, melynek elnöke a gubernátor, s melyben a belügyeket a cancellár, a hadügyet az országos tábornok, a pénzügyet a kincstárnok, az igazságügyet az országos elnök képviselte.

Azonban csakhamar bekövetkezett, hogy az udv. cancellária a belügyet Bécsbe húzta össze, a kincstár szervezése és igazgatása csak névleg maradt kezünkben, a nemzeti katonasággal az országos tábornokság is megszűnván, a hadügy kezünkől szintén kiesett, — s így Erdély kis minisztériuma a fejedelmi korból átjött szerkezetét rendre elvesztette.

A XVII. századaan kezdődött centralisatio súlyát nekünk is éreztünk kellett. Austria szintén központosított, Erdély sem maradhatott bántatlanul.

De nem is lehetett az másképp, mert a nemzeti fejedelmek alatt fennállott hivatalviselhetési qualificatio, a három jogos nemzethez tartozás fogalma mellé, felállítottatott a négy vallás competentiaja is: ez az egyetértés phalanxait csakhamar meg kezdé bontani, az egyéni és polgári erd em értékét veszteni kezdte. E mellet bejövén a rangfokozatok, a magyar nemeség elveszté régi hangzását, a birodalmi címek birodalmi vágyakat idéztek elő, mi nemzeti érzelmünket, vagyonunkat, egy-ségünket szintén darabolni kezdte.

E két pont, — a vallási comperentia elötérbe nyomulása, s a nemzet osztályokra szakadása, — a hajdani vezérelvtől, a nemzeti politikától, az alkotmányos szabadságtól mind mesz-sebb vetett.

Ezen tört meg Erdélynek az anyaországgal régi legitim viszonyának, a vajdai kor intézményeinek, a közös törvényhozás, közös törvény, közös kormányzatnak isménti életbe léptetése.

Ezen viszony helyreállítása küzdelmei közt végződik e korszak.

Végül jelszava lesz: unió.

I. Leopold.

(1691. dec. 31. — 1705. máj. 5.)

A) II. Apaffi Mihály fejedelemsége I. Bánfi György gubernátorsága mellett.

(160». jan. 5. - 1606. oct. 18.)

I.

A gubernátor és consiliariusok béigtatása. A leop. diploma hézagai kitöltése. A r. katolikusok és szászokkali egyezkedés.

A vallási és nemzeti accordák.

I. Leopold Erdélyt sajátlag még I. Apaffi Mihály fejedelem életében szakítá el a töröktől, s vitte vissza a magyar szent koronához. De a diplomát, mely az ország és fejedelem közti kétoldalú szerződést képezi, csak is 1691. dec. 31-dikén adta ki.

I. Apaffi Mihály haláláig törvényes, — ennek halála után,

II. Apaffi Mihály „választott“ fejedelme volt az országnak, egyelőre az udvar is ilyennek tekinté.

A leopoldi diploma kiadása után, a fejedelmi kormány, illetőleg az I. Apaffi halála után majd két éven át kormányozott Btatus consilium lelépett: új kormányforma, a gubernátorság kezdődött.

A gubernátorok sorát Bánfi György, a lefejezett Bánfi Dénes fia nyitá meg, ki midőn megválasztatott, már huszonnyolcz éves; Bethlen Miklós őt mégis „büszke gyermek“ czímmel jellemzi; s mint látni fogjuk, nem minden alap nélkül tulajdonit neki machiavelli eszet. ¹⁾

¹⁾ Bethlen M. önéletir. II. 110. 182. 136. 233.

Hogy a diploma értelmébeni kormányzás megkezdődjék; I. Leopold 1692. jan. 5-én, a múlt év jan. 17-én megválasztott gubernátort, ország-generálist, cancellárt s kincstárnokot, valamint a főkormányzéki tanácsosokat megerősíté, s gr. Veterani Frigyes lovassági tábornokot és erdélyi fohadi-parancsnokot megbízá, hogy őket ünnepélyesen beigtassa. ¹⁾

Majd két évi küzdés után tehát Bánfi György gubernátorsága s az alkotmányszerű kormányzás, elvileg meg lón alapítva; de kivitelén kívül még sok megoldatlan kérd és állt a Kormányzás gépezete előtt. Ilyenek: a gubernátorság főhivatalnokainak az alkotmány keretébe beillesztése, a fensőségre vergődött katolikus vallás és szintén kegybe jött szász nemzet megpendült igényeinek kielégítése.

Ezek megoldására, a főkormányzó mart. 15-re Szebenbe országgyűlést hívott egybe, hova a Bethlen Gergelyféle követtség is megjelent, ²⁾ s átnyújtá a magával hozott leopoldi diplomát. A mint-az ünnepélyesen kiadott diploma kéznél volt, a kormányzásnak s régi alkotmányunknak a diplomávali összhangzásba hozatala felett megkezdődött a vita, s legelőbb is miként hajdanában a fejedelmek trónra lépténél, úgy most a gubernátor és a sarkalatos tisztségek belépésénél, conditiokat írtak elejkebe:³⁾ a gubernátornak meghagyatott, hogy a nemzetek s vallások jogait, egyesek kiváltságait tiszteletben tartsa, hogy tanácsosaival egyetértve, az országgyűléseket egybehívja, annak propositiokat tegyen, — hogy országgyűlés kivetése nélkül semmi adót fel ne hajtasson, — végre, hogy ha a rendek úgy kívánják, azonnal lemondjon; a cancellárnak többek közt kötelességévé tévék, hogy a főkormányzó rendeleteit ellenjegyezze; a generálisnak, hogy a katonai parancsnokkal egyetértvén, kapandó rendeleteit a főkormányzószékkel közölje; végre a kincstárnoknak, hogy az ország jóvedelmeit a régi törvények értelmében kezelje. Mint ezekből láthatni, nagyrészt a fejedelmi kormányforma maradt meg, csak a fejdelem hiányzott, s miként a hajdani gubernátoroknak, Bánfi Györgynek is a 32 telekig terjedő adományozhatási hatalmat szintén meghagyák. ⁴⁾

¹⁾ J. Kemény, Diplomatár. Chronic. Puchsio. II. 251. ²⁾ Fundgruben IQ. 863. ³⁾ A gubernátor, generalis, cancellár, thesaurarius és consiliariusok conditioit s esküformáit, I. S*ász, Sylloge 134—52. ⁴⁾ Szász, Sylloge. 187.

Ily előzmények után következett be az első kormánytanács beiktatása, apr. 9-én: Bánfi György gubernátornak, Halter János kincstárnok, Bethlen Miklós cancellár, Bethlen Gergely országos tábornok, Bethlen Elek országos elnöknek, Nalaczi István, Gyulafi László, Sárosi János, Keresztesi Sámuel, Nagy Pál, Alvinczi Péter, Apor István, Toroczka Mihály, Frank Bálint, Reichard Keresztély, Conrád Sámuel consiliariusoknak igttatván be. ¹⁾

A kormány szervezése után következett a leopoldi diploma harmadik pontja által fenhagyott hézag betöltése, mely a katolikus vallást és a szászokkai kiegyezést azon záradékkal tette az ország kötelességévé, hogy ellenesetben az udvar fog e tárgyokban határozni. Hogy ezt kikerüljék, az országgyűlésen a vallások és nemzetek egymásközi kiegyeztetését komolyan czélba vették.

A vallásügy feletti vita a leop. diploma első pontja felett folyt, melylyel a rómi. katolikusok sehogy sem voltak ' megelégedve. E végre 6 pontú követelést adtak be, melynek elsejében püspököt kívántak: nehéz kérd és, mert a régi püspökség helyreállítása, a már secularisált és egyesekre szállt püspöki jóságok birtokosait fenyegeté; a másodikban azt kívánták , hogy iskolák-, kolegyomok- s academiával bírhasanak, mint a többi vallásuak: ez ellen kifogást nem tettek; a harmadik pontban papjaiknak egyenjogúságot és jövedelmeket kívántak: mi ismét a már kiosztott dézmákban megosztozással fenyegetett; a negyedikben a felekezeti egyházi és világi követőinek egyenlő jogokat, azaz a hivatalokban egyenlő számmal részeselet követeltek; az ötödikben kívánták, hogy a mely helységben több templom van, osszák meg a katolikusokkal egyenlőleg, vagy legalább egyet kapjanak; a hatodikban, minden Erdélyben létezett szerzet szabad visszajohetését kérték, mivel leginkább a jésuiták behozatalát czélozták.²⁾

A vita mart. 23-án kezdődött. A polgári és vallásbeli egyenjogúság elve ellen a protestánsoknak nem lett volna kifogások; azonban akadályul szolgált egyfelől az, hogy a püspökség jóságai már magánosok kezében voltak; más felől

¹⁾ Chronic. Fuchaio. II. 264. ²⁾ Szász, Sylloge 166.

nem akarták, hogy a protestánsokénál fényesebb püspökség állíttassák; a templomokbani megosztozásra nézve, a diplomában megjelelt helyeken, u. m. a Kolozsvárit és Fejérvártt leendő templomkapásba beleegyeztek; azonban a mi a jézsuiták visszahozatalát illette, annak kereken ellene szóltak. Előbb a vita a különböző vallások képviselői közt folyt; később, mart. 28-kán tizenkét tagú bizottmányt alkottak, melybe a reformátusok részéről Bethlen Eleket, Keresztesi Sámuel, Alvinczi Pétert; a lutheránusokéről Frank Bálint szebenl királybírót, Deli Mihályt és Draus Györgyöt, az unitáriusokéről Sárosi Jánost, Jóó Mihályt s id. Horváth Ferenczet, a katolikusokéről Gyulafi Lászlót, Gyeröfi Györgyöt és Apor Istvánt nevezték. Az így alkotott bizottmány összeült ugyan, de sehogy sem boldogulhattak, mert a katolikusok páter Vizkeleti s mások sugallatára, mit sem akartak engedni; szóbeli vita helyett tehát ismét pennávali felelgetődzésre vették a dolgot; míg végre Kolozsvárit az óvári templomot, mit akkor a reformátusok bírtak, átengedék, s Fejérvártt a Báthori Kristóf-féle pusztá templom felépítésére, és egy kolegyom alapithatása tekintetéből Kolozsmonostor visszaváltására pénzt Ígervén: az említett engedmények alapján Haller János a katolikusok, Bethlen Miklós a reformátusok, Frank Bálint a lutheránusok, Sárosi János az unitáriusok részéről apr. 22-én egyezményt, accordát írtak alá.¹⁾

Ezzel a gyűlés apr. 24-én be lön fejezve. A hozott törvényczikket Bánfi György gubernátor confirmálta, mégpedig mint a fejdelmek, Nos kezdetű előzménynyel.

Az itt alkotott törvényczikkek hetediké azt rendelte, hogy a függőbe maradt kérdések elintézésére, a kormánysezék, királyi tábla, megyei főtisztek s néhány kijelelt főember máj. 17-én Kolozsvárra gyűljenek értekezletre. Fel is gyűltek. A vallás tárgyában a katolikusok kolozsvári iskolája Ugye függőben maradt volt, az egyezkedés tehát újra megkezdődött. Azonban a katolikusok, támaszkodva arra, hogy ha barátságosan nem egyenlíthetik ki, a diploma utasításhoz képest az udvar fog dönteni, — most újabb követelésekkel álltak elő:

¹⁾ Az egyezkedést I. Sylloge 165—217.

ilyenek voltak, hogy az unitáriusok a piaczi nagy templomot adják át, — hogy a hol a katolikusok nagyobb számmal vannak, a templom mindenütt nekik engedessék; végre, hogy a püspökség mellé a szebeni praepostságot visszaállítsák. E követelések — melyek később szépen vagy rutul rendre teljesezésbe mentek — ez időben oly túlzottaknak tetszettek, hogy a protestánsok türelmüket veszítve, az értekezletet félbe szakasztották,¹⁾ azt hitték, hogy a kormány, mely azokat sugalmazta, kegyelmesebb lesz.

Ily botlást követtek el a vallásügyben... Hogy mit miveltek a diplomában szintén nyitva hagyott nemzetek közti kérdéssel, szintén el kell mondanunk.

Miként a vallási kérdés és nem volt 'egyéb, mint a pártfogás alá jutott katolikusok biztatása, úgy a nemzetek közti kérdés sem vala egyéb, mint a szintén protectioba jutott szász elemnek a magyarokkal szembe állítása. Hogy a nemzeti fejlődelmek alatt el voltak-e nyomva, most nem tartozik reánk; csak azt mutatjuk fel, hogyan egyezkedtek.

A szászok kettőt követeltek: egyiket, hogy a törvénykönyvekből némely pontokat töröljenek ki, vagy módosítsanak; a másikat, hogy az adózásbani részesülésüket igazságosabb arányba hozzák.

Mi a bántó törvénczikkék követelését illeti, azokra a hongytilás azonnal igennel felelt, törölt, módosított; belátta, hogy a kormánynak azon politikai elvével kell küzdeni, mely a különböző erdeket tusára bocsátja, hogy könnyebben lehessen mindenkit féken tartani. Névszerint, az Approbata Hl. R. 19. tit. 16. articulusát oda módosíták, hogy a királybirák harcza ne menjenek; s a szász nemzet hajdani privilégiumához képest, csakis 500 fegyveressel tartozzék,—továbbá az Appr. ül. R. 46. tit. 6. art. csekély erdeket pontját, úgy a Compl. Const. Hl. R. 13. tit. 1. articulusát a személyes szabadságról s fellebbezésről, végre az Appr. Hl. R. 81. tit. 1. art. 2. §-át a különben sem használt ingyen vendéglősről, valamint az Appr. V. R. 80. edietumát, Szelistyeszékről, a Compl. const. V. R. 16. edietumát az országgyűlés helyén levő mesterembe-

¹⁾ L. egész terjedelmében Sylloge 217—230.

rekről — eltörölték; erről a kormányzó, a cancellár ellenjegyzésével, apr. 23-án okmányt adott ki, az úgynevezett nemzetek közti accordát.

Ennyire ment volt e tárgyban a hongyülés, azonban az adó kérdése itt is függőbe maradt, s így a kolozsvári bizottmányra volt áttéve. A kérdés és világosabb megértésére, meg kell említenünk, mikép azon időben az adót, mint alkotmányos kormányzathoz illett, a hongyülés róttá ki, még pedig nemzetek szerint, s a három nemzet a rávetett összeget ismét maga róttá tovább.

A székely nemzet, mint katonáskodó nép, adóval nem tartozott, csak is segélykép adott az utolsó tizedben 20-25,000 irtot; a szászok és magyarok kapuszám szerint, azaz kapujára legalább 10 jobbágyot számítva, vettek részt, még pedig az erdélyi megyék (a részeket ide nem értve) 1669-ig 1265, a szász-székek 2400 kapuszámot képeztek; ezen aránytalanságot kívánták helyrehozni. És a bizottmány a kérdés csakhamar szerencsésen meg is oldotta: a magyar hét megyét 1000, Marosvásárhelyt 25, a szászszékeket 1400, tehát az összes Erdélyt 2425 kapuszámba állítá meg; a székelység az adózástól ment maradt, és erről júl. 21-én a főkormányzó, a három nemzet pecsétével megerősítve, új accordát irt alá, s ezzel a dolgokat között kiegyenlíték. ¹⁾

Ez alatt Heisler tábornok, a Tökölynéveli kicserelés után ismét csatasíkra szállt... Nagyváradot, Erdély nyugotfeleli kulcsát, máj. 1-én ostrom alá vette, s jún. 5-én a török kezéből végkép kicsikorta. Mi által Erdély békességes bírása a koronának teljesen biztosítva lón. Az udvar Erdélylyeli tervei még biztosabb alapot nyertek.

II.

Küldöttség megy Becsbe. Az udvar programjál felállítja. A r. katolikusok és szászokkal! accordákra kelt leiratok. Az Alvinczi-féle resolutio. A főkormányzék hatásköre.

A szebeni gyűlés fennebbi határozatai s a Kolozsvárit folytatott accordák keresztül vitelére követség lón határozva; ki nevezése a guberniumra bízotván, gálfalvi birtokos Alvinczi

¹⁾ Okl. Szász, Sylloge 887—43.

Péter főkormányszéki tanácsosban, kora egyik legnagyobb törvénytudósában nyugodt meg. Alvinczi mind a rendektől, mind a guberniumtól 1692. júl. 21-én credentialist ¹⁾ s ugyanazon napról egy általános és egy részszerinti utasítást kapott. Az általános utasítás, előre bocsátván kiket látogasson meg, a követség meritumára nézve legelsőnek a vallás ügyét oly hozzáadással tüzel hogy a diploma 3-ik pontja végét, mit fenn adtak vala hozzá, mely a ki nem egyezés esetére az udvarnak tartá fenn a döntést — töröltesse ki; második igazítandónak II. Apaffi confirmatioját tevék; tovább egyebek közt reá bizák, hogy a magyarhoni részek Erdély tőli elszakztatásának ellene dolgozzék; végre jött a gubernium állása először az udvarral, másodsor az udvari cancellariával szemben: mely elsőre nézve a gubernium saját részére a régi fejedelmi tanács önállóságát, az utolsóira nézve azt sürgette, hogy ha az udvar mint a török porta, azzal, hogy fenn egy követet tartana^ meg nem elégszik; akkor Erdélynek, mint protestáns irányú államnak, a magyarországitól, mint a mely akkor a klérus kezében volt, eszközöljön külön udvari cancellariát.²⁾

A részletes utasítás az előbbinek némely pontjait terjedelmesebben adja, ilyenek először a közigazgatás, ilyen a partium Ugye; a gubernátor részére kérték, hogy nemes leveleket adhasson, s legalább 20 telekig adományozhasson; kérték továbbá, hogy a főispánok és főtisztek kinevezése a guberniumnál feljebb ne menjen; s hogy a diploma 8. pontjához fenn ragasztott azon záradékot, mely az alsóbb tisztségek megerősítés végetti felterjesztését kívánja, húzássá vissza;

ilyenek másodsor: hogy Alvinczi a kisebb perek felebbeztetése kívánságától az udvart térítse el;

harmadsor: a gubernium és udvari cancellária teendői közt biztos határvonalat ajánltak huzatai; továbbá keresztül vitéztését kívánták annak, hogy engedje az udvar, hogy a postákat a cancellár állítsa fel, B az erdélyi posták ne legyenek a bécsi postaigazgatás alatt; ³⁾

negyedszer: a fiscalításokat elészámlálván, ajánlák, hogy a harminczadok, milyen a máramarosi, kolozsvári, zaj-

¹⁾ V Szász, Sylloge 288. ²⁾ Szász, Sylloge 261. ³⁾ Szász, Sylloge 262-82.

kányi, verestornyai, töröcsvári és beszterczei együtt adassanak haszonbérbe, — hogy a sóaknák, aranybányák, fiscalis jószágok maradjanak lehetőleg régi kezelés alatt, kivéve azt, hogy azon 6000 frt honoráriumot, mit a szászok a fejlődelmeknek évenként szoktak vala adni, engedtesse el;

vége: a kiadásokra térve, annak felemlítése mellett, mikép a diplomában az iratik, hogy „ifjú urunk (II. Apaffi) in spem successionis neveltessék“: annakokáért a fiscalitásokból adjanak illő jövedelmet; s záradécul előadván a beállított hivatalbeliek számát, Alvinczi által ezek fizetésének meghatározását kéreték. ¹⁾

Ily utasítással indult fel Alvinczi, mint az ország követe, miután júl. 29-ről biztosíták, hogy fenmutatásáért 1000 tallérral fogják jutalmazni.

Azonban mellette még más követek is mentek. A katolikusok, mert a többi vallásbeliekkel kiegyezni nem tudtak, Baranyai Gergely fejevári papot mint ellenküldöttet indíták; a reformátusok Alvinczit, mint reformátust szintén képviselőjüké tették; mire az unitáriusok is D á l n o k i János, kolozsvári tanácsost szintén útra kelték: feladatuk lévén, hogy a vallásügy tárgyalásánál részt vegyenek.

Sőt egy negyedik küldött is ment, Zabanius János, a szász nemzeti egyetem jegyzője, kinek kettős volt feladata, egyik, hogy mint lutheránus, képviselje vallását, másik, hogy a szász nemzet részére az accordát keresztül vigye, s ha lehet a szász nemzetet egyéb vívmányokhoz is juttassa. E végre a szász nemzettől 18 pontú utasítást kapott, melynek kivonata következő:

1) hogy a szászok sérelmeiről és az adókiróvásról felvett accordát, ha lehet diploma alakban nyerve ki;

2) meghagyák, hogy mivel a szász nemzet egyes nemesektől kölcsön 900,000 frtot vett vala fel, s azért 10-s kamatot fizetett, a kamatlábat szállíttassa lejjebb;

3) hogy a legközelebbi országgyűlési végzések felett nyilvánítsa elégtelenségét, mivel az országgyűléseken a szászok csak is 13 szózattal bírtak;

¹⁾J. Kemény, Suppl. Diplomát. XI. 161.

4) kérje, hogy a szászok ispánját ne a gubernátor, hanem a katonai főparancsnok igtassa hivatalába;

5) kérje, hogy a szászok ne a guberniumhoz, hanem egyenesen a királyhoz felebbezenek;

6) kérje, hogy a consiliariusoknak évenként adni szokott arany és ezüst kehelyek adását ö felsége szüntesse meg;

7) hogy a szt Márton napi census töröltessék el;

9) kérjen a nemzet részére a guberniumnál és királyi táblánál helyeket;

14) kérjen Szeben részére egy pénzverde állítására szabadalmat;

16) kérje végre, hogy az országgyűlések Szebenben, vagy Szebenhcz közel tartassanak; — a meg nem említett pontok másod ranguak lévén, azért mellőztük. ')

Zabanius ily utasítás mellett aug. 3-án Tordára ért Bethlen Miklós cancellárhoz; másnap együtt utaztak Bánfi György főkormányzó lakására, Bonczidára: hol őt az unitáriusok küldöttével Dálnokival, mint egyszersmind országos követeket, Alvinczi mellé rendelék. Megindulván, Alvinczit, ki mint roppant csendességet szerető, de alaposan dolgozó ember,²⁾ titoknokával Szentkeresztivel, Eperjesen a beadandó emlékiraton dolgozott, aug. 11-én beértek, s aug. 26-án együtt értek Bécsbe. ³⁾

Bár erd ekes, de mégis hosszas volna leírni, mennyit futott fáradott e követség gr. Kynsky, Strattmann, Caraffa tábornokhoz s más ministeri emberekhez, s a magyarhoni ügyeket vezető Kolonics bíbornokhoz, míg ő flgénél sept. 3-kán kihallgatást nyerhetek, hol Alvinczi az emlékiratot benyújtotta.

Benyújtották, s azzal az ügy megfeneklett, a ministerek előbb informáltatni kívánták magukat. Követeink egyre jártak keltek, de azért semmi eredmény; majd nov. 20-án az unitáriusok részére P. Horváth Ferencz is felérkezett; négy hónapi hasztalan fenmulatás után 1693. jan. 3-án jónak látták egy második, s hat hónapi fenmulatás után, mart. 14-én egy harmadik emlékiratot benyújtani:²⁾ melyek az elsőnek voltak

¹⁾ Kemény, Fundgruben I. 341. ²⁾ Bethlen Miklós II. 70.L. Zabanius követségi jelentését Kemény, Fundgruben I. 847. ³⁾ L. az emlékiratokat Sylloge 287—846.

ugyan rövidebb ismétlései; de mindenik II. Apaffi fejdelemmé erősítésén kezdődött, s az ország több kívánalmi summáját mindenik elősorolá. Mind ez mit sem mozdított az ügyn, mivel még a guberniumhoz küldék le, hogy informatiot adjon.

De tán fel se érkezett a gubernium e tárgyú két felirata, ¹⁾ mire meg ment a hir Bécsbe, hogy a nagyvezér Tököly nógatására, tavasszal újra harcztérre készül... mi a bécsi kormány figyelmét egyszerre a külellenség elleni készülétekre fordítá... míg a belviszályok elsimitására czélszerűnek láták kedélycsillapító leiratokat szerkeszteni. ²⁾ A dolgok ily állásban az erdélyi követséget, egyszerre csak gr. Kynsky azon üzenete lepte meg, hogy emlékirataikat rövidbe vonják össze, s azt sietve adják be. Alig nyújtották be, azonnal lehetett hallani, hogy a belső titkos tanács az erdélyi ügyeket apr. 6-kán tárgyalás alá vette; s bár folyamáról követeink mit sem tudhattak meg, máj. 20-án Alvincziék a határozatok egész halmazával lőnek meglepetve.³⁾

Minthogy a kormány a leop. diploma kiadása után e határozatokban nyilatkozott először, minthogy Erdély szervezésére ezek szolgáltak kiindulási pontul, nem gondoljuk feleslegesnek részletesen előadni.

Legelőbb is a szász erd ekekre gondoltak, őket illette az első végzés: apr. 7-éről a fennebb megnevezett sérelmek — apr. 14-ről az adókulcsul szolgáló kapuszám feletti accordát adák ki, de nem diploma, hanem csak decretum alakban; ⁴⁾ s apr. 28-án Zabanius is választ kapott, mely tudatá vele, hogy a határozatokat Alvinczi kapta kezéhez, — hogy . a 6000 frt évi fejdelmi díjt ő felsége a török háború ideje tartamára elengedte; — utasítása többi pontjaira, hogy tagadó válasznál több adassék, az mondatott, hogy azok iránt a guberniumot is ki akarják hallgatni: ⁵⁾ vagy is, mint gr. Kynsky magát szóval Zabaniusnak kifejezte, az udvarnak lesz gondja a hü szász nemzetre, de nem olyanok az idők, hogy míg nekik kedveznek, a magyarokat elidegenítsék; azonban a mint az igazgatás új épülete falai fel lesznek vive, jöni fognak a

¹⁾ A feliratokat 1. Sylloge 346—69, ²⁾ Fundgruben I. 877. ³⁾ Fundgruben I. 877. ⁴⁾ Sylloge 392—398. ⁵⁾ Sylloge 460.

részletek. Hogy pedig ki legyen fejezve, mikép Zabanius, mint a szász nemzet követe, kegyesen fogadtatott: Kolonics cardinál, mint a fiscalitási ügyek vezetője, jún. 20-án lánczot akasztott nyakába; s Sachs von Harteneck nevezettel ritterré nevezetett. ¹⁾

A nemzetek közti ügy elintézése után, a küldöttség a valásügyben is határozatot kapott. Apr. 9-ről pótlék diploma adatott ki; melynek első pontja a négy bevett vallás szabad gyakorlatát B azok javai status quoját biztosítá; második pontja jóvá hagyta azt, hogy a r. katolikusoknak Kolozsvárit a reformátusok templomot, az unitáriusok kolegyomot adjanak; Fejérvárt pedig a Báthori-féle templomot számokra helyreállitassák, s hogy Kolozsmonostort kiváltsák; a harmadik pontban gondoskodás ígértetett, hogy a kathplikus tanodák mellé oly egyházi személyek alkalmazódnak, kik a többi vallás előtt nem gyanúsok, — úgyszintén vicarius ígértetett, ki minden püspöki teendőkre fel lesz hatalmazva. ²⁾ Szóval, a róm. katolikus vallás régi egyenjóságára teljesen kimondatott.

Ennyi van a pótlék diplomában, mely mindamellett, hogy látszik rajta, miszerint a katolikus vallás erd ekében kél, oly tartózkodó okmány, mely azon időben nem kissé lepte meg Magyarországot, hol a protestáns vallás ellen az irtó üldözés még mind folyt,, s hol éppen ez évben Pécsről, Egerből a püspökök, mint saját földjükről, a protestánsokat kihajtaták. De nem is soká örvendhetek neki az erdélyiek, mert a kormány a jezsuiták által lévén környezve, megtartása nem volt komoly szándék: s apr. 14-én Baranyai Gergelyt, a katolikusok követét azzal bocsáták el, mikép nyugodjanak meg a pótlék diplomán, mert a gubernium oda van utasítva, hogy vigye ki, miszerint Kolozsvárit az Ígért templom helyébe az unitáriusok piaczi templomát adassák át; valamint az is meghagyatott, hogy a gubernium és. királyi tábla személyzete úgy állitassák össze, hogy ha az unitáriusok és lutheránusok közül három-három alkalmas egyén nem taláztatik, e helyeket református és katolikusokkal töltsék be. ³⁾ — Mi nem keve-

¹⁾ Fundgruben I. 388. ²⁾ Sylloge 389. ³⁾ Sylloge 448.

sebb biztosítást foglalt magában, mint azt, hogy a két vallásra egyenlő tekintet lesz. ¹⁾

A vallásügy ily módoni kiegyenlítése után, apr. 9-éről kiadák a kormányzó, cancellár, tábornok, kincstárnok és tanácsosok utasítását, melyek némi módosításokkal ugyanazok maradtak, melyeket az országgyűlés felterjesztett. ²⁾

Végre jött, máj. 14 ről, a legfontosabb, az ország közügyeiről szóló döntvény, mit Alvinczi-resolutionnak szoktunk nevezni, mely miként Alvinczi első emlékirata, úgy ez is, huszónhárom pontot foglal magában.

Az első pontban II. Apaffi Mihály fejdelemmé erősítésére nézve, a kormány ragaszkodik eddigi kiadványaihoz, melyek a fejdelemségbe léphetését akkorra igérik, mikor nagy korúvá lesz;

a másodikban tudtul adatik, hogy a vallás dolgában pótlék diploma adatott ki; s ki lón fejezve, hogy kedvesebben venné az udvar, hogy ha a katolikusoknak Kolozsvárit az unitáriusok piaci templomát adnák át, minek fejében ezeknek 5000 frt kárpótlást rendelt;

a harmadik pont tudatja, hogy a szászokkal! accordát az udvar megerősíté, — hogy a rendek közben járására a fejdelmeknek adni szokott 6000 frtot a mostani háború tartamára elengedte, — s hogy a kamatot az országban 10-ről 5 vagy 6 százalékra kívánja szállíttatni;

a negyedikben a perek felebbezésére nézve kimondott, hogy a felségsértés bűne felett dönten, az udvar magának tartja fenn, a testi büntetéseknel folyamodást engedett, a 3000 aranyon felyül járó polgári perekre nézve rendeli, hogy felülvizsgálat végett felküldessenek;

az ötödikben a fiscalítások ideiglenes haszonbérbe adásába az udvar beleegyezett;

a hatodikban tudatja, hogy mind a guberniumot, mind a királyi táblát 12 személyből állóvá kívánja tétetni, a helyeknek a vallások közti egyenlő kiosztásával, úgy mindazáltal, hogy ha az unitáriusok és lutheránusok közül al-

¹⁾ Ez időben S református, 2 katolikus, 3 lutheranna consiliarius volt, unitárius 1, míg nem 1694. jan. 16-én neveztek egy másodikat, Toldalagi Andrást. Kemény, Suppl. Dipl. XI. 202. 208, ¹⁾ Sylloge 409.

kalmas egyének hiányzanának, azon helyeket a református és katolikusok közt egyenlően osztja ki;

a hetedik pont azon jószágokat, melyeket fegyverrel fognak visszaszerezni, az illető tulajdonosoknak vissza Ígéri;

a nyolczadik pont a leopoldi diploma megváltoztatni kért 8. és 9. articulusát régi alakjában kívánja fentartatni;

a kilenczedik pont a gubernátor vajdaiszertl hatalma, jószágadományozási joga felett határozni, jobb időkre halasztá;

a tizedik a tisztek névsorát kérte fel, hogy számokra fizetések utalványozhasson;

a tizenegyedik a rendek azon kívánságára, hogy a fejlődmi jószágokból II. Apaffinak némelyeket kezére bocsásson, a sok szükségből mentséget merítvén, ezúttal kitérőleg felelt;

a tizenkettedik a partium Erdélyhez csatolva maradása kérdését hasonló modorban oldotta meg;

a tizenharmadik a katonák elszállásolása körüli terhek későbbi könnyítésével biztat;

a tizennegyedik, értesít, hogy a posták rendezését a kormány magának tartja;

a tizenötödikben ő felsége beleegyezik, hogy a székelek, ha a haza védelme és a szükség nem kívánja, a hon határán kívül ne katonáskodjanak;

a tizenhatodik a Tököly pártiaknak visszatérhetést ígér, a mennyiben a hon csendessége megengedi;

a tizenhetedik már visszatért két egyénről; —

a tizennyolczadik a városokba szökött jobbágyokról szól;

a tizenkilencedik Máramaros-, Közép-Szolnok- és Krasznamegye szükségben szenvedése felett sajnálkozik, Kővárvidékre azt mondja, hogy Magyarországtól elszakítani nem lehet;

a huszadik helyesli a gubernium berendezését;

a huszonegyedik pont a gubernium székhelyéül Fejérvártt rendelé, s gondoskodást ígér, hogy a főkormányzék elég katonai praesidiumot kapjon;

a huszonkettődik pont óhajtotta volna, hogy Erdélynek Magyarhonnal egy udvari cancelláriája legyen, de a rendek kívánságához képest, külön erdélyi cancellária felállítását ígér, a guberniuxntól ez iránt tervet kér;

a huszonharmadik a gubernium mielőbbi felszereltetését teszi kilátásba. ¹⁾

Evvel jött haza Alvinczi, miután Drombár, Preszáka s Borsómező kétharmadával meg lón fenn jutalmazva. Ez kivonata az Alvinczi-féle resolutionak. Történeti fontosságú már csak azért is, mert itt látszik, mennyi függő kérd és maradt még fenn, mennyi erdek volt még kielégítetlen, mennyi szövénnyel kellett azon kor férfainak megküzdenni; nevezetes azért is, mert ennek fonalszálain ment tovább Erdély közjogának s közigazgatásának beidomítása.

Hogy az egy csoportban kiadott rendeleteket, s azon kor férfait jelezzük, megemlíjük még, hogy ugyan e napról, máj.

14-éről, a kor hősei, mint gubernátor Bán fi György kolozsvármegyei főispánná s kolozsvári kapitányyá, nagy-megyeri Keresztesi Sámuel fejmegyei főispánná, Haller István b.-szolnokmegyei főispánná, Apor István csíki főkapitányyá, Bálintit Zsigmond tordamegyei főispánná lőnek kinevezve, mint a kiknek azon szerep jutott, hogy ez intézkedéseket a megyéken átvigyék.

Ennyi volt, mit Alvinczi Péter egyszerre és azon utasítással kapott, hogy ezekkel Bécsből Erdélybe siessen, mit ő híven teljesített is. Erre aztán egyre jöttek az Alvinczi-féle resolutional függőben maradt kérd ések felett a részletes rendeletek, természetesen még mind a szebeni múlt évi hongyülés végzése alapján, melyeket Bán fi György megerősített ugyan, fenn sem vetették el, hanem azért folyvást módosíták, magyarázák, egészíték.

Így jelent meg pár nap múlva, máj. 18-án, két meglepetést előidéző leirat: egyik, melyben tud túl adatott, hogy mivel a gubernium eddig hol Kolozsvárit, hol Szebenben, hol Fejérvárt gyűlt összp, székhelye ezentúl Fejérvár lesz, — s hogy a főcancellár Bécsben, az alcaneellár Erdélyben fogna székelni;²⁾ a másik rendelet a guberniumnak két pecsétet rendelt, egy nagyobbat és egy kisebbet, két fejű sassal, meghagyván többek közt, hogy a hongyulést a kisebb pecséttel hijjákössze, azzal pecsételjék az articulusokat, mik itt conventioknak

¹⁾ Szász, Sylloge, V Kemény, Dipl.)X, 311. Ez időben nem teljesült.

vannak nevezve, de kikötetett, hogy a felség tudta nélkül hongyulást össze ne híjjanak; a pecsét ürüge alatt elmondott egyszersmind az is, hogy a gubernium insurrectiot csak különös körülmények közt hirdettessen; és meghagyatott, hogy a gubernium alsóbb tiszteit is proponálják. ¹⁾

És mindezekről, máj. 20-ról, a guberniumhoz egy leirat jött, mely, a mit az udvar a fennebbiekben ohajtáskép fejezett ki, határozottan végrehajtatni rendelé. ²⁾

Ily előzmények után, ily körülmények között léptek életbe Erdély új kormányzatának alapelvei.

Hogy ezen alapelvek értékét mérlegelhessük, a fejlődési kor kormányserkezetét kell emlékezetünkbe hoznunk, mely eltekintve attól, hogy a hazának függetlenségét, a hazafiainak csaknem köztársasági szabadságot biztosított: oly kormányserkezet volt, mely a még akkor embryóban levő ministeri kormányzat csiráit hordá magában.

Meg voltak a féjdelmi tanácsosok, de ott voltak az országos tisztségek, milyenek a cancellárság, miben a belügyi, — a kincstárnokság, miben a pénzügyi, — az országos tábornokság, miben a hadügyi, — az országos elnökség, mely méltóságban az igazságügyi tárca fogalmát látjuk képviselve. — Ezen országos hivatalok a gubernátori korban is szerveztettek ugyan, de mint látni fogjuk, hatáskörük nem lesz többé a régi.

Vagy ha nem kívánunk oly messze visszamenni, az Alvinczi-féle resolutio s az abban lerakott kormányelvek megbi-rálásában, a leop. diplomáig csakugyan tel kell mennünk.

A leop. diploma alkotói a diploma által négy eszmét kívántak biztosítani, azt jelesen:

hogy I. Leopold és utódai, mint magyar királyok jönek Erdély birtokába, s a lehető védelemért határozott protectionalis adóösszeget vegyenek;

hogy Erdély belkormányzatába az akkor clericalis befolyások alatt álló Magyarország, vagy a bécsi központi kormány minél kevesebb befolyást nyerjenek;

hogy az elválás óta keletkezett törvények elismerése által Erdély alkotmánya, a vallások egyenlősége, a nemzetek uniója biztosíttassék;

¹⁾ Sylloge 456. ²⁾ Syllog« 373.

Vége, mivel a fejdelem nem lakik az országban, oda törekedtek, hogy a kormány felelősségét a fejdelem tanácsosai, az országos méltóságok, valamint a községi és megyei tisztségek választás alá vetése által helyettesítsék.

Ezek az erdélyi magna charta, a leop. diploma irányeszméi. Hogy ettől az Alvinczi-féle resolutio már messzi távozott, s hogy ezen resolutio gyakorlati alkalmazása még meszszebb fog távozni, szomorún fogjuk tapasztalni.

III

Az új taktika Gr. Veterani meghal. Az udv. kancelláriát beállítják.. II. Apaffit Bécsbe viszik.

Ki azon korban a lefolyt időket tanulmányozza, be fogta volna látni, hogy a kormány ez idő szerint egészen új taktikával kívánt Erdélyben boldogulni: azon nézettel t. i. hogy a hon fiaival vitesse keresztül azt, mit egykor idegenek keresztül vinni nem bírtak. E célra az erdélyi népelemek mindenikét igénybe kellett venni, s egyik tulnyomóságát a másik által ellensúlyoztatni.

Austriának ez harmadik kísérlete; H. Apaffi a harmadik fejdelem, ki a bécsi udvar protectoratsága alá bocsátotta Erdélyt.

Az első volt Izabella királyné, 1551-ben. A mint meghajolt, azonnal Oppoliába internálták. A hont Castaldo tábornoknak adák kezébe, ki mellett nagy hadsereg állt, melynek feladata volt a népet terrorizálni, az olygarkákat gyengíteni,— a polgári ügyeket egyelőre Martinuzzival kezeltették, de csakhamar alkalmatlanná válván, eltették lábálól. Martinuzzi halálával megkísérték átvenni a kormányt, de nem sikerült, kénytelenek voltak a vajdaságot visszaállítani, úgy jött előbb ecsedi Báthori András, azután Kendi és Dobó... mit aztán Petrovics forradalma, s Izabella királyné visszahozatala követett.

Második kísérletet Báthori Zsigmonddal tevék. A mint lemondott, azonnal elhagyaták vele hazáját. A hon fékentartására most is terrorismust alkalmaztak; mint rémeszközt, előbb Mihály vajdát léptették fel, mire ez a tért előkészíté, szintén megölék, s Castaldo szerepét a még vadabb Basta tábornok

vette át... Ez ellen Székely Mózes kelt fel, de csatát vesztvén, Básta teljhatalmú úrrá tette magát,— s a kormány azt hitte, már hozzá kezdhet a szervezéshez, mit 1603-ban meg is kezdett. Legelőbb Krauzenek Pál, nagy német törvénytudós jött be, mint cs. biztos, de csakhamar visszament.

Utána még azon évben Molard Jánost és Burchauser Miklóst ktlldék be: mivel azonban az erdélyiek nem támogatták, ezek sem bírtak kormányzáshoz kezdeni, szintén visszamentek.

De még azon évben azon gondolatra jöttek, hogy az erdélyiek passiv ellentállását számba sem véve, austriai s magyarhoni férfiakra bizzák a kormányt, s e gondolat alapján tiz tagú kormányt állítottak; bele jöttek mint austriaiak Burchauser, Krauzenek, s mint új ember Imhoffer Károly; cancellár helyettes lett Daróczi Ferencz Magyarhonból, onnan jött többek közt Hoffmann György; mint erdélyiek Sennyei Pongrácz és Süveg Albert szebeni királybíró mellékeltek... De ezek is csak úgy boldogulhattak, hogy a Bocskai forradalom előszele minden építményeket azonnal elsodrá.

Most, I. Apaffi halálával, a harmadik kísérletnél, az udvar már nem követte el az előbbi hibákat. Castaldo és Básta szerepét Caraffa, bár természetében volt, még sem kezdette újra. Főhadikormányzóknak egyelőre kedves embereket kerestek, mint volt gr. Veterani, hg Waudemont, a katonaságnak rabolni nem engedék; s mi leginkább célra vezetett, — minden törekvésüket arra fordíták, hogy az erdélyi hatalmasokat nyerjék meg, hogy azok vigyék át az új rendszert. S mint látni fogjuk, az elv oly jól volt alkalmazva, hogy a Rákóczi forradalom tűzpróbáját is kiállta.

Hogy a nagyokat megnyerje, s hogy a hidakat maga után fel ne szedje, arra való volt a nagyszerű gondolat, miszerint Erdély azon ámulatban tartassák, hogy a fejedelem-ség folytattatni fog, hogy El. Apaffi, ha nagykorúvá lesz, s Tökölj mint ellenkövetelő megbukik, fejedelmi székét el fogja foglalni.

Az udvar ily taktikával, az ország ily ámulattal fogott az új szervezéshez. A kormány, mint az Alvinczi-féle határozatokból látható, egyelőre ritka óvatossággal járt el: s ha a folyamatban levő török-osztrák háború eseményeire gondolunk, erre oka is volt. Ez évben is folyt a hadjárat, a nagyvezér Tökölyvel egyenesen Erdélynek tartott, Oláhországba nyomult; hogy betitéseket megakadályozza, Veteráni Szebenből hat ezreddel Segesvár felé már megindult vala, ') midőn az osztrák sereg júl. 23-án Belgrádot ostrom alá vette, ez által a török figyelmét Erdélyről elvoná, s a hadjáratnak egészen más irányt adott.

Már meg lévén szokva Erdély, hogy a török minden nyáron beüt Magyarországra, s ősszel minden vívmány nélkül ismét visszahúzódik; sept. 16-án Tordán hongyülést tartának, az Alvinczi-féle resolútiokat kihirdeték, de a nélkül, hogy articulusba foglalták volna. ^{a)} Hogy e resolútiók mekkora aggodalomba hozák már is az országot, mutatja az, hogy azon szokást kezdék behozni, hogy a katonai adót és élelmet három hónapra szavazzák meg, a miért is Maros-Vásárhelyt ismét összegyűltek. ³⁾

És a haza aggodalma mindinkább indokoltá lett. A resolútio alkalmazásában a kormány mind szabadabb kezet vett. Hogy többet ne említsünk, a jezsuiták visszahozatalát, az ország minden tiltakozása daczára tervbe vette. Gubernátor Bán fi György, ki szerette ugyan hazája alkotmányát, de magáról sem feledkezett el, még a gyűlés folyama alatt, dec. 23-án diszebédet adván, tanácsosainak asztal felett mintegy tudokra adá, hogy a jezsuiták már útban vannak befelé: s mivel senki komolyan ellenek fel nem szólalt, csakhamar be is jöttek; a kormány a szász papok által a tizedekért fizetni szokott census cathedraticust nekik adá; s csakhamar arra ébredt az ország, hogy Fejérvár, Kolozsvár, Udvarhely, M.-Vásárhely, Szeben, Fogaras s több helyekre a jezsuiták beültek. ⁴⁾

A török porta, mint Erdély eddigi protectora, Austria e szemezgetéseit meglehetősen kedvetlenül nézte, s azon remény-

¹⁾ Cserei Históriaja 229. ²⁾ Gál L. Erd. diet. végz. II. 168. ³⁾ Bethlen Miklós H. 138. ⁴⁾ Bethlen Miki. II. 133. 125. Cserei M. 254.

ben, hogy még egyszer visszafoglalhatja, az országot terrori zálni, a kormányt intézkedéseiben zavarni, semmit sem mulatott el. A telet új hadra készüléssel töltötte, s hogy az erdélyiek ne hidjék, hogy az új protector ölében rózsapárnán szunyádnak: Duka moldvai vajdát 1694. jan. 15-én 12,000 tatárral reánk küldé, Csikót megróhantatá, Sándor János vicekapitányt s másokat rabságra ejté, — mely hir csaknem az egész országot futásra inditá, ') míg Rabutin Szebenből reájok nem indula.

Azonban a zaj lecsillapult, a szervezés tovább folyt, febr. 25-én Kolozsvárit közgyűlést tartának, többek közt Bánfi György gubernátort kolozsvári kapitányságba igtaták, s Kálnoki Sámuelt alcancellárrá választák, de úgy, hogy e minőségben Bécsben az ítélő mesterek rendre váltsák fel. 2) Hogy ebből valaha a mai udvari cancellária növi ki magát, arra senki sem gondolt.

Hogy mily patriarkális kedélylyel vették a dolgok menetét, egy más példát is idézhetünk. Veteráni főhadi parancsnok az udvartól azon rendeletet kapta, hogy gz ifjú fejdelmet, kinek nagykorúsága közeledett, mutassa be az udvarnál; ebből ide lent nem kevesebbet következtettek, minthogy a féjdelenségbe akarják behelyezni. Nehogy fenn az ifjút más vállalásra térítsék, vagy mint Báthori Zsigmondnak idegen nőt adjanak, II. Apaffi nagybátyjai, a Bethlenek azon gondolatra jöttek, hogy a dolognak elébe vágjanak: Bethlen Gergely ország generálisa leányát Katát, a gubemátorné testvérét nagyhirtelen vele eljegyeztetéek. 8) így ment fel az ifjú Apaffi leendő ipjával s Veteráni főhadi parancsnokkal Bécsbe, hol a házasságot minden áron meg akarák gátolni; s mire nem sikerült, Apaffit hazabocsáták ugyan, de a midőn (1695. jún.) lakadalmát Balázsfalván megtartotta, az udvar azzal demonstrált, hogy magát nem képviseltető, s a német urak közül senki részt nem veve. 4)

Szintén Apaffi e ballépésére vehetjük feleletül azt is, hogy a Bécsből hazabocsátott II. Rákóczi Ferencz, mintegy

1) Tört. Emlékek á m. n. életéből. II. 18. Cserei M. 233. 36. I. 2) Erd. Diet. végz. II. 163. 3) Tört. eml. a m. n. életéből, II. 78. Cserei M. 237. 4) Bethlen Miki. II. 189—141. Cserei M. 248.

eszébe akarván juttatni Erdélynek, hogy az udvar kegyét eljátszott Apaffin kívül más trónkövetelő is van, — a maga és nővére gr. Aspermontné nevében, a rendekhez folyamodást intézett, hogy Erdélyben fekvő javait az egyesektől elvévén, adják neki vissza: mire azonban a júl. 16-ki tordai gyűlés, mint előre gyaníthatá, tagadó választ adott. ¹⁾

A harmadik trónkövetelő, Tököly ügyei sem mentek szerencsésebben. Bár a török-osztrák háború ez évben is folyt, bár Péterváradot sept. 22-én körül fogták: mindazáltal nov.

2-án eredmény nélkül kellett hazavonulniok, s Tököly fejdelemségbe visszahelyezése mind bizonytalanabb alakot öltött.

A török haza vonult ugyan, de azért a bécsi udvarnak elég gondot adott arra, hogy Erdélyben a szervezésekkel lassan haladjon, s hogy a kedélyeket magától ne idegenitse. A roppant katonatartás különben is eléggé sujtolá az országot: az országgyűlés egyre szavazá a sok gabonát és pénzt, a nép már is nyögött a nagy teher alatt; maga a birtokosság is körül kezdett vala már nézni; az 1795. febr. 16-ki kolozsvári gyűlés azon végzése, hogy az approbatalis ingyen nemesi só kiadassék, valamint azon határozat, hogy a nép pálinkát ne főzzön, senki 10 száztólinál több kamatot ne vegyen,*) mind oly intézkedés, mely súlyos idők érzetéről tesz bizonyosságot. Mivel a terheket nem győzők, a pénzveret is meg kezdett volt romlani, apr. 21-én rendelet kelt, hogy a forintosok július 1-én a forgalomból kivételnek; apr. 25-ről elrendeltetett, hogy a rász pénznek jóvá veretése tekintetéből, Erdélyben kormányi pénzverdét állítsanak. ³⁾ A kormányzás jobb rendbe hozatalára, azon ötletből, hogy bárha is a kormány 1793-ban Fejérvárt rendelte a gubernium székhelyéül, annak székhelye még sincs, hanem ma itt holnap másutt gyűltek össze: máj. 3-áról rendelet kelt, mely a székhelyet Kolozsvárra tévé, s egyszersmind meghagyá, hogy 8 tanácsos folyvást. együtt maradjon, a többi négy három heti szabadságidő mellett, végezze családi bajait. ⁴⁾

Mint e rendeletből is láthatni, még mind folyt a patriar-

¹⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 215. Erd. Diet. végz. II. 161. ²⁾ Erd. Diet. végz. IL 160. ³⁾ Kemény J. Suppl. Dipl. XI. 227. ⁴⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 237.

kális kormányzás, az udvar még mind folytatá simogató politikáját, azonban a változás szélszámokon közelgett, mit a török porta hanyatló harci szerencséje nagyban elősegített. Az új szultán, II. Mustafa, harcias vágyakkal lépett ugyan trónra, de a régibb szultánok nyomdokaiba lépni, már megnehezült feladat volt. Hatalmasan készült, de Bécsben is készültek. Caprara és Heisler szép sereggel nyomultak elébe. A szultán aug. 30-án Belgrádhhoz ért, sept. 7-én átkelt a Dunán: s a helyett hogy a főserget támadná meg, 50,000 embert Veteráni ellen indított, ki Káránsebesnél 7000 emberrel Erdély fedezetén állt. Veteráni látva a vést, eleget sürgeté a segílyt, sept. 21-én csak arra ébredt, hogy kis sergét a roppant törökség körülfogta. Jobb szárnyát b. Klökesperg, a balt Trouches tábornok vezényelvén, csatára szállt; véres harcz fejlett ki; Veteráni karján golyót, fejére sebet kapott, s bár oroszán módra küzdött, 3000 emberével maga is a csatatéren maradt. S elveszté benne Erdélyt azt, kinek az eddigi legyező politikát nagyrészt köszönheté. ¹⁾

Hogy Veteráni elesése, nagy csapás volt Erdélyre nézve, csakhamar bebizonyult. Helyébe oct. 10-kén az erdélyiektől kedvelt Waudemont herczeg csak ideiglenes főhadiparancsnoknak neveztetett. ²⁾ S bár a szultán a csata után haza vonult, azon ürügy alatt, mintha az erdélyiek II. Apaffi trónra segítése végett, a törökkel érintkezésbe tették volna magokat: a szász választó fejdelem, Caprara és Heisler tábornokok 12 ezred lovassal s 3 ezred gyalogsággal Erdélybe nyomultak; s bár a dec. 12-ki marosvásárhelyi hongyülésen hallatlan gabona és pénzmennyiséget róttak ki, ³⁾ a Trouches tábornok alatt itthagyt katonák csaknem szabad zsákmányolhatni szabadságot vettek magoknak.

Erdély ezen új megszállása nem kis aggodalmat keltett az országban. Holott csak háttére volt annak, mi Bécsben oct. 31-én véghez ment, hol az udvari cancellária mint kormány-közeg, mintegy az erdélyi közvélemény ellenére szerveztetett, s eskü mellett beigattatott.

¹⁾ Cserei M. Histr. 241—44. ²⁾ Bethlen Miki. II. 166. ³⁾ Erd . Diet. végi. U. 166.

A gubernium a komoly helyzetet felfogván, hogy az országot a törökkeli czimborálás gyanúja, s az új megszállásból reá nehezedett sarcz alól felmentse, Bethlen Miklós cancellárt, mint ország követét nov. 11-kén Kolozsvárról Bécsbe indítá. Küldetése nyílt okául a katonaságtóli megszábadítás s a sókereskedés eleibe tolult akadályok elhárítását adák; de sajátlag, miként a történetekből s az apr. 8-ig, mint fenmulatása végnapjáig kelt rendeletek- és adománylevelekből látható, a kormányszék egyes tagjai magán erd eke is belejászott. Hogy többet ne említsünk, fenmulatása alatt többen grófokká, Apor István a visszalépett Haller János helyébe kincstárnokká neveztetett; 1696. febr. 24-róla főkormányszék Fejérvárt kapá székhelyül, s fizetése szerveztetett. Míg ellenben küldetése azon részére, mely a katonai megszállást illeti, csak azon Ígéretet hozá, hogy a kormány a téli szállásolást 200,000 irtal megtérítendi, — a sókereskedés tárgyában pedig martius 8dikáról udvari rendelet kelt, melyben a kincstárnoknak tudtul adatik, hogy Magyarország és Erdély a sókereskedés tekintetében három részre osztatott; a haza egy része a nádor Eszterházié, ki egy kötlevélnél fogva kereskedőtárs; a másik rész a szepesi kamarához, a harmadik rész az erdélyi kincstárhoz osztatott; mint látszik, Eszterházinak a Dunán túli, a szepesi kamarának á Dunán inneni rész jutott, míg az erdélyi kamara felment Biharig, s hozzá tartozott Alsó-Magyarország Tiszán inneni része. Meghagyatott továbbá, hogy a só 75—80 fontos mázsáját 15 kron adassák; s legyen a kincstárnoknak gondja, hogy a privat sóbányák csak magok számokra vágjanak, — hogy a nemesi ingyen só, s a papság és iskolák deputatuma kellő mértékben szolgáltatassék ki, — végre, hogy igyekezzék a Marost és Szamost hajókázhatóvá tenni. ²⁾

Csekély vívmány azzal szemben, hogy az erdélyiektől kért Waudemont helyett, apr. 29-én a francia eredetű, indulatos Bábu ti n grófot nevezték főhadiparancsnoknak.

Sőt e lépéseket a nagyobb csapás, H. Apaffinak a fejedelemséghez ígénevei megsemmisítése is követte. Ez ideig az ifjú Apaffi mint- választott fejdelem, folyvást igényt tartott

¹⁾ Bethlen Miki, 11.1 62. ²⁾ Kemény, Suppl. Dipl. XI. 267.

Erdély trónára, híveit környéteivel s fejedelmi címerrel járatá, a naptárban mint II. Apaffi Mihály fejedelem jelent meg, — s hogy fényét emeljék, jószágokat vásároltattak vele, így zálogossá el júl. 25-én Tököly leánytestvérétől a Tököly jószágok egy részét 14 évre. Bár I. Leopold az okmányokban öt csak Apaffi Mihály fejedelem fiának nevezé, bár a fejedelemség a leopoldi kötlevelben eltörölve nem volt, a fejedelemválasztás sem volt megsemmisítve, sőt Apaffinak nagykorúságára, élte 20-dik évére, a trónra lépés többször meg vala ígérve: még fenmulatott Bethlen Miklós cancellár, midőn Absolon Dániel egy febr. 2-án kelt azon udvari leirattal jöve le, hogy a rendek Apaffival a homagiumot tétessék le, s adjanak helyet az országgyűlésen a főbbek közt.

E mellett Absolon Apaffi javai felett is rendelkezést hozott; ebben meghagyatott, hogy Fejérvárt, Fogarast, Monort és Csergedet, úgy a Tököly-féle új szerzeményt 150,000 tallérért bocsássa az udvar kezébe; Huszt vára s ősi birtokai kezében hagyattak; — elrendeltetett továbbá, hogy a török a háború bevégzéséig Erdélyt hagyja el, az erdélyi fejedelmi címet tegye le, legyen római sz. birodalmi gróffá.

A mint kiderült, hogy II. ^v Apaffi a szabványokat elfogadni vonakodik, miután élte 20-ik éve oct. 13-án közeledett, megkapá a rendeletet, hogy a török háború tartamára lakását Bécsbe tegye... A fejedelemség helyett e váratlanul jött rendelet mindenkit meglepett. Apaffi nem engedelmeskedett. Gr. Rabutin fellépett, Apaffira kényszerítő katonaságot indított. Herczeg Lichtenstein Fülöp, Rabutin képében a guberniumnál megjelent, kijelenté, hogy rendelete van a fejedelmet szépen vagy rutul Bécsbe kísértetni.

E fellépés a helyzetet teljesen leleplezé. A gubernium az erő előtt meghajolt, rávette az ifjú fejedelmet, hogy menjen fel, s tisztesség okáért fogadja el az ajánlt német tisztet s lovas fedezetet... Augustus 20-án Radnótról felindíták. Nejétől Bethlenben 23-án elvált, sept. 13-án Bécsbe érkezett, s többet le sem jöve... Ezzel az erdélyi fejedelemség folytatásának reménye oszlani kezdett. ²⁾

¹⁾ Bethlen Miki, Q, 166—63. ²⁾ Cserei M. Hist. 219. Chronic. Fuchsio IL 265.

B) II. Apaffi M. nagykorúsága után, lemondásáig.

(1696. oct 18. — 1701.)

IV.

A kor hősei. Az új kormány szerkezet életbe lép. A gubernium, királyi tábla, udvari cancellária szervezete.

A mint a török harci szerencséje hanyatlott, s Tököly fejedelemre juthatása mind bizonytalanabbá lett: Erdély fejlődési kora szervezete azon arányban szorított mind szűkebb és szűkebb térre.

II. Apaffi Mihály, nehogy nagykorúsága az erdélyieket zavarja, Bécsbe intézményeltetvén, az ideiglenesnek tekinthető szervezés végleges szint kezdett öltetni, még pedig azon az alapon, hogy többé ne legyen kilátás arra, hogy Erdély fejdelmek által kormányoztassék.

A reformok keresztül vitelére új eszközök, új emberek kellettek, újak hoztattak színtérre.

Eddig még a Caraffa által felállított elv, hogy Erdélyt) nehogy mint szélbeli tartomány a törökhöz szítson, kegyelmesebben kell kormányozni, — hatályban volt: a leop. diploma érvényben tartott; az ország jövedelmeit a gubernium külön, a fejdelmit ismét külön, de maga kezelte; még 1693-ban a kormány kérve kért Erdélytől kölcsön 100,000 frtot, s miután az ország 40,000 frtot, s egy társaság a hiányzó 60,000 frtot kicsinálták: törlesztésére fiscalis jószágokat, aknákat, harminczadokat, dézmákat, s az arany-ezüst váltást bocsátá át. ¹⁾

Egyelőre, mintha csak a fejedelemiség folytatott volna, a gubernátor maga fejétől országgyűléseket hívott össze, az ország autonómiával bírt, az udvari cancellár csak mint agéntúra működött.

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 142.

Austria első minisztere gr. Kynsky mérsékelt politikája,¹⁾ az udvart Erdélyben képviselő gr. Veteráni tapintatossága, a mellette titoknokoskodó Kleinbnrg és Absolon embersége, a függetlenség elvesztése fájó érzetét feledtetni tudák.

Azonban gr. Kynsky s Veteráni halála egyszerre mindent megváltoztatott. Az eddigi lavírozásnak, simogató politikának vége lőn, gr. Kynsky helyébe gr. Harrach lépett. Alatta a magyarországi és erdélyi ügyek vezetését Kolonics kardinál teljesen megragadta. Magyarország főbijeit Bécsbe hívák értekezletre, s elejőkbe tevék, hogy nj törvénykezési szervezetet, s új adórendszert akarnak behozni: mi elől csak úgy menekülhettek, hogy bizonyos adómennyiséget vállaltak, s kötelezők magokat, hogy Magyarországot 8000 portának számítva, a megyék magok behajtják.

Erdélyben Veteráni helyébe főhadiparancsnoknak a Franciaországot kedve ellen odahagyott Rabutin János Lajos bussi gróf lépett, — egy férfi, kit bár udvariasnak, megvesztegethetlennek festenek, de fel van jegyezve, hogy haragjában tekintélyt, kegyeletet nem ismert; ki magát a főkormányzót és consiliariusokat is fő vétellel fenyegette, s oly félelmissé tette magát, hogy csakhamar nem Rabutin, hanem „Rabbá tön“ nevet kapott. ²⁾ Mivel a frflnczia nyelven kívül mást nem beszélt, s Herbeville, ki mellette állt, a hazai nyelveket szintén nem értette, Veteráni titoknokai háttérbe szorultak: Rabutin mellé a később báróvá lett Acton Károly Lajos adatott, ki a francziául s még németül is kevesef tudó Erdélynek igen képes tolmácsolója volt.

Éhez járult az is, hogy a nemzetek és vallások egymás között folyvást versengettek, — a hivatalok élén álló hazafiak magok s családjok emelése erd ekében az ország autonómiájával nem sokat gondoltak, — Káin oki Sámuel, alcancellár magát Kolonicsnak alája rendelte, s mit fenről rendeltek, lent a legtöbb autoritással bíró Apor István nagyravágyása, a szemet hunyó gubernátor nevében mindent keresztül vitt. ³⁾ Megnyitattott az ut, hogy az udv. cancellária. a guberniumon feljül kerüljön.

¹⁾ Cserei M. Hist. 827. ²⁾ Babutin jelleme Bethlen Miki. II. 164. 172, 341, 361. Cserei M. 268. ³⁾ Bethlen Miki. II. 149—161.

Még egy más körülményt is meg kell említenünk, mi a reformoknak társadalmi alapon készítette útját, s mi az erdélyi családok közti egyetértést csakhamar felbontotta, — a címek behozatalát. Ez ideig az erdélyi legfőbb családok büszkék voltak az egyszerű magyar nemességre, legfeljebb a tekintetes s a tisztségök után éltökig járó nagyságos czímmel érték be: a kormány, hogy saját emberei becsvágyát kielégítse, a katolikus urakat, mint Mikes Mihályt, Apor Istvánt, Száva Mihályt bárókká tette. A kezdet, mely egyelőre viszhangra nem talált, csakhamar kinőtte magát. A már kinevezettek előjog követelése, s az, hogy Austriában s Magyarországon már minden előkelő ember báró vagy gróf vala, s a czímtelen erdélyieket számba sem vették, — végre azon kényszerűség, hogy a kik cím felvételére hajlandóságot nem mutattak, mint törökpártiak Uldóztettek: oda hangolta a főbket, hogy — Bethlen Miklós fenn említett országos követsége fenléte következtében — 1696. febr. 23-áról Bánfi György gubernátor, Bethlen Miklós cancellár és Apor István kincstárnok, — máj. 4-éről Mikes Mihály, jún. 19-éről Bethlen Sámuel, a következő év mart. 21-ről Bethlen Gergely, László és Elek grófokká nevezettek.¹⁾ Mit aztán a többi családok is követtek, s az eddig előttünk ismeretlen gróf- és báróság Erdélybe is bejött, a családokat úgy felszaggatá, hogy van családunk, mely gróf, báró és nemes, róm. katolikus, református és unitárius ágakra oszlik fel. S egyszersmind utat nyitott arra, mi inkább Magyarországon fejlett ki, hogy a nemzetiség és nemzeti nyelv a fensőbb körökben a XVIII. században háttérbe szorítottassék.

Ily előzmények után fogott a kormány az erdélyi kormányzat átalakításához.

A kiszemelt férfiak már állomásaikra voltak állítva, s részint megnyerve: következett azok közreműködésének biztosítása.

A főkormányzó s a más három sarkalatos hivatal férfiai már grófok: tehát a consiliariusok s más hivatali karok meg-

¹⁾ Bethlen Miki. II. 163. 164. A diplomákat 1. Kemény J. Dipl. IX. 411.-74. l.

nyerése vétetett célba. Három hivatali testületre kellett gondolni: a guberniumra, királyi táblára és udv. cancellariára. Mind a három rendeztetett.

A főkormányzék — melynek székhelyül 1693-ban Fejérvár, 1695-ben Kolozsvár rendeltetett volt — 1696. febr. 24-én rendeletet kapott, melynélfogva székhelye, a tanácsosok kívánságához képest, állandóul Fejérvárra tétetett; még pedig úgy, hogy a gubernátor, tábornok, cancellár és kincstárnok s a négy főtanácsos a várban lakják, a fejedelmi palota maradjon pusztán, benne csak a tanácsülések tartassanak; rendeltetett továbbá, hogy a fejedelmi kor udvari darabantjai mintáján a gubernium tekintélye fentartása, biztonsága és rendeletei végrehajtsa tekintetéből 60 lovas és 60 gyalogból álló őrség állíttassák.¹⁾

Rómában mikor a Tarquinok megbuktak, Brutus, hogy a visszajöhetést előttök bezárja, a király vagyont a nép közt osztá ki. A fejérvári várhoz tartozott fejedelmi jövedelmi forrásokat, tizedeket a fennebbi rendelet a tanácsosoknak adá, hogy azt magok közt felosszák. E mellett számokra a következő fizetés rendeltetett: a gubernátornak 9000 magyar frt, mi azonban pár év múlva 11,000 írtá emeltetett; a cancellárnak 6000, a főtabornoknak 3000, a főkincstárnoknak 2000, mi viszont 2400 írtá emeltetett, az országos elnöknek 1600 írt, a consiliariusnak fejenként 1000 frt, két secretariusnak fejenként 500 frt, egy laistromzónak és egy taxatornak 466 frt 40 dr., négy írtnak fejenként 44 frt 20 dr. *)

A királyi tábla, mi a fejedelmi korban is megvala, következő fizetéseket kapott: a két ítélmester fejenként 416 frt 40 dr., a 12 táblai ülnök fejenként 250 frtot, mi pár év múlva 300 fra lón emelve, a fiscalis director kevés tizeddel pótolva, 334 frtot, a fiscalis ügyvéd szintén dézmával pótol 166 frot, a négy levélkereső káptalan fejenként 83 frt20dr.⁸⁾

Az így díjazott hivatalnokokat, hogy mily rangfokozat illette, arra nézve is meg van adatunk. A mint a grófok ki-nevezettek, a cím és praecedentia felett azonnal vita támadott, mit az udvar (1696) máj. 20-áról úgy egyenlített ki,

¹⁾ J. Kemény, Snppl. Dipl. XI. 251. V Kemény, Suppl. Dipl. XI. 266. V. ö. Cserei 262. ²⁾ J. Kemény ugyanott 263. 1.

hogy meghagyta, miszerint a grófokat és bárókat, ha annak megfelelő méltóságot nem viselnek, a „nagyságos“ cím nem illeti, hanem, mint az örökös tartományokban, az ők címök gróf nr, báró úr; ugyan e napról egy más rendeletben a gubernium tagjai közt kiűtött viszály következtében azt rendelé, hogy első helyen áll a gubernátor, utána a cancellár, ezután a tábornok, s így a kincstárnok és országos elnök; a consiliariusoknak a grófi cím elsőséget nem ad, hanem a hivatalkor határoz; ezek után jönnek a főispánok, s itt következnek a grófok és bárók, a táblai ülnökök, szintén kor szerint, kiket az ítélmesterek követnek. ¹⁾

Az udvari cancellária szervezése, mint egészen új intézvény, bővebb figyelmünket igényli. Mint fennebb látók, az erdélyi kormányzék úgy szerveztetett, hogy a fejdelem Bécsben, tanácsosai az országban lakjanak. Bécsben egyelőre, miként Konstantinápolyban, csak követséget akartak tartani; ily küldetéssel ment fel Kálnoki, ő reá volt bízva az udvar és ország közti levelezés. Már 1693-ban azt követelte volt a kormány, hogy Bethlen Miklós, mint cancellár költözzék fel Bécsbe, minek azonban, nehogy a kormányzás Bécsbe centralizáltassék, s a gubernium árnyékká váljék, határozottan ellenszegültek. Felállítván az Alvinczi resolutio következtében az alcancellárság, ily cancellárrá a rendek Alvinczi Pétert nézték volt ki, de mert a főcancellár is református volt, az 1694-ki hongyulás a katolikus Kálnoki Sámuel tété meg, ^{a)} kinek jelleméről kortársai nem sokat tartottak, mint a ki a mellette álló Szentkereszti András titoknokkal, Kolonics rendeletére, mindig készen állott. Kálnokit a rendek oly feltétellel választották vala meg, hogy őt az ítélmesterek rendre váltogassák. Azonban a csendesesen szervezkedő udv. cancellária, mely az egyszerű agenségből, csakhamar mint hivatali testület állt elő, s 1695. oct. 31-én egy fenn formulázott esküt lété vén, ünnepelesen beigtattatott, s működését megkezdette, — következő fizetéssel: a cancellár kapott 3000 frtot, a két referendariusnak nevezett, consiliariusi rangban álló titoknok, fejenként 800 frtot, a registrator, a taxator 500 frtot, három írnök összesen 600 frtot, a janitor 75 frtot.

¹⁾ J. Kemény Suppl. Dipl. XI. 283—89. ²⁾ Ugyanott XI. 210.

Nem lesz éédektelen feljegyeznünk tán azt is, kik képezték az első cancelláriát. Vice cancellár Káin oki Sámuel, ki később gróf lett, referendarius Hentér Benedek szintén róm. katolikus és Szentkereszti András református, registrator Pál fi Ferencz unitárius, taxator brassói Czakó György lutheránus; cancellisták Balkó György református, Kozma Kelemen katolikus, Biró Mózes unitárius egyének. ') Ennyiből állt az udvari cancellária a perczben, mikor beigtaták. Hogy később elszaporodott, felesleges is mondanunk.

S ez által Erdélyben, hol a főkormányshéki és királyi táblai cancelláriáknak meg volt vetve külön alapja, egy harmadik cancellária is létre hozatott, mely, bár legfiatalabb, mint látni fogjuk, a más kettőt csakhamar háttérbe szorítá, — az adományozások, rendeletek innen kezdetek kelni, s főleg az 1755. 2. t. cz.-nél fogva főtörvényszékké nőtte ki magát. Azonban, hogy az udv. cancellária mindjárt kezdetben befolyást gyakorolt, mutatja koruk azon megjegyzése, miszerint azon időben hivatalra csak is a „Bécsbe aranyvizet vivő“, „adomvári“ emberek juthattak.

Hogy a szervezés teljes legyen, a postaügy szintén reformáltatott, Erdély Paar gróf, az osztrák posták tulajdonosa által az osztrák postarendszerbe vonatott, s kegyelemkép ígértetett, hogy postamesterekké erdélyiek tétetnek.¹⁾

V.

A török Zentánál roppant csatát veszt. A karloviczi békekötéssel Erdélyről lemond. Tököly belebbeztetik.

Az így szervezett kormányzattal még mit sem akart a kormány kezdeni, mivel döntő csatára készült a török ellen. A haza fiai pedig, kik azt hitték, hogy már egyéb reform nem is következhetik, annyi adószavazó országgyűlés után, 1697. mart. 9-én Kolozsvártt egy gyűlést tartottak, mely az autonómia megmaradása felőli boldog hiedelmüket teljesen igazolja. Ugyan is nem kevesebbet határoztak, mint hogy a még nem compilált országgyűlési végzéseket a főkormányshék

¹⁾ V. ö. Cserei M. 260. V. Kemény J. Suppl. Dipl. XI. 251.

és kir. tábla szedesse össze, s azokból egy új törvénykönyvet alkotván, küldjék fel megerősítés végett; továbbá, azon indokolás mellett, hogy azokból a rendes adón felyül eső ravatolokat kívánják fedezni, megkéretni határozottat ö flge, hogy a mostan folyó haszonbér letelése után is a sóaknákat, harminczadokat, vámokat, arany- és keneső-bányákat, fiscalis jószágokat, valamint a dézmákat, árendákat, a census catedraticussal együtt, a rendek kezeibe bocsátani méltóztassék, s azt az ország a maga választott emberei által kezeltethesse; végre, azon kor jellemzésére megemlítjük, miszerint a káromkodókra azt a büntetést szabák, hogy, ha gyermek követi el, első vétkéért, bárkié legyen, a piacon veressék meg, másodszori vétkéért nyelvéből vágjanak ki, harmadik vétkéért pedig kövel verjék agyon, — a cselédek megbüntetését az urakra bízzák. ¹⁾

Hogy e gyűlés feles katonai adót is rótt ki, elég arra megemlítenünk, hogy a török-osztrák háború ez évben is kilátásba volt téve. Magyarországon e hir hallatára forradalmi mozgalmak keletkeztek. Hogy Erdélyben ilyesmik ne történjenek, a rász akarat és elemi csapások gondoskodtak, mert a katona-szállást adó helységek egyre égtek, köztük Kolozsvár nagy része máj. 6-án templomaival, tornyaival a lángok martaléka lett. ²⁾ Bár Erdélyben minden csendes, túl a Királyhágón a kedélyek ingerültsége lángot vetett, francia pénz segítségével Tököly részére tábor gyűlt össze; a nagyvezér jövetele hallatára Tokaj, Kálló és Patak várát megrohanták: azonban Waudemont tábornagy júl. 6-án Onodot, később Tokajt visszakerítvén, a még szervezetlen forradalmat telj esen megsemmisítette.

E lépés, mely Tököly és az emigratio erd ekében tétett, már teljesen késő, mert a török birodalom szerencsecsilága leáldozóban volt. A hosszas háború alatt a nemzet is kifáradt. Tököly mostoha fia Rákóczy Ferencz, a szabadság későbbi hőse, nem hogy igénybe vette volna a felkelők vívmányait, a helyett Bécsbe ment, német ruhát öltött, templomba járt. Sejtelve nem csalta meg, mert a török sereg ez évben

¹⁾ G. L. Erd . Diel. végz. XI. 171 — 74. 1. ²⁾ Verseken új m. múzeum 1856. 265. Cserei 262.

is bejött, de csak azért, hogy végső csapását megkapja, s az osztrák-magyar seregnek döntő csatára adjon alkalmat. Az ifjú Eugen savoyai herceg nevezetvén ki fővezérnek, a már belépett török seregnek elébe ment, a mint Zentánál a Tiszán átkelnének, a perczben, melyben a sultán a lovassággal egyik, a nagyvezér a gyalogsággal a másik parton áll,—Eugen őket sept. 11-én megrohantatá... rajtok teljes győzelmet aratott... 23,000 török, 100 ágyú jelelte a győzelmet... maga a fővezér is elesett; nagyvezért pecsétje Boér Simonnak, a szintén jelen volt Rabutin tábornok hadbiztosa kezébe jutott, miért ez, (1,700. mart. 13-án) fogarasi parancsnoknak neveztetett. ¹⁾

Egyetlen csata, s mekkora győzelem... A szultán erre a reményt vesztett Tökölytől kísértetve, vissza húzódott. Sept. 15-én átkelt a Dunán, Drinápolyba ment, s következtek reá nézt a vesztés csapásai. Melyekből elég annyit megemlítnünk, hogy leghatalmasabb szövetségét, a francia királyt, ki Austriát hátba folyvást sakkban tartotta, azonnal elvesztette; XIV. Lajos Leopolddal oct. 30-án békét kötött, mi a törökre nézt a háború folytatását teljesen lehetlenné tette. Az osztrák sereg Eugenius herceg alatt Bosniába nyomultak... Rabutin is nov. 6-án Új-Palánkának urává lőn... s beállt a tél, mely után Tököly és a menekültek több reménnyel kecsegtető tavaszt nem láttak. ²⁾

A zentai győzelem horderejét az udvar egyelőre nem becsülte annyira, mint a mennyire jogosítva lett volna. Azon hiedelemben, hogy a török a kard becsületét visszavívni ismét megjelenik, mindjárt 1698 tavaszán roppant készüléket tett. April 3-ról leirat kél, mely a rendkívüli szükségek fedezésére Erdélytől egy millió frtot, vagy e helyett 4000 ökröt kért Budára hajtatni. ⁸⁾ Apr. 4-én más leirat jött, mely a főkormányzéknek meghagyja, hogy alapítson levéltárt, minek következtében a főkormányBzék titoknokok-, registratorok- s Írnokokkal szaporodott.⁴⁾ A kivetett egy millió adó behajtására apr. 8-án Fejérvártt gyűlés lőn, hol kapunként 140 frtot,

¹⁾ Cserei M. Hist. 262. ²⁾ Tököly bujdosását 1697. oct. 8-tól L. Komáromi János Naplóját, kiadta Nagy Iván, Pest 1861. ³⁾ J, Kemény, Suppl. Dipl. XI. 313. ⁴⁾ Ugyanott XI. 829.

pótlására a jún. 7-én ugyancsak ott tartott gyűlésen kapunként 70 mfrtot, s 90,000 köből búzát szavaztak, s még az adómentes székelysége is 25,000 frtot rovának. ¹⁾

Azonban minden nagy badi készület felesleges, mert a zentai győzelem megtermetté gyümölcset. A török harezvágját elvesztette; Anglia és Holland közbenjárására a török, húsz évi csatázás után, az úti possidetis alapján hajlandóvá tétetett a békére. October 6-dikán Öttingen és Schlick grófok Bécsből, mint béke felhatalmazottak, a kijelelt helyen megjelenni, Karloviczra indultak. ²⁾ A congressus összeült, képviselve volt minden nagy hatalmasság, Lengyelország, Oroszország, Velence, Holland és Anglia ez utóbbi Paget Vilmos, által a tanácskozások oct. 25-én megkezdődtek... hosszas osztozkodás után, végre 1699. jan. 26-án aláíratott a ránk nézve oly nevezetes karloviczi béke, melyben 25 évi fegyverszünet köttetvén, a húsz pontú szerződés legelső pontjában a török Erdélyről I. Leopold részére lemondott; 10-dik pontjába az igtaífatott, hogy Tököly és a mellette levő erdélyi vagy magyarhoni menekültek nem adatnak ki ugyan, de messze be fognak belebbeztenni. ³⁾

A szerződés még alá se volt írva, már tudtára adatott, dec. 12-én a fejevári gyűlésnek, hogy a török Erdélyt feladta ... A honfiakat Erdélyben és Magyarországon csak az bántá, hogy a magyar hazát erd eklő ily nevezetes békeszerződés magyarok jelenléte nélkül köttetett.

VI.

Az oláhok unitussá télcle s mozgalmi. A közjövédelmek rendezése. II. Apaffi lemondása.

A kárloviczi béke megkötése Tökölyt teljesen lelépteté, — s a török Erdélyről lemondása az udvar reformjainak Erdélyben, szabad utat nyitott.

A kormányzat szervezve lévén, két új tér készítettett a jövő politika elé: az oláhok vallási reformja, s a status jövédelmek kezelésének átvétele és rendezése.

¹⁾ Gál L. Erd . Diet. végz. II. 176-176. ²⁾ L. Memoires sur la rie de comt. Marsigli. ³⁾ Az okmány, tud. gyűjt. 1836. VIII. f. 74—78, 1,

Az oláhok folyvást a görög vallást tartották. Bár a reformatio korában s később Bátorbi Zsigmond, ¹⁾ Báthori Gábor, ²⁾ Bethlen Gábor és I. Rákóczi György alatt lépések tettek vala, hogy valamely bevett valláshoz csatolják őket, s ez által polgári jogokba részesíttessenek; bár I. Apaffi 1677-ben az egyesülésre hajlandók superintendensének Csügedet és Váradját adományozta: ³⁾ mindazáltal a muszka czár, mint a görög vallás protectora iránti hajlamukat, s a görög keleti vallás iránti buzgalmukat csökkenteni nem lehetett. Most e kerd és újra felmerült, még pedig hatalmasabb eszközök alkalmazásával, mint eddig. Az udvar e szándékát 1697-ben ada tanácsosainak tudtára, s bár a főbbek ellenzék, az oláhok katolikussá létele a kormánytanács ellenzése mellett is czélba vétetett.⁴⁾ Megkezdett az oláhok vallásbeli uniójának keresztül vitele.

Az unió kivitelének főerd emét Kolonics card.- és primásnak kell tulajdonítanunk, ki Hevenesi Gábor jezsuitát s Baranyai Pál, fejevári papot és esperest bizta meg végrehajtásával, kik Theophil gyulafej érvári püspököt 1696-ban csakugyan meg is nyerték; ez 1697 februárjában Fejevárra zsinatot hivott össze, mart. 12-én tizenkét esperessel az uniót, melyet nem hogy a nép, de magok sem méjjen tanulmányoztak, elfogadtatá, s mart. 21-én egy okmányt írtak alá, melyben tudaták, hogy a róm. kath. keblébe kívánnak térni, s előre is fogadják:

„hogy a pápát főnöküknek fogják ismerni;

„hogy a menny- és poklon kivlll hinni fogják a purgatóriumot;

„hogy az ostyát beveszik, végre

„hogy a szentleiket az atyától és fiútól lenni vallandják.

Ezzel szemben ez okmányban Theophil püspök az udvartól hármat kórt:

„hogy papjaik a róm. katolikus s más bevett vallások papjaival egyenlő joggal bírjanak;

„hogy minden papnak papiak adassék; végre

¹⁾ Kemény J. Dipl. 1695-hez. ²⁾ Ugyanaz 1609-hez. Snpl. Diplom, X. 61. ³⁾ 3. Kemény Diplom. XL 269. ⁴⁾ Bethlen Mikl. Elem. U. 20?,

„hogy a papok egyedül a püspöktől függjenek, a papi dolgokban a világiak, mint eddig, be ne folyjanak.“¹⁾

Részletesen hoztuk fel az okmányt, mert míg az unió feltételeit mutatja, feltünteti egyszersmind azt, miben kezdett különbözni a mai két görög vallás egymástól.

Látszólag sokat, de a valóságban nem nagy különbség fejlett ki. Mert az ostyát nem fogadták el; minden unió mellett is az unitus papok a házasságot megtartották, a nemzet a görög naptárt, a görög ünnepeket megtartotta és együtt üli. Az elvett javadalmak következtében, legfelebb azon gyűléstük csillapodott, miszerint addig, ha oltárunknál r. kath. pap talált celebrálni, azt alapjából kihányták.

A fennebbi okmányra az udvar 1698. apr. 14-ről leiratot bocsátott, melyben azon biztosítás fejeztetett ki, hogy a mely görög vallásit pap a pápát ismerendi fejének, azon joggal fog bírni, mint egy katolikus pap. A mellett Kolonics kárdinál magát jún. 2-káról az unitusok protectorának nyilvánítá.

Erre felszólítás intéztetett a papokhoz, hogy fejenként nyilatkozzanak. Azonban Theophilus püspök pár hó múlva meghalt. A papok ingadozni kezdettek, s oda ütött ki a dolog, hogy szakadás állott be: Erdély déli részén levő papok nagy része ősvallásánál maradt; sőt mint a hátszegiek, oda nyilatkoztak: inkább a reformátusokhoz kívánnak kebeleztetni. Hevenesiek, hogy az eddigi vívmányt biztosítsák, a fejevári kolegyomból a bábolnai oláh pap fiát püspöknek szemelték ki. Az így felléptetett Athanasius püspök folytatta a félbeszakadt művet, júl. 7-én nyomtatott körlevelet bocsátott ki, melyben az uniót elismerte; oct. 7-én az uniót formulázták,²⁾ s diplomát kértek — mindazáltal, többé az egész oláhság egyesüléséről szó sem lehetett.

Két görög vallás lőn tehát: unitus és disunitus. Az oláhság a vallás dolgában teljesen kétfelé szakadt, fele uniálódott, fele pedig megmaradt ősi vallásán: még pedig, a Fejérvártól délre eső rész inkább a disunitus, a Fejérvártól északra eső rész inkább az unitus vallásra tért, s így áll mai napig is,

¹⁾ Illia, Ortus et Progress!». 6. 1. ²⁾ Okl. Fascbing, Nova Dacia I. 23,

midőn a fejszám az unitusok részére csak is néhány ezerrel mutat többletet.

A mint az unitus vallás előállt, égető kérdések merültek fel: az enyém és tiéd feletti vita és villongás. Eddig az egy vallásnak egy papja, egy temploma, egy papi lakja volt; most már ha a falu egészen át nem állt, mindenképp kettő kellett. Hogy a kormány az unitusok részére mindent elkövetett, igen természetes.

A súrlódások tehát mindjárt 1698-ban megkezdődtek. A protegáltak az óhitűeket birtokukból kihányták, templomaikat, harangjaikat, canonioa portioikat erőszakkal elfoglalák; mint-hogy több helyt a nagyobb szám az óhitűeknél volt, véres összekocczanások merültek fel; s mint látni fogjuk, egész vidékek nyílt lázadásra keltek.

A mozgalom főfészke egyelőre Hátszegvidék, legalább 1699-ben a hátszegi papok P u j Mihály kezén át, az oláhoni vajdával levelezésbe bocsátkoztak, hogy őket ősi vallásukban pártfogolja.

Az ország rendei, kiknek nagyobb része még azon időben inkább protestáns, a római katolikus vallás sebes gyarapodását akadályozandók, arra törekedtek, hogy az oláhok ne csak a katolikus, hanem bármelyik vallással egyesülhessenek; a kormány, hogy szabad vallásgyakorlatot látszassék engedni, rendeletet bocsátott ki, melyben kimondja, hogy a négy vallás közül ahoz állhatnak, a melyikhez tetszik; de azért minden el lőn követve, hogy a róm. katolikus vallásnak előnyt adjanak. Hevenesiek is közbe léptek, Athanasius püspök és espereseinél kivitték, hogy 1699. sept. 30-án új nyilatkozatot Írtak alá, melyben kinyilatkoztaták, hogy a róm. katolikus valláson kívül máshoz állani nincsen szándékuk. ²)

E nyilatkozvánnyal a püspök Bécsbe ment, ott szent Anna templomában püspökké szentelék; uniált püspöknek neveztetett; melléje Szunyogh jezsuita adatott: mikor 1700-ban Fejérvárra hazaérkezett, Apor István nagy pompával fogadta, s ünnepélyek közt az egész éidélyi oláhság püspökévé igatá.³)

Erre 1701. mart. 19-ről megérkezett a diploma, mely

¹) Illia, Ortus et progressus, 10. Betúien Mik. Q. 80?,

többek közt jogot adott, hogy Fejérvártt, Fogarason és Hát-szegen iskolát állíthassanak;¹⁾ valamint ugyan e napról, Athanasius püspök is megkapta kinevező okmányát.²⁾

E szerint a disunitusok teljesen püspök nélkül maradtak, egyházukban ez időtől sokáig hiányzott a központ.

Az unitus papok minden közteher alól felmentettek, ellenben a disunitusok adókötelesek maradtak. E mellett lépések tétettek, hogy a disunitus papok templom és hívők nélkül maradjanak.

Ezefti eljárás az oláhok közt roppant ingerültséget idézett elő. Mozogni kezdettek, mi azzal kezdődött, hogy Nagyszegi Gábor, ki úgy látszik katonaviselt ember, s az előtt róm. katholikus volt, ³⁾ augustus havában a főkormányzékhez folyamodványt adott be, mi azonban egyszerűen visszaadott. Erre Nagyszegi felhívást bocsátott közre, melyben az oláhokat egy rohamkérvény támogatására szólítá fel; s hire indult, hogy Fejérvártt, hol a hongyülés éppen együtt tlt, meg akarnák rohanni. Azonban gr. Kabutin octoberben 4000 katonát húzott össze; a népet szétszórta; Nagyszegit több társával elfogató, Szebenbe zárató; s 1702. decemberében megjött a rendelet, hogy ítéljék el: Rabutin 1703-ban a fejérvári mart. 10-ki hongyülésre által is küldé, — de kiütvén a Rákóczi forradalom, szabadon bocsátatott, s újra a cs. sergek közé ment.

Az oláhok uniójának ügye tehát mintegy félbeszakadt. De nem szakadt meg az oláhok azon óhajtása, hogy vagy ismét egyesüljenek, vagy ha nem lehet, azok, kik a r. kath. vallással nem egyesültek, külön maradhassanak, s püspököt kapjanak, mit félszázad múlva, mint látni fogjuk, el is fognak érni.

A másik tér, mit az udvar cultiválni kezdett, a pénzügy szervezése, még pedig azon vezérelven, hogy minél több jövedelmet húzhasson, kezelését minél jobban centralizálhassa.

A közjövödelmek kezelésének átvétele az adón kezdődött. Az adónak kapuszám szerinti kivétele a kormány kö-

¹⁾ J. KeményDipl. XI. 225. ²⁾ Ugyanott XI. 241. ³⁾ Tört. eml. a m. n. élet. II, 39.

zegeknek nem adott szabad kezet, mert az adómennyiséget a hongyülés a magyar és szász nemzet, illetőleg a kapuszámok között osztotta ki, — ezen fent igen világos, alant igen homályos adó kulcs szigorú bíráló alá vetetett. Egy kapu alatt rendszeren 10 gazda értvén, ezek mintegy solidaritásba jöttek: célul tűzetett tehát, hogy a nemzetek és kapuk mellőzésével, az adó egyenesen az egyes adózókra fejenként tétessék. Ennek keresztülvitelére új adókulcs kellett, annyival is inkább, mert a szász nemzet a kapuszám szerinti kivetésben folyvást terheltetését érzé, s a régi kivétési alapot meglehetősen zavarba hozta volt. A marosvásárhelyi 1698-ki gyűlés e bajon segítő, újba rendelé számláltatni a kapukat; egyszersmind gr. Bethlen Miklós megbízott, hogy az adó-reform kérdésében projectumot dolgozzék. Az 1699. jan. 20-ki segesvári hongytilésre megérkezett Szentkereszti András az udvari cancelláriától, s az eddigi 700,000 mfrt helyett 900,000 mfrtot s e mellett I. József király lakadalmára 7000, a száraz dajka részére 3000, aranyat kívánt szavaztatni. ¹⁾ Szentkereszti közbejötté az adóügyet előtérbe nyomta, gr. Bethlen M. terve előterjesztetett, elfogadtatott, s így a fejlődési kor adókulcsát, a kapu számszerinti adózást — eltörölték.

Csekélynek látszó lépés, de elég volt, hogy megnyissa az utat arra, hogy az adó az országgyűlések kirovása és ellenőrzése nélkül is befolyhasson.

Míg ezek lent folynak, Bécsben egy harmadik nagy jelet következett. A mint a karloviczi béke alá lón írva, s Erdélyről a török lemondott: a II. Apaffi Mihály fejedelemségének függőben tartása felett is elgördült a koczka. Apaffi mióta 1696-ban felvívék, Bécsben élt, minden politikai szerep nélkül. Most minden áron oda kívántak nála munkálni, hogy mondjon le. Hogy reá vehessék, birodalmi hercegi címmel ruházák fel, s 10,000 frt nyugdíjt biztosítottak; a fejlődési jószágokat tőle elvevék, s még magán vagyonát is szabályozók. Eddig birta volt Husztot, Fogarast, — Tököly notáztatása s

¹⁾ Bethlen Mik, II. 166. 178—79.

ennek leánytestvérétől zálogosítás czímén bírta a hunyadi, ilyei, küüllővári, szilágycsehi uradalmakat; s midőn a reductionnak vége lőn, Almakerék és Ebesfalva ősi javai mellett, a Tököly-féle javakból csak a hunyadi uradalom, a fejedelmiekből csak Ernye és Monora hagyatott a kezén. Husztért kétszázezer irtot kapott.¹⁾

Ha H. Apaffi lemond, mit különben is csak ön személyére nézve tehetett volna, akkor itt végződnek sajátlag az erdélyi nemzeti fejedelemség. De még 1699 sept. 2-n magán javaiból egy donatiót „Nos Princeps“ kezdéssel tesz. Hogy mikor és hogyan mondott le végtére is, nem bírjuk megmondani; csak is egy szablya és buzogány a bécsi cs. kincstárban jeléli 8 mondja feliratában, hogy azokat II. Apaffi Mihály, mint fejedelemsége töröktől kapott jelvényeit, 1701-ben ö flege lábaihoz tette. De minthogy csak is személyére mondhatott le, s az ország fejedelem-választási joga törvényhozásilag megsemmisítve nem volt, Erdély ebbeli joga csak is a pragmática sanctioval, illetőleg annak 1744-be történt becikkelyezésével szűnik meg...

A karloviczi békére, közvetlen e három mozzanat következett. A töröknek Erdélyről lemondása az oláhok felléptetésének, — a közjövödelmek osztrák módóni kezelésének, — Apaffi lemondása által a fejedelemkori alkotmány szűkebb térészorításának — mindjárt első perczben meghozta kezdetét.

Három irány, mely mint látni fogjuk, a reformoknak oly tágas kaput nyit, mit tetszés szerint bezárni többé nem lehet.

¹⁾ Okl. J. Kemény Suppl. Dipl. XI. 401. Tört. eml. a m. nép életéből II. 125. 127. 1.

C) II. Apaffi Mihály lemondása után.

(1699 Jan. 26—1708. mart. 3.)

VII.

A pótdiploma. A jezsuiták behozatnak. A cameratica commissio beje. A kamarai jövedelmek szervezgetése. A Rákóczi iorradalom kitör. Tököly Kis-Ázsiába beiebbzetetik.

Mikor mondott le sajátlag II. Apaffi M. a fejdelemségről, nem tudjuk kimutatni. De bármikor is mondott le, szerepe a karloviczi, 1699. jan. 26-án kötött békénél végződött. Az erdélyi ügyekben e nap óta fúnak más szelek.

Az I. Leopoldtól tervbe vett központosítás, s a nagyobb adózás behozatalának munkáját, a mit Magyarországon, ha nem is teljes, de meglehetősen sikerrel próbáltattak, Erdélyben is célba vették. Ez időtől mind egyre következnek a mind mélyebben vágó rendeletek.

A r. katholika vallás, melynek eddig csak egyenjogosítása volt a jelszó, előtérbe kezd nyomatni. Mit a leopoldi diploma nyitva hagyott, a r. katolikusok igényeinek kielégítését, egy 1699 sept. 5-ről kelt ünnepélyes pót-diploma teljesen formulázta. Ezen okmánynak, mely kisebb diplomának is neveztük—

első pontja meghagyja, hogy a papoknak adni szokott quártát, illetőleg a tized negyedét, ezentúl a katolikusok saját papjaiknak adják;

a második pont meghatározza, hogy a leop. diplomában sarkalatosoknak nevezett, s így választás és felsőbb megerősítés alá tartozó hivatalokra teendő oanditatioknál, a katolikusok mindig képviselve legyenek;

a harmadik pont meghagyja, hogy a városokon a tanácsba s más nagyobb hivatalokba a katolikusok a többi vallásokkal egyenlő számmal alkalmaztassanak;

a negyedik pont eltöröl minden oly írott vagy szokásos, országos vagy községi törvényt, mely a katolikusok jogegyenlőségét kizárná;

az ötödik azt rendelte, hogy az országos három pecsét közül egyet őrzés végett a r. katolikusoknak adjanak át, s az archívumok őrzésére közülök is alkalmazzanak.

Hogy a r. katolikus vallás vívmánya teljes legyen, következett a jezsuiták behozatala. Eddig is voltak benn jezsuiták, de csak világi papi s polgári áruhában: 1699 nov.

12-én Szebenbe és Kolozsvárra ünnepélyesen bevonultak; Kolozsvárra kettő jött, egyik az academia rendezéséhez, a más prédikáláshoz fogott.

S megjött végre az év végén, mitől Erdély annyit tartott, az államjövodelmek rendezésére, a Magyarországról már kellemetlenül hangzó — *carneratica commissio*.

Mint érintők, eddig az államjövodelmeket a főkormányzó kezelte, még pedig meglehetősen patriarchális alakban. A harminczadokat gr. Bán fi György gubernátor s kincstárnok gr. Apor István árendában bírták; a sóaknak inspectora b. Száva Mihály volt; s mint feljegyezve találjuk, hárman minden közjövodelmet elnyeltek. Az udvar, hogy véget vessen, egy bizottmányt küldött Erdélybe, melynek élére b. Thavonát Lajos jött Kassáról; jöttek, mint mondák, hogy a kamarai jövodelmeket rendezzék, s rendezvén, kezelését itt hagyják az erdélyieknek. ¹⁾ B. Thavonát mellett állott még Eckler György, kiktől a szakismeretet s munkásságot elvitatni nem lehet, de a magyar institutioknak éppen nem voltak barátai. A fejevári várba, illetőleg a fejedelmi palotába szálltak. Munkához kezdettek, s a honfiak csak arra ébredtek, hogy Thavonát egy év alatt Bánfit és Aport a harminczadok haszonbérletéből, a honfiakat a *fiscalis* tisztségekből kiforgatta; s gr. Apor Istvánnak a kincstárnokságnak csak címét hagyák meg. ¹⁾

Az udvar következetesen haladott, a háttérbe szorított hazafiak keblét néma békétlenség szállta meg. Ha összehítták a már csak is adószavazásra használt országgyűlést, összejöttek, a dolgok nj rendével sehogy se bírtak kibékülni. Mely

¹⁾ Bethlen Mik. IX. 181. ²⁾ Bethlen Mik. II. 181-87,

évben a porosz hercegség királysággá lett, 1700. jan. 1-én már a székelyekre 75,000 mfrtot róttak.²⁾ Az udvar május 15-ről az Alvinczre telepített bolgároknak kiváltság levelet adott. ³⁾ Minden nép és nemzet nyert, csak a magyar csillaga lett mind homályosabb. Minek következtében czegei Wass Györgyöt a szeptemberben Fejérvárt tartott hongyülésről Bécsbe indíták, hogy az ország sérelmeit elpanaszolja, ezek közt volt az is, hogy a magyarhoni részeket el akarák Erdélytől szakasztani. ⁴⁾

Itt álltak az erdélyi ügyek mart. 1-én, mely napon a konstantinápolyi francia követ által izgatott Rákóczi Ferencz a francia királyhoz azon levelét írta, melyet meghittje Longeval, a litlici születésű cs. főhadnagy Bécsben felmutatott, s melyre a kapott válasz is felfedeztetvén, Rákóczi 1701. apr. 16-án, b. Rosenpachtól vezetett 300 katona által elfogott, s a máj. 29-én elfogott két b. Vay-, Szirmai- és Okolicsányival Bécsújhelyre, — hol nagyapja Zrínyi Péter fejét veszté — fogságra vettetett.

Itt csak közbevetőleg említjük meg, hogy Rákóczi nov. 7-én megszökött, s nov. 24-éről repült a pátenz, mely annak, ki Rákóczit élve 10,000, ki halva adja kézhez, 6000 forint lón Ígérve.

Azért az udvar Erdélyben a kincstári szervezésekkel következetes szigorral haladt, mi a különben is zaklatott kedélyenre nem kissé hatott. Már is nyomasztók voltak a napok, s még súlyosabbak jövetelétől tartottak. I. Apaffi adományából az ország főbbjei jószága a tized alól fel volt mentve, a főkormányzék és a k. tábla ülnökei jószága egy se fizetett; az ország valamire való embere egy-egy kövér száz vagy megyei tizeddel volt éltéig vagy családjára megajándékozva, — attól lehetett tartani, hogy egy szép reggel ezt is elvesztik. A nemz. fejdelmek alatt egy kapura rendszeren 1 frt volt a legmagasb adó, ez időben 40—60 frt jutott. A nemz. fejdelmek alatt minden olcsó, s most egyszerre minden megdrágodott, még pedig mily arányban, Cserei Mihály egy jegyzékét ide igtatjuk:

¹⁾ Erd . Diet. végz. II. 183. V Okl. Tud. gyűjt. 1837. VIII. 39. ²⁾ 641 L. Erd . Diet. végz, II, 185.

Jó paripa a fejedelmek alatt 25 mfrt. 1698-ban 100 mfrt.						
Pár jó ökör	"	"	12	"	"	90
Egy bornyas tehén	"	"	3	"	"	25
Egy bornyu	"	"	1	"	"	6
40 vedres hordóbor	"	"	10	"	"	60
1 mázsa vas	"	"	5	"	"	10
Férfi csizma	"	"	1 ^{1/2}	"	"	3
Asszony csizma	"	"	1	"	"	2
1 köből buza	"	"	1/2	"	"	6
1 tyuk	"	"	3	dr.	"	15
1 lud	"	"	5	"	"	48
1 font hus	"	"	1	"	"	6

poltnrja volt, belőle egy pénzzel vett egy font húst, másikkal egy pint bort, a harmadikkal kenyeret, s megvendégelte magát. — Ez időket nép és úr egyaránt nem bírta feledni.

Mi volt Erdélyben az államjövedelem a nemzeti fejedelmek alatt, kimutatását nem ismerjük. Mi a kamarai uradalmakat illeti, azokra nézt egy 1692. jún. 22-én kelt összeírás fekszik előttünk,¹⁾ mely a fejérvári, dévai, kövári, görgényi, szamosujvári uradalmak jövedelmeit mutatja. Ez az öt uradalom allodiuma és tizede adott búzát 21,804, rozsot 654, árpát 468, kölest 888, zabot 2720 kalangyát s 6325 veder bort; míg a tizedekből bejött búza 6713, köles 893, zab 5296 kalangya s 18,630 veder bor.

Miután a fejedelmekori, s különösen az I. Apaffi kori levéltár mondhatni elmállott, eltűnt, jobb adatok hiányában ide igtatjuk, ugyancsak Cserei Mihály egy kézirati jegyzetét, melyet, mint kincstári titoknok 1698-ból fenhagyott. Szerinte a kincstári jövedelem, az említett, évben a következőkből állt:

A harminczadok jövedelme 80,000 mfrt, az aranybányák hasznobére 102,000 mfrt, a fiscalis gabona tized 25,000 vékányi, a bor tized 2300 vedernyi, hasznobérpénz 5000 mfrt, a census kathedraticus 5000 mfrt, a görög kereskedő compania hasznobére 1000 mfrt, a fiscalis jószágokból gabona 10,000 vékányi, ugyanonnan bor 3000 vedernyi, vas 400 mázsa, só-

¹⁾ Az erd. múzeum kéziratai közül.

aknákból (20,000 mázsát véve, mázsáját 34 pénzen számítva) 08,000 mfrt.

Az egész kincstári jövedelem tehát alig 100,000 frt a mai pénzben. Ily kevéssé terhelt országot kapott a szervezni bejött camcratica comissio.

Ki ezen comissiot behozta, b. Thavonát, nem soká itt hagyá Erdélyt; helyébe a bizottmány igazgatójául 1700. nov. 10-éu gr. Se au János Frigyes udv. kamarai tanácsos küldett. E bizottmány, miként már érintők, Fejérvárt székelt, magát cs. k. delegata comissionak czímezte, az udv. kamarával egyenes összeköttetésben állt.

Az erdélyi Thesaurarius, gr. Apor István kincstárnok-sága mellett szintén fennállt, de minden teendő nélkül; úgy hogy Apor felmentésért folyamodott.

A camcratica comissio a guberniumon csakhamar felyül került. A fejedelmi épületeket elfoglalta. Ha a guberniummal vegyes ülést tartottak, az asztalfőn jobb kézről gr. Seau, a gubernátor bal kézről ült; Seau mellett gr. Bethlen Miklós a cancellár, a gubernátor mellett gr. Apor István a kincstárnok foglalt helyet, utánok a tanácsurak, ítélmesterek, az asztal végén Eckler, Seau titoknoka, s az asztaltól távolabb a királyi tábla fiai. ¹⁾

Megkezdődött a fiscalis jószágok egyesektől visszakövetése, a productio. Az azok adományozását tartalmazó Liber Kegiusokat végig forgatók. A per egyre folyt. A tollat Eckler és Simonfi vezette.

Oly zajosokká váltak az ülések, hogy végre gr. Seau is megunván, maga helyébe testvérét, gr. Seau Ehrenreicht ajánlotta az udvarnak, maga visszakéredzett; egyúttal azon tanácsot adá, hogy gr. Apor Istvánt, vigasztalásul tegyék ország generálisának. Azzal, miután 1701. sept. 12-kéről a görög kereskedő companiának kiváltságot' eszközölt, ²⁾ november folytán Béésbe utazott; s mert felmenteni nem akarók, az 1702. mart. 10-iki országgyűlésre visszaküldők, mint királyi biztost.

Mit ő keresztülvinni vonakodott, testvére, ki csakugyan

¹⁾ Bethlen Miki, It. 355. Oki, J, Kemény, Diph XIII, 9, 1,

ez év júliusában helyébe bejőve, az erdélyi thesaurarius megszüntetését keresztülvitte. Az osztrák mintájú cameratica commissiót teljesen felállítá. Ő vitte az ügyeket 170G-ig, mikor is b. Kleinbuvg Pál váltá fel. ¹⁾

A megnevezett kamarai biztosok eljárása mélyen sebze az egyesek és ország erd ekeit: s hogy mi is volt valósággal a szerep, mire vállalkoztak, arra nézt megemlítjük az utasi tást, melylyel gr. Seau, mint kir. biztos, a fejérvári martius 10-ki országgyűlésre küldetett. ²⁾ Ez utasítás nem kevesebbet tartalmazott, minthogy

1) adja elő az ország rendéinek, mikép ő flge igen kegyesen emlékszik, mit tart a leopoldi diploma az adó meny nyiségről; de a mutatkozó s el nem kerülhető háborúk miatt kénytelen az országtól a folyó évre 750,000 frtot kérni;

2) munkáljon oda, hogy a jelen adórendszer helyébe, mely a szegénységet nyomja, a tehetőseket pedig mentté teszi, dolgozzanak olyat, mely a birtok arányához legyen szabva, vagy is, hogy a közteherviselés behozását kisértse meg;

3) munkáljon. oda, hogy az adófizetés és katonatartás kiosztásánál négy kategóriát vétessen fel: a megyéket, az eddig mentes székolységet, a százságot és fiscalításokat, s úgy ossza négyfelé a kivetett összeget. ³⁾

Ezen utasításhoz képest a hongyülés a 750,000 mfrtot kiróttá, a székelység a katonai quantumnak $\frac{1}{8}$ -át, a más adóknak $\frac{3}{5}$ -ét vállalta el; továbbá minden földesur a jobbágyára eső adónak $\frac{3}{4}$ -dét magára vette; ezen kivid erősségek építésére 90,000 frtot ígértek. ⁴⁾

Mindenki belátta, hogy a dolgoknak egészen új rendje akar következni. Nevelte az aggodalmat az, hogy a szászok a magyarok s főleg a székelyek közteher mentessége ellen mind inkább kikeltek, e mellett magok számára a kir. táblánál állásokat kívántak: mire a magyar és székely nemzet 1702. máj. 24-éről azzal felelt, miszerint felszólítá őket, ne kívánják Erdély régi intézményeit teljesen felforgatni. ⁵⁾

¹⁾ D. Funügrmben II. 283—301. ²⁾ Az országgyűlést I. Erü. Dief. Vcgz. I. 189. ³⁾ L. utasítása kivonatát Kemény Fundgruben II. 290—98. ⁴⁾ O, L, Erd. Diet. véga. II. 189. 90. 91. ⁵⁾ Okl. Bethlen Miki. H. 382.

A jobb idők emberei az új eszmékkel megbarátkozni nem bírván, gr. Bethlen Miklóst júl. 28-án Bécsbe küldék, hogy kísértse meg keresztül vinni, hogy a gubernium tétessék vizsgálja azon alapra, melyet számára a leopoldi diploma kijelelt; hogy szüntessék meg a cameratica comissiot, s rendelje el az udvar, hogy a com. generális a közigazgatásba ne vegyüljön. ¹⁾ Mit bírt kivinni Bethlen, bár az egész évet ott tölté, nyomát nem találjuk. Ellenben találjuk annak, miszerint nov. 8-áról leirat kelt, mely Bánfi György gubernátornak megtiltó, hogy a „Nos“-sal éléstől szűnjék meg.²⁾

Ily kedélyállapotban találta a Rákóczi forradalom előszele Erdélyt.

Az elfogott, elszökött, Lengyelországba menekült Rákóczi Ferencz ez alatt folyvást izgatott; azonban ha gondoltak is a hazafiak kitörésre, az nem annyiban a még ismeretlen Rákóczi, mint a török földre belebbezett Tököly felé irányzá a reményeket. Az udvar jól sejtett. Hogy a lehető mozgalmaknak elébe vágjon, s Tökölyt mintegy megsemmisítse, — oly lépést tett, mit meg kell említenünk.

A karloviczi béke után Tököly, nejével Zrínyi Ilonával, a Rákóczi anyjával, Munkács hős védőjével Konstantinápolyban fejdölmi kényelemben élt. Egyszer csak 1702 tavaszán osztrák követ vonul el villája előtt, s csakhamar a portától azon leverő parancsot kapta, hogy készüljön, mert Kis-Ázsiába fog belebbezetni. A hajó előállt, s sept. 24-én Európa földét örökre el kellett hagynia.

Itt Tököly s a magyar emigratio hosszas szabadságharczának részesei letűnnek történetünk láthatáráról. Számokra a török kormány a tenger parton, Bithiniában Nikodemia nevű várost jelelé ki lakásul. Itt Ilyés próféta hegye alatt, meglehetősen kies helyen, Tököly mezei lakot vásárla, itt Utó fel bujdosása végső tanyáját.

Mint Komáromi János titoknoka fenhagyá,³⁾ a következő

¹⁾ Bethlen Miki. II. 260-07. ²⁾ J. Kemény, Dipl. XII. 45. Bethlen Miki. II. 274. ³⁾ Tököly Imre secretariusának Komáromi Jánosnak törökországi diáimmá és experientaja. Közli Nagy Irén. Pest, 1861.

1703. év elején a bujdosó családot betegség lepte meg: Tököly szárazbetegségbe, Tökölyné tüdővészbe esett.

Tökölyné, ki ekkor hatvan éves, februárban már nem hagykátá el ágyát. Sorsát átértette. Úgy is eleget élt, eleget szenvedett... kibékült étellel, halállal; s febr. 18-án egy vasárnap délben, szenvedéseinek vége lón. Európába kozák, Galutában temeték el, a jezsuiták kisebb templomába. Porai felé fejr márvány oszlopot emeltek. ¹⁾

Három borús év vonula el az emigratio felett: új csapásnak néztek elébe, mely az egészet felbomlással fenyegette. Tökölyn a szárazbetegség erőt vett, a kemény férfiút ágyba szegzé. Az exfejdelmi udvar aggódva gondolt jövőre sorsára, fölkerék, hogy végrendeletét írná meg.

Egy nap, 1705. sept. 13-án, hivatja titolcnokát, Komáromi Jánost, a már bepecsételt végrendeletet előveszi, gyertyát és tollat kér. Azonban más tollat, majd más gyertyát kért... aj. életerő felmondá szolgálatát. Átadá végrendeletét, s visszahítnyatlott... így múlt ki Tököly élte 47-ik évében, távol övétől, távol hazájától, melyet úgy szeretett.

Fekete öltönyét fejdelmi fejr ruhával cserélék fel: testszin nadrágot, arany csipkés narancs-szin tafota pánczélinget adának reája', fejére testszin nyusztos süveget illesztőnek.

Halálát a törököktől öt napig titkolák. Az alatt tudósíták a francia követet, ki egy biztost küldé hozzájuk.

Kérelmeztek, engedtetnék meg, hogy Európa földére szállíthassák; de megtagadtatott. Sírhelyet vettek tehát Nikodemia mellett egy örmény temetőben. Porai fölé márvány emléket emeltek, cserepes épülettel fedeték be. ²⁾ Az emlék aranyos címerrel s bánatos emlékiratával ott maradt... kísérete nagy része elszéledt, boldog volt, ki honába visszajuthatott.

Tököly meghalt — ez órától minden remény a már forradalomban állt Rákóczi Ferenczben központosuk.

¹⁾ Sirverae Komárominál 81. 1. ²⁾ Sirverae Komárominál 88. 1.

D) A Rákóczi-forradalom kitörése után.

(1703, mart. 3. — 1707. apr. 9.)

VIII.

Rákóczi bejő. Magát szervezi. Az erdélyi mozgalmak kezdete. Szentbenedeki, bonczidai csatázás. Zabanius János tragoediája.

Nagyszerű katastróphához értünk. Azon forradalomhoz, mely az erdélyi fejdelemséget pár évre még egyszer helyre állította, s bár megbukott, az I. Leopoldtól nagyban alkalmazott centralisatiót sok időre visszavetette.

Rákóczi Ferencz II. Rákóczi György fejdelem unokája s fia azon Rákóczi Ferencznek, kit az erdélyi rendek, mint gyermeket 1652-ben fejedelmöknek választottak, de megbukván atyja, soha trónra nem jutott. Anyja, a történelmi hirti Zrínyi Ilona, ki Rákóczi Ferencz halálával, másodszer a trónkövetelő gr. Tököly Imréhez ment férjhez, s mint menekült hala el.

A mi Rákóczink 1674. sept. 4-én született. Növendék volt, midőn hős anyja Munkács falait védte s Absolon feladá. Így jutott a vár feladása után anyjával együtt Béésbe, hol nevelés végett a jezsuitáknak adatott át. A sok lelki adománynyal felruházott ifjú, ki fejdeled vérből származott, Kolonics bibornok s gr. Csáki István felügyelete alatt, mint pap neveltetvén, méjjen érezhette tragicus sorsát. Az uralkodók utóda, egy magányzó szűk körére szorítva, a gyűlölet egy nemével lépett az életbe. Hogy a Rákóczi-vért benne hűtsék, a bécsi körök épen nem titkolták előtte a keserű emlékeket, melyek családja múltját árnyalák; sőt naponta kelle hallania: hogy atyjáróli nagyatyja, mint trónvesztett, hareztéren bukkott el, hogy atyja csak jószágai árán mentheté meg fejét a hóhér bárdjától, — hogy anyjáróli nagyatyja s nagybátyja, a Zrínyiek, mint forradalmárok vérpadon vértettek el; s végre, hogy mostohaatyja Tököly és édesanyja Zrínyi Hona, a török földön, mint menekültek bujdosnak.

Ennyi keserű emlék, mennyi közt felserdült, egy gyenge lelket megtört volna. Rákóczit ez emlékek inkább nagy tetekre tüzelték.

Rákóczi, midőn a forradalmat megkezdte 29 éves, nős és két fiúgyermek atyja. Veje a hesseni fejedelemnek, kinek leányával Sarolta Anna Amália hercegnővel a rajnai táborozás alkalmával ismerkedett meg, mi Bécsben nagy visszatetszést idézett elő; de azért a házasság létrejött, s a hercegnőt Sárospataki várába hozá. Hogyan írta levelét a francia királyhoz, XIV. Lajoshoz 1700 nov. 1-én, hogyan áruitatott cl s jutott 1701. april 16-án érte fogságba, felébb futólag érintve van. Még csak annyi előzményt kívánok felhozni, hogy Bécs-újhelyből Lehmann kapitány segedelmével, katona ruhában, nov. 7-én megszökött, s a Bcrzeviczi Ádám által készen tartott paripán Magyarhonon át Lengyelországba menekült, hol- a vele együtt fogságra keresett, de megmenekült gróf Bercsényi Miklóssal összejött... A két ifjú férfi, a két jó barát itt töltötte el a nagyok udvarában bujdosva az 1702-dik évet; hogy hazajöhessenek kttludvaroknál zörgettek, megbarátkoztak egy forradalom eszméjével, mire meglehető volt a kilátás, mert Magyarországon a protestáns püspökök és papok, valamint a protestáns emberek üldöztetése ez időben is nagyban üzetett, s Tököly hívei közül sok békétlen volt a hazában. A békétlenkedélyeknek csak vezér kellett.

Mikor 1703 kora tavaszán Rákócziék tervének előszele Erdélybe hatott, a rendek éppen országgyűlésen voltak Fehérváron, Acton a Rabutin főhadikormányzó tolmácsa, mint kir. propositiót, két nevezetes tárgyat terjesztett vala elő; egyikot, mit most másodsor hozza szőnyegre: a r. kath. püspökség isménti. felállítását; másikat a kataster behozatalának rendezését, ¹⁾ melyekhez képest a harmadik tárgy, az, hogy a Szeben város mellé tervezett citadellához munkásokat adjanak, csak másodrendű volt. — A kataster behozatalának előmunkálata Magyarországon már folyt, magyarok folytatták; Erdély sem szegült ellene: még pedig, hogy igazságos legyen, a gyűlés minden megyében öt tagú bizottmány kiszállását határozá, kik

¹⁾ Szakát Ferencz naplója. 45. lap.

közül egy legyen német katona, egy német kamarai hivatalnok, a harmadik magyar, a negyedik székely, az ötödik szász nemzetbeli. E szerint az investigatorok, vagy mint akkor nevezték: vesztegátorok, ki lőnek állítva. — A püspökség felállítására került volt szőnyegre... midőn érkezik Rabutin egy levele, mely azt mondá, látja mikép kényes a tárgy s a rendek nincsenek készen, tehát ezárja a gyűlést.¹⁾ Apr. 4-n bezárták, de az, hogy a behozatni terveit kataster által a lepoldi diploma 15-ik pontja megsemmisítése célba vétetett, a már is ingerült kedélyekre még ingerlőbben hatott.

Az országgyűlés hirtelen bezáratásának egyébiránt egészen más indoka volt, az, hogy Kákóczi Ferencz két évi lengyelhoni bujdosása után, készen a forradalomra, beindulandó vala. Rákóczinak egyébaránt sok minden kedvezett: a bécsi udvarnak a franezia és bajor kormányval háborúja lévén, az ország katonaság nélkül lőn hagyva; a nép a politikai és vallásos nyomás miatt oly elégtelenségre volt ingerelve, hogy Kákóczi jobbágyai Lengyelországba küldtek, őt felkerestették, s felszólították, hogy álljon élökre; eliez járult még, hogy a bajor csaknem Bécsset fenyegetvén, a magyarhoni megyéknek 12,000 embert kellett harczterre indítani; ezek 1703. mart. 3-án meg is indultak, de e helyett, hogy hazájokat idehagyják, Tököly kapitányai vezetése alatt magokat nagyrészt a beregi havasokra vonták s aprilisben Rákóczit felszólították, hogy velök rendelkezék. A dolgok ily komoly fordulatára a bécsi udvar Rákóczit apr. 30-ról fő- és vagyonvesztettnek nyilvánítá; mire Rákóczi a békétleneknek, hogy magokat zászlóaljakra szervezzék, s a forradalom zászlóját kitűzzék, zászlókat küldött. ¹⁾

A szervezés, folyt. Azonban nem bírván magokat, rendezésü élelmezni, rabolni kezdetek, miért Károlyi Sándor szathmári főispán őket szétverte, Lengyelországba kiszorítá, s az elvett öt zászlót bemutatni Bécsbe sietett.

Kisszerü kezdete egy roppant mozgalomnak, mert Rákóczi a lengyel, muszka és franczia udvartól biztatva, a visszalépésre többé kedvet nem érzett, A szétverteteket a lengyel

¹⁾ Bethlen M. II. 187. 285. ²⁾ II. Rákóczi F. emlékirata. Közli Ráth K. Pesten. 1.1861. 4. 1.

határszélen összeszedte, s jún. 8-ról, mint Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, Lednicze stb. várak és uradalmak ura, kiáltványt bocsátott ki, melyben a hon ismét és ismét megújuló sebeiről a leplet lerántotta, szavaiban villámokat szórt, s a forradalmi lángot felgyújtotta.

Rákóczi e szerint elhagyván lengyelországi menhelyét, átlépte a Rubikont. Kis seregével, mely még csak 3000 gyalog, 550 lovasból állott, Munkács városába szállt be. Az ellene küldött Montecuculi vasas ezrede apró csatákat kísértett ugyan ellene, de azért Rákóczi tábora folyvást nevedezett; mígnem gr. Bercsényi Miklós, Rákóczi barátja s menekült társa, lengyel uraktól kapott négyszázad lovassággal s pénzzel megérkezvén, Rákóczi, mint a francia és lengyel udvartól támogatott vezér és honszabadító állt a nép szeme előtt. Az előre haladás e pereztől könnyű lett. A nép rokonszenve felkelt. Rákóczi a Tiszának indult. Nagyvárad lakószói e hírre fegyvert fogtak, a császári katonasággal megütköztek; Kallóvára a felkeltek kezébe esett, mi által a hajdúságot maga mellé nyerte. Tiszabecsnél megütközött, s győzelmet aratott. Huszt várát is feladták, Máramarosnak is ura lett, s ez által Erdély határáig elényomult. ¹⁾

Rabutin az erdélyi császári parancsnok e perczben négy ezred harczedzett lovas sereg felett rendelkezett. Rákóczi jövetelének hírére maga veszteg maradt, csak is a Dietrich nevű közkatonából tábornokságra emelkedett b. Klöckesberget küldé Brassóból a határokra, ki Somlyónál, melynek kis várát Boér Ferencz védte, ötszáz lovassal megállt s a mozgalmakat figyelemmel kísérte. Azonban Rákóczi a Tököly harczaiban híressé lett Szöcs nevű ezredesét ellene küldvén, aug. 21-én Somlyót felverte.¹⁾ Mire a tábornok, mint erősebb helyre, Szathmár várába vonult be.

Károlyi Sándorné által, kinek férje Bécsben a Rákóczi előharczosaitól elvett zászlókkal nem éppen kívánata szerint fogadtatott, csakhamar N.-Károly is Rákóczi kezébe esett. Nagybánya hűségét követség által jelentette be. Szabolcsmege nemessége, mely egyelőre a kisvárdai várba zárkózott

¹⁾ n. Rákóczi P. emlékiratai. 25. 1. ²⁾ Szakái Ferencz naplója 47. 1, Rákóczi F. Eml. 30. 1.

vala, lengő zászlóval csatlakozott melléje; b. Senyey István a tarkanyi várt feladván, szintén a táborba jött. Mire Rákóczi, mi eddig táborában hiányzott, néhány hadvezért kapott, tábora szintén felszaporodván, rendes hadjáratot kezdhettek.

Gr. Eabutin e hirre az erdélyi katonaságot összevonta, de azon hir terjedvén el, hogy Tököly török segélylyel szintén közég, Brassó mollé húzódott, s az országot mentére hagyta. A zavar megkezdődött, a fegyelem bomlásnak indult.

A gubernium a rend helyreállítása erd ekében, a Brassónál táborozó Rabutinhoz Naláczi Lajostól tervet küldött, de mit sem akart róla tudni; csak annyit izent, hogy a guberniumn maradjon veszteg Fejérvártt; Naláczy pedig fogassák el, mert oly vidámon adta elő küldetését, mikép lehetlen, hogy kurucz ne volna; meghagyta egyszersmind, hogy minden lárma nélkül küldjenek lovasságot a Szamos mentére.

A gubernium erre gr. Bethlen Sámuelt szép számtt megyei és székely lovassággal azon vidékre küldé, honnan Rákóczi Erdélyt fenyegette. Már akkor a kuruczok csaknem Dézsig száguldoztak. Gr. Bethlen megjelent, a kuruczokat visszanyomá, Kővárt élelmi szerekkel megrakatá, oltalmazását elrendelé; maga Zsibónál foglalt állást. Azonban Illosvai Imre, Rákóczi csapatvezére se sokat késett, szintén megjelent, az erdélyieket Zsibótól visszanyomta; majd Orosz és Kolozsvári vezérlete alatt a Kővárnál álló csapatot is megtámadák: a győzelem könnyít volt, mert az erdélyiek hozzájuk kezdének csatlakozni, élelmi szert szolgáltattak számukra; ¹⁾ mit gr. Bethlen Sámuel látván, Dézs mellé, Szent-Benedekhez vonult, állást foglalt: azonban Illosvai sept. 20-án itt is reácsapott, s megyeré. ²⁾

Rabutin, mikor e csata folyt, a vele volt 2000 lovassal Kolozsvár mellett, Kötelenndnél járt, ³⁾ csatát nem keresett, főintózkodése volt, hogy ha valamely helységbe kuruczok mutatkoztak, azokat megrohantatá, a rokonszenvező falut felégettető.

Hogy e napokat hitelesebben rajzolhassuk, közöljük gr.

¹⁾ Új magy. múz. 1836. 84. ²⁾ Csőrei M. List. 321. 1. Ez esemény zavarban van. Némelyek e csatát a fehérmegyei Szent-Benedekhez teszik, hol sergek jární nem azoktak. Az évsz&mot is 1702-vel zavarják össze. L. Szánál F. napi. 60. 1. ³⁾ Bethlen Miki. II. 207. I,

Seau Ehrenreich az országos kamarai bizottmány igazgatója Fejérvárról irt bárom levelének kivonatát.

Sept. 18-án kelt levelének kivonata így hangzik: A kamarai bizottság és gubemium itt yan Fcjérvártt tarthatatlan helyen, s az ellenség már csak 4 mértföldve áll. Belső-Szolnok, Kolozs-, Zarándmegye és Kővárvidék Rákóczi kezébe esett. Mintegy 40,000 ember kelt föl mellette, mi nem csoda, mert Rákóczi vallás-szabadságot, jobbágy-felszabadítást ígér, s a mely megye felkél, kényszeríti szomszédját, hogy felkeljen. A főbaj az, hogy Erdély gyűlöli a németet, járma lerázásánál egyébről nem beszél; kik eddig hosszú haját, kalapot viseltek, most magyarosra nyiratják fejőket, s 13 év alatt nem lehetett annyi fekete süveget látni, mint most. Gr. Rabutin erdélyi katonai parancsnok pénteken felszabadítá ugyan Kővárt az ostrom alól, de a lázzadók olyanok mint a mesebeli sárkányok. Senki sem engedelmeskedik, adót senki sem fizet, a katonák zsoldot nem kapnak.

Sept. 20-áról így folytatja: Az ország harmadrésze már felkelt; a várakban levő katonában, mint Huszt és Kővár példája mutatja, bizni nem lehet. Ide vitt a leopoldi diplomávali politizálás: a Sok Ígért, de írem teljesített promissziókból com-promissziók lettek; most az erdélyiek is visszafizetik a kölcsönt; mert a játékot észrevették. Az erdélyiekben bizni nem lehet, mert a németet nem szeretik, s a régi szenvedés s régi gyfí-lőtség, olyan mint a rozsdá. Épen azért, kár volt oly valamit ígérni, mit az ember megtartani nem akar. A hűtlen népet timore és nem amore kell kormányozni. Hagyjon fel a kormány a sok ígéretésekkel; de miután Ígéreteket tett, hozza helyre hibáját.

Sept. 26-ról pedig ezt írja: A forradalmárok minden nap közelebb nyomulnak. Kolozsvár, mint halljuk, elveszett; nyugotról Zalatnáig, délről Déváiig jöttek előre: lerázni a német jármát.')

Mint ezen egykorú levelek mutatják, a Rákóczi forradalom pár hó alatt teljesen kifejlett. Magyarországon főleg Károlyi Sándor főispán csatlakozása által, telj erőre jutottak, Er-

1) Fundgrubeu II. 302.

délyt szinte izgalomba hozták, de mivel katonasággal megvala rakva, s gr. Apor István alatt a csatlakozók ellen delegatum fórum ült össze: ha egyesek csatlakoztak is, az ország szervezett hadereje, a megyei dandárok és a széhely székek, bár nem nagy hajlamot éreztek, még folyvást szemben álltak a kuruczokkal.

Rabutin ezt látva, Szebenbe húzódott, a dolgot mentire hagyta, sergeket várt. Gr. Bethlen Miklós cancellárt oct. 11-én magához hivatá: nehogy átpártoljon, maga mellett tartotta. A hü gr. Apor Istvánt ország generálisává tévé. Mert Guthi István Arad felől bejövén, Kosztát a határon álló német parancsnokot levágatá, sergét szétszórá, s Hunyadmegyébe nyomult: Rabutin a guberniumot Fejérvárról szintén Szebenbe hivató, országgyűlést hirdetett.

A gubernium jókor hagyta oda Fejérvárt, mert Guthi csakhamar Fejérvárig nyomult, azt meg akaró támadni. Nehogy a vár elessék, Rabutin serget küldött ellene, oct. 23-ka tájt csatára keltek, mit azonban Guthi elvesztett, s főleg gyalogsága sokat szenvedvén,, hogy magát megmentse és szervezze, a székelýföldre felvonult. ¹⁾ A fejérvári csata mit. se döntött, mert Kaszás Pál alatt a Szilágy felől Rákóczinak új csapata érkezett. Az erdélyi figyelő tábor, Toroczkai István Aranyosszék főkapitánya aranyosszéki, Henter Mihály Háromszék alkapitánya, háromszéki székelýeivel Bonczidánál Kolozsvár mellett Kaszás táborának elébe álltak; a kolozsvári német őrség is erősítésökre érkezvén, nov. 10-én csatát álltak: azonban a kuruczok győztek, Toroczkai fogjul esett; Henter, mert elfutott, perbe idéztetett; a kolozsvári német őrség parancsnoka pedig letétetett.²⁾

Itt következett be a Rabutin által Szebenbe hirdetett országgyűlés, mi nov. 15-én nyílt meg.³⁾ A gyűlésre nem sokan jelentek meg, mintha sejtették volna, hogy Rabutin a Szebenbe menőket, miként a guberniumot letartóztatja, A gyűlés feladata volt Rákóczi forradalmi proclamatioja ellen nyilatkozványt adni ki, s a csatavesztőket s a Rákóczihoz szítókat

¹⁾ Bethlen Miki. II. 302—315. Inczédi Pál napi. 51. Cserei 352. 1.
²⁾ Új magy. múz. 1865. 44 1. Szakál Ferencz napi. öt. ³⁾ Nem 19-dikén mint G. L. írja Erd. Diet. 192. j.

perbe rántani. Legfőbb momentum azonban a szász comes Szász vagy Zabanius János perbefogatása és lefejeztetése volt, ki miként az eddig ismeretes adatokból kiviláglik, inkább azért bukott el, mert Rabutin az ingadozókkal szemben rémjelenetet akart előidézni.

E férfi, ki korának egyik kiemelkedett embere, mint egy Bánfi Dénes, magas polczáról oly hirtelen bukott le, hogy némi részletekre kell bocsátkoznunk, annyival is inkább, mert sebes emelkedése, még sebesebb bukása a kort igen híven rajzolja.

Szász János, vagy családi névén, Zabanius János, a Magyarországból eredett Zabanius Izsák fia, ki a vallásos üldözések elől, mint eperjesi tanár Erdélybe menekült, lutheránus lévén, nagy-szebeni pappá lőn. Elbeszélésünk tárgya, ki 1663-ban született, szintén pappá készült, 1688-ban Tübingában bölcsészeti magister rangot nyert; de az egyházi pályáról polgárra lépven át, 1690-ben szebeni, s egyszersemind szász nemzeti jegyző, s mint ilyent a szász nemzet 1693-ban az accorda tárgyában Bécsbe küldte, hol szerencsáját megállapítá, s hartenecki Sachs János névvel román sz. birodalmi lovagi ranggal téré meg. Haza jöven, 1695. febr. 23-kán szebeni székbíró, apr. 7-én polgármester lett; 1698-ban kormány-tanácsosságra; 1700-ban szebeni királybirósággra emelkedett. ')

Az eddig oly szerencsés férfi feje felett bűne és fatuma egyszerre pálczát tört. Bukása nyílt okát így adják: Koppant pénztelenség uralkodott a hazában, a törvényes kamat 10-re emelkedett, a beállt nagy közterhek miatt egyesek és községek úgy eladósodtak, hogy egyedül Segesvárszéket 164,000 frt adósság nyomta. Segesvárt az emberek, kik a jobb világban születtek, s az új idők mostohaságával kibékülni nem tudván, titkon pénzveréshez fogtak, mibe roseuthali Schuller János polgármester, s Göldner királybíró is belejött. Felfedeződven, 1699. apr. 14-én elfogattak: a hatalmasabbak megszabadultak, Schuller pedig az udvarnál kegyelmet nyert. Azonban Schuller ellen többek közt az is felmerítettven, hogy a városi pénztárhoz is hozzá nyúlt, Szász János újra elfogató,

1) D. Fundgruben I. 337,

s mert számot adni nem tudott, a római törvények azon tételéből, hogy közpénztárt rabolt meg, elítélte, 1703. sept. 28-kán, — mikor a kurucok már Fejérvártt fenyegették — fejét elűtette. Vetélytársat, vagy mit látott Szász a szerencsétlenségben, nem látjuk teljesen felderítve. Elég, hogy c merény Rabutin roppant haragra indítá, a gubernium, ki e lépésben Schuller Apaffitól nyert nemességét, illetőleg nemesi kiváltságát látta megsértve, felszólalt. Rabutin Szász Jánost Fcjérvárról a gubernium mellől, magához hivatá, oct. 28-án estve a tábornoki szálláson letartóztatá, s még azon éjjel, nehogy a nép e miatt zavart idézzen elő, Fogarasba küldé. Itt nyílt meg a szebeni, nov. 15-ki hongyulás. Szász meg lön idézve, Szebenbe hozák. Mert Szászt a Schuller lefejeztetése mellett 1G9G-ból Kolosvári Dávid medgyesi polgár halála is terhelte, a szebeni tanács a gyilkossági, az országgyűlés a felségsértési bűnt kimondá, s ez által fő és vagyon vesztésre ítéltetett. 1) A szebeni tanács, mint gyilkosra, kerékkeli megtörtést szavazott, mi azonban magas hivatali állása tekintetéből, fovételre lön szelidítve... Az ekkor éppen 40 éves férfi, ritka lélekjelenlétet tanúsított, börtönében végnapjait versekben énekelte meg, s a vérpadra, hova mint pap, saját 75 éves apja kísélte, rendkívüli léleknyugalommal lépett. Úgy esett el feje dec. 5-kén a szebeni piacon.2) Bár két háza, 71,000 frt pénzürtéke maradt, Rabutin és a kamarai bizottság nagy gazdálkodott, hogy a fiscusnak csak is 28,000 frt maradt utána.3)

IX.

Csaták. Gr. Bethlen M. Forradalmi férfiak. Gr. Pekri L. fővezér.
Fejérvári liongyülés. Rákóczit erdélyi fejdelemnek választják. Gr.
Forgács lesz fővezér II. Leopold f.

A szász János esete, s az, hogy dec. 18-kán kapitány Fischernek, mint a forradalmárnak Szebenben előbb kezét levágták, s úgy fejezték le, a kedélyeket egészen terrorizálta.

1) V Archiv f. Kunde Öster. Geschichtsquellen. IX. 9—69. 1.

2) Okmányok. Új magy mm. 1866. 17. Bethlen Mik. IL 172. 816—
gá, Szebeni fisc. Archiv. 389, fasc, A, és B. betű -1/1709. 13/1705, u. a.

A Szebenbe felgyűltek gr. Rabutin azon óhajására, hogy ott maradjanak, szó nélkül meghajoltak.

Gr. Rabutin a kormányt teljesen magához ragadta, s mert a gubernátor gr. Bánfi György a közügyekkel nem sokat gondolt, a tanácsosok pedig az ügyet lágymelegen vették: a gubernium működését felfüggeszté, a kormányzást gr. Haller Istvánra, mint kir. biztosra ruházta át. ¹⁾

Azonban ezen intézkedésnek nem lón meg kívánt sikere, mert a forrongás az országban egyre nőtt. Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Fehérvár, Kolozsvár erődjait megrakta vala ugyan gr. Rabutin német őrséggel, de a mi ezen városokon kívül esett, minden a kuruczok hatalmába került. Dec. 21-én Balázsfalván a szebeni előőrsét meglepték, s köztük gr. Pekri Lőrincz, Józsika Dániel és Toldi György is foglyul estek. ²⁾

Mint ha az országnak a fellázadásra lábat akart volna adni, Rabutin Szebenben ült, döntő csatát nem kísértett; katonáinak pediglen szabadságot adott, hogy a kuruczok üldözése és a nép féken tartásának ürügye alatt, az erősségekből ki-kicsapjanak, tetszésük szerint zsákmányoljanak.⁸⁾ B. Tiege Kolozsvárról ki-kiszállott, a Szamos mentét egész Kuduig felégető. ³⁾ A németek által birt erődökből Kővár, mert kellően nem lón segítve, s élelemmel nem volt ellátva, magát 1704. jan. 18-án feladá, a kapitulált őrség Kolozsvárra vonta magát, ⁵⁾ Teleki Mihály pedig onnan Rákóczihoz ment. A székekelyek ismét fegyvert ragadtak, következésképp az udvarhelyi várat kézre keríték, miért is a feladók közül Rabutin ötöt Szebenben feldarabolttatott.

A mint a székekelyek fegyvert fogtak, Guthi vezérlete alatt a Küküllő mentén lefelé kezdtek vonulni. Segesvár külvárosát felégeték. Medgyes mellett elhaladva, Holdvilágig nyomultak: a midőn b. Tiege, ki ez alatt Kolozsvárról Dézsen, Sz.-Régenen át ide vonult, a Rabutintól kapott ráczokkal és németekkel a székekelyeket Holdvilágnál, jan. 28-kán, megtámadta, meglepte, ágyúival az ágyú nélküli serget szétszórta... Guthi

¹⁾ Bethlen Miki. II. 188. 356. ²⁾ D. Fandgrnben HI. 865, ³⁾ Szakái Ferencz napi. 59 stb. lap. Czegei Wass Oy. napi. kézirat az erd . műzeumban, Szakái F. napi, 26. cz. Cserei 323. 1.

és a lovasság elfutott, míg ellenben a székely gyalogságból ezernél több maradt a csatatéren. Mire Kaszás Pál, mint az erdélyi hadak fővezére Marosvásárhely felől maga is Tordára húzódott, s a mint Guthi a piaczon elébe lovagolt, helyben felkonczoltatá. 1)

A holdvilági győzelem után Tiede egész táborával, Udvarhelyszéknek nyomult. Udvarhely várát ismét birtokába keríté, a városon és vidéken oly égetést és pusztítást vitt véghez, hogy az udvarhelyszéki birtokosság vagyonát a homoród-almási barlangba hordatá, s galambfalvi Sándor Pál, kénosi Sándor Pál és décsfalvi Sándor Ferenc/, vezérlete alatt, febr. 8-án elhatározták, hogy a barlang száját íiz személyből álló őrség éjjel, nappal őrizze.

E csatavesztés hírére Rákóczi Toroczky István vezérlete alatt új sergeket küldött be, kik febr. 8-án Kolozsvárhoz érkeztek, kiket febr. 14-én egy más dandár Csáki László, mart. 3-án egy más Teleki Mihály alatt követett. Arad felől is jövén egy tábor, Fejérvár ostromát akarták célba venni.

E lűr hallatára b. Tiede a székelyföldről megtért, Kolozsvárnak indult. Útjában Nagy-Enyedet, melynek lakossága magát a templom körüli várba vonta, virágvasárnapján, mart. 15-ke reggelén megtámadta, felégetteté, felpredáltatá. 5) Toroczko e napon hasonló sorsban részesült.

Enyedtől Aranyosszéknek esett, azt feldulatá; Tordát, Bethlen Miklósnak itt háza lévén, Bethlen csak nagy nehezen menté meg; Dézst Apor Istvánnak sikerült megmenteni. Kolozsvárt, hol német őrség volt, s azért a kuruczok külvárosait folyvást égették, 6) kikerülve, egész Beszterczéig nyomult, a minap meghagyott faluk nagyrésze szintén áldozatul esett. 7)

Azonban minden dúlás oknélküli már, mert a forradalom lángja erőt kapott. Csajági, a gubernátor titoknok, s mások Szebenből a kuruczokhoz szöktek. Mi Rabutint, ki a lősz hirt tartalmazó levelet mérgében harapdosta, s mint Bethlen Miki írja, ilyenkor mennykövet, pestist és kígyókat szeretett volna

1) Szakál F. napi. 68. 1. Bethlen Mikl. II. 346. Wass Gy. napi. 10.1.

2) Bód Péter Sit. Polylcárpns 176. 169. Bothlen Miltlds. II. 861. tt nap meghatározásához. Szakái F. 63. 3) Sznkál F. napi. 60—70 I. 4) Bethlen Miklós II.

szórni, teljes végletekre ragadta. B. Tiegcnck szabad kezét adott.

A guberniummal Szóbeliben lefoglalt Bethlen Miklós cancllár látva a vést, mely a hazára fog nehezülni, merész gondolatra jött, apr. folytán „Noé galambja“ című emlékiratot írt, melyben a forradalombóli kibontakozás programmjául azt állítá fel, hogy Erdély eszközöljön magának egy német protestáns fejedelmet, annak szárnyai alatt térjen vissza a porta adófizetésébe, a császárral pedig jó szomszédságot tartson, mint volt a nemzeti fejedelmek alatt. Ezen emlékiratát nagy titokban Jánó István görög embertől Bécsbe, a protestáns külhatalmak bécsi követeinek küldé; bár álnév alatt írta és küldte, Bethlent, jún. 11-én, mint forradalmárt Kabutin elfogató, 1708. máj. 1-én Bécsbe vivé, hol fogságban hala el.¹⁾

Ez alatt a forradalom benn és künn határozott alakot öltött. Magyarországon Eákóczi a Dunán inlien, barátja Bercsényi a Dunán t)l már tekintélyes tábor élén működtek. Az udvartól megbántott Károlyi Sándor, a sok hadi talentummal bíró Senyei szintén hozzájuk csatlakoztak, s Deák Ferenczs más tábornokok várra várat vettek be, a haza határán is kicicsaptak.

Mindamellett, hogy az erdélyi békédének a holdvilágnáli vesztes után tömegesen fel nem kelhettek, itt is több tekintély volt már Bákóczihoz csatlakozva. Mint már említők, T o r o c z kay, Csáki, Teleki már dandárok élén jöttek vissza bazájokba. Ezek száma most egy ujjal szaporodott, s ez Pekri Lőrincz, kit mint Tököly hívét 1686-ban notáztak, s e nótán Ozdot, Kutyfalvát s más jószágait elvesztette; de Magyarországon katholizálván, mint gróf jött vala vissza Erdélybe, mint ilyet, Eabutin Szebenből a megyék bandériuma szervezésére indítván, foglyul esett, s Tokajhoz küldetvén, Eákóczi-nak felcsapott.

Ezek voltak a főurak közül az első, kik a forradalom zászlóját Erdélyben is kitűzték. Ezek legvállalkozóbbja, Pekri Bercsényitől, kinek táborába volt beosztva, Rákóczihoz küldetők magát, s rábírtá a Rákóczi táborába tisztességes fogságra ju-

¹⁾ Bethlen Mikl. II. 367—415,

tott erdélyi urakat, hogy emlékiratot nyújtsanak be, melyben Rákóczit felszólíták, küldené őket Erdélybe, hívjon össze országgyűlést; s mint hogy Apaffinak a fejdelemválasztás jogáról lemondani hatalmában nem volt, engedje, hogy válasszák meg fejdelemnek. Rákóczi, mint látók, ez ideig Erdély ügyei-be komolyan nem elegendett, az erdélyi mozgalmaknak egyelőre független fejlődést engedett, a fejdelemválasztást is korainak látván, sokáig vonakodott: végre is a hongyulás megtartására felhatalmazást adott, melléjek adta egyik főemberét, Radvánskit, azonban azon utasítással, hogy a gyűlésbe meg ne jelenjék.¹⁾

Gr. Pekri és gr. Mikes Mihály ezek következtében, mint Rákóczi felhatalmazottjai 14 zászlóaljjal jún. 20-án Kolozsvár előtt megjelentek, s czegei Wass Györgytől, Kolozs- és Dobokamegye helyettes főispánja s Kolozsvár főkapitányjától Kolozsvárt felkérék, egyszersmind öt a fejevári gyűlésre regalissal meghívák. Gyaluvárát, mit Nagyszegi Gábor védelmezett, szintén elpróbálták, de a mint egyik sem hajlott meg, Fejérvár felé elvonultak.

Ily előzmények után júl. 15-ére Fejérvárra kihirdették a hongyulást. A magyar megyék és székely székek, s a katonaság által lefoglalt Szeben, Brassó és Szász-Sebes székeken kívül a szászszékek is megjelenvén, Rákóczit ünnepélyesen erdélyi fejdelemnek választották.²⁾ Gr. Mikes elnöksége alatt három nemzetből álló küldöttség ment Rákóczihoz, az Ipolyságra: megválasztásáról 'okmányt kézbesítettek, felkérék, hogy fogadja el a fejdelemséget, de ne kormányoztassa őket magyarországiak által... Rákóczi, bár ez időben Erdély megtartásához nem sok reményt kötött, a fejdelemséget elfogadta.³⁾

E lépésre gr. Rabutin Szebenben a benn volt urakkal szintén gyűlést tartott, velek aug. 2-áról okmányt Íratott alá, melyben Rákóczi megválasztását semmisnek nyilváníták.⁴⁾

Kardnak kellett tehát dönten. Teleki Mihály septem. 24-én Beszterczét bevette,⁵⁾ s Kolozsvár alá jövé, azt lö-

¹⁾ II, Rákóczi Fér. emlékirata 11, I. ²⁾ Ugyanott 73. I. ³⁾ Ugyanott 76. I. ⁴⁾ Okl. gr. Lázár család 85. ⁵⁾ Szakál Fer. napi. 70.

vetni kezdé. Erre Rabutin is kimozdult Szebenből, Kolozsvár oltalmára sietett, oct. 8-kán a kuruczokat a város közelében Patánál megtámadta, szétverő. ¹⁾ A városba jött, s mire látta, hogy a várost meg nem tarthatja, oct. 13-kán a várfala egy részét löporral felhányatá, az őrséget magával vitte. Kolozsvár pedig magát gr. Csáki Lászlónak, Radvánszkinak és Teleki Mihálynak oct. 29-én feladá. ²⁾

Pekri ez alatt a székelyeket szervező, oct. 21-én Udvarhelyit limitatíot bocsátott ki... Rákóczi azonban a lassú eredményyel sehogy sem volt megelégedve. Hogy Rabutin négy lovas ezredét, mely egyébiránt a szász városokbani elszóratás, s az innen élelemszerzés miatti kiütések által úgy is gemsemmisült volna, hogy mielőbb tönkre tegye, — Pekri helyébe Forgács Simont küldé fővezérnek, ki, miután neki Szathinár 1705. jan. 1-én capitulált — be is indult. ³⁾

Hogy Forgács Erdélybe küldetése nem volt a legjobb választás, csakhamar kiderült. Ő csak katonai parancsnok vala, a politikai kormányzat azonban egy senatusra bízott, mely Forgács rendeletének nem kívánt engedelmeskedni: minnek következtében Forgács, bár febr. elején Kolozsvárról mindjárt Medgyes ostromára szállt, hónapokon nem bírt több eredményt mutatni, mint Medgyes ostromát, s Rabutinnak Szebenbe lett beszorítását. ⁴⁾

Azért e napok Rákóczi legszerencsésebb napjai közé tartoztak. Bár 1704. dec. 26-án Gerencsérnél Heisler ellenében csatát vesztett — oly diadalmas helyzetben érezhette magát, milyenre másfélévi forradalom alig számíthatott. Erdély népei már meghódoltak, fejedelmekké választák, — magyarhoni táborra pedig 1705. februárjában egészen Bécs külvárosig nyomult: mire II. Leopold mart. 1-én alkudozáshoz kezdett. De minthogy Rákóczi azt kívánta, hogy a kötendő békét kiiltalmak garantirozzák, az alkudozás célra nem vezetett.

így nyílt meg 1705. tavasza, s kezdődni akart ismét a hadjárat, melyre Rákóczi 75,000 emberrel jelent meg. Egerből Budának tartott, a Dunán túlra akarta a hadjáratot áttenni... midőn azon sokat ígérő hirt vette, hogy I. Leopold máj. 5-én meghalt.

¹⁾ Vizaknai naplója 97. ²⁾ Ugyanott 98. Wass Gy. napi. ³⁾ II. Bákóczi Per. emlékirat, 86. ⁴⁾ Ugyanott 89. 1.

I. József

(1705. máj. 5—1711. apr. 17.)

A) II. Rákóczi Ferencz, mint forradalmár.

(1705. máj. 5—1909. apr. 9.)

I.

I. József trónra lép. Forgács Medgyest beveszi. A szecséni convent. Forradalmi kormányt szerveznek. Herbeville Erdélybe indul.

Rákóczi Zsibónál elébe áll. A csatát elveszti.

I. Leopold 1705. máj. 5-én meghalt. I. József felléptével a Kolonics kardinál és jezsuiták uralma háttérbe szorult. Az udvar a magyarokkali kibékülésre hajlandóbbnak kezdett mutatkozni.

Trónra lépténél első gondja volt, hatni a forradalom tüzeinek lehető csillapítására. Trónkövetkezését egy okmányban adá máj. 10-éről országainak tudtára, melyben tudatván I. Leopold halálát, Erdélyt biztosítá, hogy hazánk törvényét, jogait, kiváltságait megtartja, s a forradalomba vegyülteknek bűnbocsánatot ad. ¹⁾

Azért a háború sem Erdélyben, sem Magyarországon meg nem szűnt, fiáért biztosítékot nem láttak.

Az erdélyi had előtt két feladat állt, Rabutint Szebenben sakkban tartani, s a portyázó b. Tiget, ki akkor Medgyesen tartózkodott, megsemmisíteni.

A Forgácscsal jött, ágyukkal ellátott had egy része Gyürki Pál vezérlete alatt Medgyesnek indult: b. Tige Medgyesről kijövén, Sárosnál reájok csapott, s a hetvenkedő Gyürkit annyira megalázó, hogy csak hamar Forgácsnak is Med-

¹⁾ J Kemény, Dipl. XII 68.

gyes alá kellett indulnia. Forgács Segesvárt hatalmába kerülté. ¹⁾ Máj. 11-én Gidófalvi Gábort Háromszékre küldé, hogy puskaport gyártasson; ²⁾ az erdélyi hadakat is Medgyes alá gyűjté: a várost lőteté, bombáztatá, a hajdúk által ostromokat kísértett; s mivel b. Tige már az ostrom kezdete előtt elvonult, Szebenbe húzta magát, — a város oltalmára hagyott 600 német katona Medgyest jún. 15-n feltételek mellett feladá.³⁾ Ha ekkor Forgács az első rémületet felhasználja, lakomákkal magát el nem foglalja, s a többi várakra csap, több várhoz is hozzá jutott volna: így be kellett érni azzal, hogy Balázsfalvától egy éjszaka Verestorony alá küldött, a sánczokat megmászata, az őrséget elfogata, Verestorony birtokába jutott.⁴⁾ Minden vívmány, mit e napok hozának, az, hogy Orosz Pál tábornok Szamos újvár várát, júl. 23-án, az őrséget szabadon bocsátva, kézbe kapá. ⁵⁾

I. József amnestiávali fellépése bár a csatákat nem szüntette meg, Rákóczit mégis arra kényszeríté, hogy egyezkedésre hajlandóbbnak mutatkozzék.

E végre a Rákos mezejére gyűlést hirdetett. I. József, hogy a gyűlésre nyomást gyakoroljon, Herbeville fővezérét tekintélyes sereg élén beindítá. Rákóczi, hogy előnyomulását megakadályozza, Felső-Magyarországon elébe ment, azonban aug. 11-én Hudmericznél csatát vesztett, 30 ágyúja maradt az ellen kezében.

Hy előzmény után következett be sept. 1-én a Rákosmezőről Szecsénbe áttett, úgynevezett szecséni convent, melyre mint a császár békebiztosa a kalocsai érsek is megjelent. Erdélyből Forgács Simon szintén felhivatott, Rákóczi többi tábornokai is megjelentek, a magyarhoni megyék mellett, a német őrséggel meg nem rakott kir. városok szintén képviselve voltak. A gyűlés számára sátor lőn emelve, Rákóczi megnyitotta, s azzal a rendeknek szabad tanácskozást engedett. Azonban a kedélyek ez időben még sokkal izgatottabbak voltak, mintsem alkudozásra lehetett volna hangolni. Az udvarrali alkudozás helyett, forradalmi kormányformát szerveztek, a ki-

¹⁾ Sieb. quartalsch III. 326. ²⁾ Thaly, Tört. Kalászok. ³⁾ Vízaknai napi. 90. Cserei 346. ⁴⁾ Cserei 346. Fundgruben UI. 368. ⁵⁾ Vízaknai 100.

rályválasztást korainak látván, a forradalomban állt rendek az eddigi „békétlenek“ nevezetét elhagyák, magokat confoederáltaknak nevezők; Rákóczi; a confoederáltak feje és vezére czimével ruházták fel.

Kiáltványt bocsátottak ki, benne a confoederatio czéljául az austriai ház által megrongált alkotmány és szabadság helyreállítását nyilváníták. Hogy a lengyel, mint a szerinti confoederatio alapjából mi se hiányozzék: Rákóczi mellé 24 tagú tanácsot adtak, e mellett a pénzügy kezelésével 15 tagú testületet bíztak meg, — kiknek neveit ismerjük ugyan, de erdélyit köztük nem látunk. Hogy a békealkudozásokra is valamit adni látszassanak, e végre biztosokat neveztek ki. *)

Míg ezek odakint folynak, Erdélyben Rabutin generális aug. 2-án Szebenben hongyűlést tartott, I. József trónra lépését tudtul adván, a rendek s különösen a szászok óhajtásához képest, ujlag kimondatott, hogy Rákóczinak a múlt évben történt fejdelemmé választatása törvénytelen. E mellett Rákóczi híveire a fő- és vagyonvesztés újra kimondatott.

Nehogy a szecsényi convent bevégeztével Rákóczi Erdélyt megrohanja, s mint fejdelem magát beigtassa, Rabutin arról is gondoskodott: segítséget kért, minek következtében Herbeville tábornok, kit I. József a visszahívott Heisler helyébe a magyarországi sergek fővezérének nevezett vala, Glöckelsberg s Schlik tábornokokat Erdélybe készült indítani.

És gr. Rabutin gyanítása nem volt alaptalan. Mert Rákóczi, — kit a sept. 17-én Nikodemiában meghalt Tököly végrendeletében örökösének hagyott, — mint megválasztott fejdelem, hogy magát a fejdelemségbe igtattassa, csakugyan Erdélybe készült; Fejérvárra országgyűlést hirdetett; Kolozsvárit páter Kapi, jezsuita társaival a tanácsház előtt felállított diadalkapun octoberben szorgalmatosan dolgoztatott, a Rákóczit, mint fejdelmet üdvözlő feliratok már készen voltak. ^{a)} Hogy ily előzmények után a szecsényi convent által elfogadott békealkudozások nem sok kilátással biztattak, előre lehetett gyanítani; azért a császár és Rákóczi békebiztosai N.-Szombatban, oct. 27-én összeültek, tanácskoztak. Azonban az udvar, hogy

¹⁾ II. Rákóczi Főr. emlékirata 105—111. Engel, Geschichte V. 205. Wass Gy. napi. (k. i.) ²⁾ Vízaknai napi. 100. I. Engel V. 209.

Erdélyt magának minden eshetőségre biztosítsa, magát Herbeville-t indítá Erdélybe, s bár Rákóczi Károlyt szép sereggel állítá a sarkába, Herbeville oct. 31-én Váradra érkezett.

Rákóczi e lépés horderejét teljesen felfogta, egyelőre fegyverszünetre gondolt; de későnek látván, Forgács Simont sietve Erdélybe küldé s meghagyá, hogy utászokat vevén fel, a Meszes-hegyen bevívó Karikaútját és a zsigói völgyet sánczoltassa el. A Karikaútja elsánczolását De la Motte francia ezredes, a zsigói völgyet Damoiseau szintén francia dandár-mérnök intézte. Herbeville a sok esőzés daczára is nyomult. Somlyónál a Rákóczi lovasaira akadván, a Meszeshegy alatt tovább haladt; a Karikaútját, melyet b. Senyei dandára fedezett, szintén hátrahagyván, egyenesen Zsigónak tartott, hol maga Rákóczi vezérlett. A völgy ekkor már teljesen el volt sánczolva, mi egész a Szamosig nyúlt, s csak a völgy közepén hagyott kevés nyílást. Károlyi, ki a német tábor folyvást kísérte, most is háta megett állott. A magyar jobb szárnyat, mely francia gránátosok- s más idegen ezredeből állt, Desaix marquis, a balt Forgács Simon vezérelte. így találkozott a két tábor.

Miután Pekri Lőrincz Fehérvár, Orosz Pál néhány ezer lovassal Szeben, Kálnoki Péter háromszéki és csiki hadakkal Brassó blokadájával voltak elfoglalva, s e szerint a 30,000 főből álló erdélyi sereg részt nem vehetett: Rákóczi serege 24,000 emberből állott, melyek közt csak is Rákóczi palotás , Bonis András magyar ezere, s Forgács Simon két német regimentje vala lovas; a gyalogságot, a kék és veres udvari, Róth német, Kajdi, Esze Tamás, Eszterházi András, Ecsedi János ezredei képezték. ’)

Nov. 11-én a két tábor szembe nézett. Rákóczi éppen Szurdokon Csáki László házánál ebédjét végezte, midőn az ágyú megdördült, s meghozók a hírt, hogy az ellenség balszárnya támadni kezdett. Kemény csata fejlett ki, az ágyú és gránát repült, Virmondt császári tábornok leugrott lováról, elől rohant a sánczokba, mi a német táborban roppant lelkesedést idézett elő. Rákóczi az órányira fekvő faluból bár mennyire

1) Cserei 363.

sietett előre, útjában már futókra talált... Nem sokára Desai-leurs marquis szintén szembe jött, s leverten jelenté, hogy a Forgács által vezérlett balszárnyat a ráczok, s néhány német lovas század, erdőktől fedeztetve, megkerülte, — s miután a megtámadottak megfutamodtak, maga is a jobb szárnyalal visszahúzódott... Ezzel a csatának vége volt, Rákóczinak 6000 embere, 24 ágyúja maradt a csatatéren.

Rákóczi elvesztvén a csatát, melynek elvesztését már ekkor Károlyi ingadozásának s Forgács Simon hajladozásának tulajdonították, — podgyászáat Szurdukról felvevén, Szamosujvárnak indult, hogy az itteni erősséget igénybe vegye. Midőn a zsisibói völgyből az első magaslatra értek, Senyéi dandaráat látták közeledni, mely a csatában részt nem vehetett. Estvére Szamosujvárra ért, de a vár tartható nem lévén, másnap Bethlen várába vonult; néhány napot ott mulatván, mintegy 12,000-re menő, többnyire családostól bujdosó erdélyitől kísértetve, Kőváron át, Ecsedi-várába húzódott.

II.

A zsisibói csata után Erdélyt lefegyverzik. A segesvári gyűlés. Rabutin kimegy. Pekri ismét Erdélybe jő, visszafoglalja Rákóczi is bejő, magát a fejdelelmségbe igtalja.

A zsisibói ütközet elvesztése a forradalom ügyére, de különösen Erdélyre nézve roppant csapást gyakorolt. Az előre nyomuló Herbeville tábora elöl, a Rákóczival tartó birtokosság nagyrésze Magyarországra, Moldva- és Oláhországba menekült; a táborban álló fegyveresnép pedig családjához haza sietett. Ha Károlyi tekintélyes dandarával folyvást Herbeville nyomában nincs, s a német a futókat üldözöbe veheti: a kuruczok vesztesége nagyszerű lett volna, maga Rákóczi is könnyen kézrekerül.

Herbeville egyenesen Kolozsvárnak tartott, hová a zsisibói veszteség híre november 13-án érkezvén, alig maradt idejek, hogy a Rákóczinak emelt diadalkapukat éjjel leronthassák, mert másnap gróf Schlick tábornok az előcsapattal már Kolozsvárra érkezett. A császári sereg majdnem pusztán kapta

a várost, mert lakosai féltőkben elfutottak. Hét hétig feküdt az egész hadsereg Kolozsvárit és vidékén; hogyan sanyargatták a népet, mutatja az, hogy a jesuitákra, mivel diadalkaput készítettek, protestáns dán katonákat szállásoltak. Nov. 15-én Rabutin is kiindult Szebenből. A Szeben alatt álló Orosz Pált Rabutin, a Brassó mellett álló Kálnoki Pétert Wallenstein felverő; Pekri Lőrincz tábora Fejérvárnál szintén feloszlott, maga Moldován át futott Rákóczihoz. A várak védelem nélkül maradván, egyre estekel: Szamos új vár, Bethlen, Görgey rövid ostromot voltak képesek kiállani; Déva tartá magát leghosszasabban, mit Csáki András védelmezett: azonban Rabutin összes sergét alája vivén, 1706. febr. 22-én ez is elbukott. ¹⁾

A német katonaság egész Erdélyt elönté, a kuruczok javait felprédálák, a fegyvert fővétel büntetés alatt beadni rendelők; s hogy mennyire kipusztíták az országot, mutatja azon hagyomány, hogy a székelyek marháit a közükbe küldött Graven tábornok annyira elhajtá, hogy a nép maga vontatá taligáját, mit sokáig Graven-szekerének nevezőnek. ²⁾

Herbeville Kolozsvárról Szebenbe ment, hová megérkezése után másnap, dec. 22-én huszonkét forradalmi zsákmányágyú érkezett. ³⁾

Az ország teljesen le volt verve, forradalmi tábor vagy jelenet többé sehol sem mutatkozott. Hogy Herbeville diadala teljes legyen, dec. 30-ára Segesvárra országgyűlést hirdetett, adót és élelmet rovatott ki, az adó felét a fegyverre kelt székelysége nyomatá, ⁴⁾ a többi adót úgy osztatá fel, hogy a kik nem menekültek fizessenek' egy, a kik visszatérnek két, a kik pedig künn maradnak háromnyi adót, — e mellett 600 tábori szekeret szavaztatott, — a forradalmi mozgalmak elnyomására inquisitorok rendeltettek, — s végre, miután Rákóczi fejdelemmé választatását s a részére letett esküt újra megsemmisítetté, s a császár hűségére új esküt tétetett le, a vármegyék és székek hűségesküje elfogadására biztosok lőnek kinevezve. ⁴⁾

¹⁾ Cserei 355. Vízaknai 100. 1. Rákóczi emlékirata 119. I. Fundgruben III. 369. ²⁾ Cserei 357. ³⁾ Fundgruben HI, 369. ⁴⁾ A felosztást I. Thaly, Tört. kalászkok. 216. ⁵⁾ G. L. Erd. Diet. végz. II. R. 193—95.

Míg a lefegyverzés s a benmaradt kuruczok üldözése ürügye alatt Erdély, s különösen Graven tábornok által a székek sarczoltatása folyt: Rákóczi 1706. jan. 25-én Miskolczon tanácsgyűlést tartott, hol szóba jöttek ugyan az udvartól folyvást sürgetett békepontok is, de a tanácskozás főtárgyát a forradalmak szokott baja, a pénz értéktelenné válása képezé. Nehány millió rézpénzt veretett volt eddig Rákóczi, de mivel jószágot kiváltani s az adósságot vele fizetni nem volt megengedve, becsét elvesztette. Hogy az adókivetést elkerüljék, devalvatiót csináltak, újpénzt határoztak, de ezeket minden tekintetben értékesíthetőknek nyilváníták. ¹⁾

A zsibói vesztés s a pénz megromlása Rákóczit nevezetes lépés tételére indítá. A francziák, kik másfelől szintén csatáztak, Hochstadtnél csatát vesztek, e miatt Rákóczi a külsegély nyeres felől reményét elvesztvén, Desailleurs marquisval tudatá, hogy kérje fel urát, a francia királyt, hogy a vele való titkos kötetést, mint Erdély fejedelmével változtassa nyílt szövetséggé: különben a bécsi udvarral a béke felett alkuba lép. Erre Nyitrán az angol követséghez tartozó Stepney lorddal, mint az udvar közbenjárójával, összejött; a lord Rákóczit I. Jó zsef császár személyes hajlamáról hitosítá; majd Rákóczlnét, ki ez idő alatt Bécsbe volt internálva, az udvar Rákóczi látogatására ereszté; gr. Wratislaw cancellár is hozzá jött, s többek közt figyelmezteté, hogy ne bízzék Franciaország Ígéretébe, mely rendszeren az általa felbízott és cserben hagyott fejedelmek tápintézete szokott lenni. Ezek következtében a tanácsot ismét összehivatá, a béke megkísértése határozatba ment, Nagyszombatban, máj. 11-én 45 napi fegyverszünet jött létre, mit Rákóczi máj. 20-án ratifikált. ²⁾ Jun. 15-kén békepontokat terjesztett elő, ³⁾ melyeknek elejében a svéd, porosz, lengyel udvartól s a velencei köztársaságtól garantiát, — a második pontban Erdélynek Austriától újbóli elszakítását, s Erdélynek fejdelemválaszthatási joga visszaállítását kívánta, — mely két pont magában is elég volt, hogy a béke létre ne jöjjön, s a háború ismét kezdetét vegye. ⁴⁾

¹⁾ Rákóczi emlékirata 125. ²⁾ Rákóczi emlékir. 125. ³⁾ Az Erdélyt illető pontokat I. Thaly, Tört. kalászkok. 223. ⁴⁾ J. Kemény, Adversaria III. Erdély feletti vitát I. Thaly, Tört. kalászkok. 201—203.

A fegyverszünet híre máj. 26-án érkezett Kolozsvárra, békekövetek hozták, kik Rabutinhoz siettek. De úgy látszik, az udvar nem sokat remélt, mert mire Rákófezi a fegyverszünet lejártával Esztergom vívására szállt, Rabutin is júl. közepén már egész dandárával indult ellene. Erdélyben csak is a várakban hagyott fedezetet, Herbeville egész benhagyott táborát magával vitte, s bár a Meszes-hegynél a kuruczok elébe álltak, Szolnokon át Kassára ment, azt be akarta venni; honnan azonban Rákóczi Debreczenhez visszaszorítá, s úgy ment a Károlyi kísérő dandárától csaknem tönkre tételve, telelni Budára. ²⁾

A mint Rabutin kiment, Pekri Lőrincz szép sereggel Erdélybe termett. A várakban és városokban hagyott német őrseget körülvevő; az ország népét Rákóczi hűségére ismét felkeltetvé; a megyékre, székekre új tisztviselőket raka; a városokba jutott német érzelmük javait prédára eresztő; a szász városokat megsarczoltatá; sokakat elfogatott; Háromszékre Csáki Andrást, s vele összeköttetésben Brassó alá gr. Pét ki Dávidot küldé; Görgény- és Bethlen-várát újra bevétetvé; Medgyes, Segesvár és Besztercze várfalán, hogy védelmezni ne lehessen, réseket töretett, szóval, Erdélyt Rákóczi részére Pekri ismét vissza foglalá. ³⁾ Sept. 28-ról a Keresztmezőről' már azt írható Rákóczinak, hogy itt minden rendben van, Arad felé siet, — biztosság tekintetéből az erdélyi várakat szeretné lerontatni. ⁴⁾

Rákóczi Ugye túl a Királyhágón sem ment kevesebb szerencsével. Esztergomot hosszas ostrom után bevette. De megjött a francia király válasza, mely Rákóczival szemben, mint Erdély fejdelmével jól hangzott ugyan, de azon hiánya volt, hogy a magyarhoni békétleneket nem fedezte; e mellett a pézértéke is mind szállott; visszatért neje Bécsben csaknem fogságra jutott: mind ez Rákóczit arra bírta, hogy keményebb rendszabályokhoz nyúljon, — Forgács Simont, mint a ki magát Pozsony ostrománál gyanúba hozá, elfogatá, — az országot öt kapitányságra osztá; s azon aggodalom alapján, ha az

¹⁾ Vízaknai napi. 103. Rákóczi emlékir. 136. ²⁾ Cserei Hist. 366. 1.
³⁾ Thaly, Tört. kalászk. 234.

ország fegyverrel legyőzetik, mikép II. Ferdinánd alatt történt a legyőzött csehekkel — az ország alkotmánya nehogy elvételessék, készülteket tett, hogy Erdély trónát elfoglalja; a magyarhoniak ügye rendezésére pedig Ónodra gyűlést hirdetett. ¹⁾

Rákóczi 1707. januariusát és februariusát Rozsnyón tölté, hova tanácsosait egybehívatta volt. Mint minden összejövetelnél, itt is a pénzügy, a háború folytatása, vagy a béke megkötése forgott kérdésként; minthogy a francia követ terveivel a békekötés sehogyan sem hangzott össze, ismét a háború folytatásában nyugodtak meg; mivel azonban a 15 millió rézpénz becsét igen elvesztette, s tovább veretése lehetetlen volt, mit mindedig kikerültek, adófizetetéshez fogtak; s minthogy a francia követ úgy nyilatkozott, hogy a magyarországi rendekkel, mint osztrák alattvalókkal szövetséget nem köthet, azon vélemény merült fel, hogy a függetlenséget kimondják.

Rákóczival, mint Erdély választott fejedelmével, a francia udvar nyílt szövetségre hajlandó lévén, Rákóczi most első teendőjének látta, hogy magát az erdélyi fejedelemségbe beigtassa. Udvari népeitől kísértetve, Erdélybe indult, hol M.-Vásárhelyre hongyülés volt hirdetve. Mart. 18-án Radnóthra, saját kastélyába érkezett. Rendezte a beigtatás szertartásait, s minthogy az erdélyi fejedelmek beigtatási ünnepélyei nagyrészt feledékenységre mentek, a magyar király koronázási szertartásait vette alkalmazásba. A rendek Maros-Vásárhelyre gyűltek, s mivel a hatalmas szónok, de ingatag Pekri Lőrincz vezérszónokságától, s a két öreg Barcsay testvér és Toroczkaik conservatív szellemétől meglehetősen tartott, 10 napi ott mulatósa folytonos tanácskozásban tölt, annyival is inkább, mivel egyfelől Apaffi republicanus conditióit nem látta elég szilárd alapnak, s azokra megeskünni vonakodott, másfelől minden áron arra törekedett, hogy az Erdélyben tollait kath püspökség helyreállíttassék.

A gyűlés mart. 28-án M.-Vásárhelytt megnyílt. Hogy a tanácskozás alkotmányos alapot kapjon, Rákóczi mindenek előtt tanácsosokat nevezett ki, s beállítá a királyi táblát. Ezzel megkezdődött a tanácskozás, mi teljesen kielégítette volna Rá-

¹⁾ Rákóczi emlékü. 140.

kóczit, ha keresztül nem viszik azon törvényt, miszerint minden földesúr a megegyezése nélkül katonává lett jobbágyát visszakövetelheti, miből Rákóczi, mi nem soká be is következett, az erdélyi sereg felbomlását előre megjósolta.

A gyűlés folyama alatt Desailleurs marquis Rákóczit, mint Erdély fejedelmét, nyilvános kihallgatáson a francia király nevében ünnepélyesen köszönté. A török porta megnyerésére Konstantinápolyba szintén követek voltak indulandók. Ápril 6-án trónralépését egy körlevélben tudatván, az ónodi gyűlést máj. 1-ről 16-ára napolta el. ¹⁾ S következett ápril 9-kén a fejedelmi beigtatás.

E végre a városon felül, a rétre, mely az igen koránt beállt tavasz miatt, már zöld gyepvel volt bevonva, emelvény lőn állítva, melynek háttérén oltár emelkedett. Rákóczi Radnótiiról tartván bevonulását, a rendek lóháton elébementek. A térre érkezvén, lovaikról leszállótok, Rákóczi az emelvényre lépett. Bartha András, mint kinevezett ítélőmester, a beigtatandó fejdelemhez beszédet intézett, mire Rákóczi szintén felelt. Azután a fejdelem az oltárhoz lépett, udvari papja elébe tartá az evangéliumot, az esküt letette, mit éljenzés, s a felállított katonaság sor-tüze követett. Innen a városba mentek, a katolikus templomba.

Erre a rendek a hozott határozatokat Rákóczi elébe terjeszték, s keletkeztek a vásárhelyi törvényczikkek, melyek tartalmából a következőket kell kiemelnünk: II. Rákóczi Ferencz fejdelemmé választatván, a Bécsbe internált II. Apaffi Mihály erdélyi fejdelemmé választását s Austriának Erdélyhezi jogát megsemmisíték, — gr. Bánffy György gubernátort, mint a haza romlásának egyik fii okát, a közelebbi gyűlésre megidéztetni rendelék, úgy mind azokat, kik a hazában és külső országokban az austriai ház mellett buzogtak; — a fejedelmi tanácsot, királyi táblát, s más fejdelemkori tisztségeket helyreállíták, azok számára esküformát adtak ki, — gr. Bercsenyi Miklóst honfűsíták; a szecsényi confoederatio megerősítése végett az ónodi gyűlésre követeket rendeltek; — Enyedet, Tordát, Dézst, mint katonáskodó nemes városokat eszten-

¹⁾ Rákóczi emlékir. 145—159. Cserei 376. 1.

deig minden tereh alól felmenték; rendelék továbbá, hogy Rákóczi „Pro Libertate“ veretű rézpénzét, ¹⁾ — mely akkor már 2 krajczárt ért, holott 10 volt reá verve — mindenki tartozzék elvenni, — az elkobzandó javakat, mint új fiscalitásokat s thesaurarius kezére adák, Debrecznt a királyi városok közé emelék, — végre azokat, kiket Apor István a tatár rabságból kiváltván, jobbágyaivá tett, felszabadíták. ²⁾

Erdély felett a nemzeti fejedelmi kor ismét megnyílt. A fejedelemség ismét helyre volt állítva... De mert forradalom vívta ki, s e forradalom sikere még kétség alatt állt, a gondolkodó honfit tiszta örömmel nem töltheté.

Az első öröm csak apriltól octoberig tartott.

¹⁾ A „Pro Libertate“ felirat első betűiből a kuraczkok következő szójátékot csináltak: Princeps Bakoczius ope légionom Illustrissirai Bercsényii et reliquorum totam Austriam turbabit, evertet. A Laboczkok pedig így: Peribitis rebelles omnes laqueo, igne bello et reliqui tandem Austriarum tribntan eretis. ²⁾ Kútfő: Tud. tár. 1835. v. G. L. Erd . Diet. végz. II. r. 195 — 201. Törvényczikk. Kemény Sámuel-féle Cárt. VI. 11X.

B) II. Rákóczi Ferencz, mint fejedelem.

(1707 apr. 9—1711. apr. 20.)

III.

Az ónodi gyűlés. A függetlenség kimondása. Erre hevesebb lesz a megtámadás. Rabntin Erdélybe jő, visszafoglalja, kimegy. Górgény ostroma. Károlyi Erdélyt ismét visszafoglalja. A forradalom hanyatlani kezd. Rákóczi alkudozik.

Rákóczi M.-Vásárhelyt, mint Erdély beigtatott fejedelme hagyta el. 1707. apr. 23-án Kolozsvárra jött. Ápril 25-kén Gyalu várát, ősei kedvencz mulató helyét látogatta meg; s miután Kolozsvártt nemesek társasága czim alatt a nemeségből egy testőr századot alkotott, s ezredesükké b. Kemény Simont tette, apr. 27-én Magyarországra indult. Erdélyt fővezérére, Pekri Lőrinczre bízta.

Közeledvén az ónodi gyűlés ideje, Zsibón át egyenesen Ónodra tartott. Bevonulásánál a székely veres darabontokat is ott látjuk. Gr. Mikes Mihály, b. Kemény Simon, mint a m.-vásárhelyi gyűlés választottjai szintén megjelentek. S kezdődött máj. 16-án a gyűlés, mely a függetlenséget volt kimondandó.

Rákóczi a gyűlést egy beszéddel nyitá meg, mely vonatkozással volt arra, miszerint a kis Turoczraegye a lutheránus megyékhez körlevelet bocsátott vala ki, melyben a forradalmat egyesek nagyravágyásának tulajdonítá: s felszólítá a rendeket, hogy helyeseljék Turoczmegye eljárását, vagy adjanak neki elégtételt. Erre Rákovszki Menyhért azon megye alispánja, Okolicsáni Pál, azon megye jegyzője, a nagy tömegből előléptettek, hogy megyéjük eljárását indokolják. Miután beszédöket elvégzők, Rákóczi bizalmat akart magának szavaz-

¹⁾ Vízaknai 106. 1. Rákóczi emlékir. 160.

tatai, mire azonban hosszas hallgatás következett; Rákóczi tűzbe jött, a magyarországi rendek otthagásával, az erdélyi fejdelemségre bejövetelével fenyegetődzvén: Bercsényi kardot rántott, s Károlyi Rákovszkit levágta, Okolicsáni több sebből elmenekült ugyan, de harmadnapra lefejeztetett.

Erre a függetlenség kimondatott... s az ónodi gyűlés jún. 22-én véget ért. ¹⁾

Itt vette Rákóczi azon hírt, hogy lengyel királynak akarják tenni, mire Bercsényit a muszka czárhoz küldötte.

Erdély e szerint vissza lévén foglalva, csend volt a házában. A mi kevés német katonaság még benn volt, Szebenbe, Brassóba, s egy pár még kezeken levő várba lőn szorítva. Ezek közül is Bethlen vára magát jún. 30-kán feladta. ²⁾ A kicsaphatásra csak is b. Tigenek volt ereje, ki 3000 lovasal, 500 gyaloggal jún. 26-án Szebenből kiindult, hogy Dévát éléssel segítse meg; a kuruczczá lett Nagyszegi Gábor másfélezer emberrel reá ment, de csatát vesztett, s maga is fog-ságra jutott. ²⁾

Ezalatt Bécsben az ónodi gyűlés végzése ellen kiáltvány-nyal és fegyverrel keményen felléptek; többek közt határozatba. ment az is, hogy Rabutin Erdélyt minden áron visszafoglalja. Rabutin, ki e tanácskozásban szintén részt vett, serget vevén maga mellé, a Rákóczi hadain áttört, s bár Rákóczi Károlyit szintén Pekri mellé rendelé: ⁴⁾ míg ezek a kájáni szoroson készültek fogadni, Rabutin oct. 4-én Erdély határán a Vaskapunál álla. Pekri Esze Tamás gyalog kapitányt elébe küldé ugyan, de nem lévén ereje ellentállani, Rabutin benyomult. ⁵⁾ Pekri erre több csatát nem is kísértett, sergét összeszedte, a Maros-mentin felindult. Hol keresztül húzódott, a fejevári, enyedi tanárokat, papokat, városi elöljárókat s a vidéki nemességet maga mellé véve, Erdélyt mintegy feladá. Rabutin pedig Pekrit üldözve, hol elvonult annyira pusztított, hogy a pusztán maradt Enyeden a kollegyom földalá rejtett múzeumi s könyvtári ritkaságait is felprédáltatá.⁶⁾ Tige is kijöven Szebenből, melléje csatlakozott, Abrudbányára csapatot

¹⁾ Thaly. Tort. kalászkok. 181. 1. ²⁾ Okl. Thaly, Tört. kalászkok 240—49. ³⁾ Vizaknai 107. Thaly, Tört. kat. 250. ⁴⁾ II. Rákóczi Emlékir. 254. ⁵⁾ Ugyanótt 164. Cserei 385. Vizaknai 108. 1. ⁶⁾ Cserei 386. 1.

küldtek, mely a vidéket megtisztítsa. Oct. 17-én Kolozsvárra értek, honnan a megrémült polgárság szintén elfutott. Rabutin itt megállva, egy csapatot az Almás-vize mellé küldött, a kueruzokat onnan is kinyomta; egy más csapata Dézsen át Bethlen-vára alá ment, azt bevette. Acton ezredes- a székelvföldet szállotta meg, a brassói commendans is kiszállott, s gr. Mikes Mihályt az ojtosi-szoroson Moldovába nyomták. Háromszékről Csikba nyomultak, azt szintén meghódoltaták; a gyergyóiak Elekes András királybírájok vezérlete alatt a hozzájuk vivő utat elsánczolák, azonban Acton Szent-Tamásról megindulva, kerülő utakon, erdőkön át hátuk megé került, szétverő őket, a szárhegyi klastromot feldúlata, Lázár Ferencz szárhegyi kastélyát felégető. ¹⁾

Erdély tehát ismét meg volt hódítva. Szomorú napok következtek be. A birtokosság és városi polgárság kiszaladt a hazából; a katonák jószágait teljesen felprédálták, annyi marhát és juhot fűztek össze, hogy a szász városok, hová e marhákat takarították, alig bírták darabját néhány máriáson fizetni; a benmaradt nép, mert Rákóczi pénzén kívül más keze között nem volt, a nagy adó miatt, a falukat pusztán hagyta, erdőkre vonult. ²⁾ Mondhatni sehol semmi ellenállás, egyedül a görgényi várórségen csüngött a figyelem.

Görgényvárát Rabutin oct. 10-én vétette ostrom alá. E vár, mely magaslaton feküdt ugyan, de ágyukkal könnyen hozzá férhető volt, Kaltemplat ezredesre bízott, ki alája 500 gyalog- és 500 lovassal érkezett, ágyukat, bombákat hozott. A várban Rákóczinak 100 palotás hajdúja s kevés erdélyi nép: az is szükében a golyónak, de bővében a lelkesültségnek, s élőkön egy rendíthetlen férfi, Rátoni János. Az ostrom kitört, hónapokon át folyt, 1708-ra áthúzódott. Golyó, bomba a várba egyre hullott, azonban Rátoni gondot fordított, hogy a kis várban semmi meg ne gyűljön. Az épületek zsenyfedelét leszedette, bőrrel vonatta be; hogy vízben meg ne szüküljenek, a kút elejébe földtöltést emeltetett, és hogy a golyót pótolja, makkot főzetett, pokróczokkal az udvart beterrítette, s azokon száríttatá. Az ostrom szakadatlan folyt. A

¹⁾ Cserei 389, 1. ²⁾ Cserei 390. 1.

falak, épületek a golyóktól omoltak. De Rátoni mindenütt jelen volt, a falon ejtett réseket vasboronákkal egészítette ki, s a leeső bombákat vizes marhabőrrel terítette be. Már 360 bomba repült be, épület majd semmi, a vár csaknem rom, mire Rabutin saját fia által kérette fel a várat: Rátoni felelettül a várfokra állt, poharat ürített s azt izente, hogy kérjék fel Rákóczitól, mert ő utolsó csepp vérig fogja védelmezni. Erre újra elkezdék az ostromot. Nappal lövetik, éjjel a vár alá ásatnak. Éjjel nappal kísérték a rohamot, de a makkal tölt ágyuk a labonczokat visszaseprék. Végre sikerült, mit nem reméltek: Rátoni egy éjjel, amint a várat körüljárná, az udvaron égő örtűz világánál látható és kivehető lón, apró fegyver villant reá, nehéz sebet kapott. Másnap Kaltemplat ostromot vezénylett, de még most is saját vesztére, mert golyó által maga is elesett. Henis szebeni commendans váltá fel, ki ide nem rég 30 gránát-vető, 500 muskatéros s egy ezred lovassággal érkezett. A várost háromfelől kezdé bombáztatni, s főleg szórni a követ, hogy a bombákat beborogatni az őrség bátorságot ne vegyen. E közben Rátoni sebében meghalt. Az őrség szelleme megtört. Feladásról gondoltak, de nem megadásról. A palotás hajdúknak csak egy gondolatjuk volt, menekülni; de az ezred lovasság éjjel nappal úgy őrizte, hogy titkon nem teheték. A szükség minden perczen növekedett, 1708. mart. 10-ke éjjelén - kirohantak, átvágták magokat és elmentek. Másnap a benmaradt erdélyi nép feladta a várat... s Görgényvára földig rontatott. ¹⁾

Rabutin bevégezvén, mit vállalt, Erdély visszafoglalását, máj. 1-én Bécsbe, a Szebenben fogva volt gr. Bethlen Miklóst is magával vive, felindult, a parancsnokságot Chusani tábornokra hagyta, kit azonban, jún. 24-n b. Kirchbaum György váltá fel, kit Cserei, szép nejről emmlékezvén, e szavakkal jellemez: „bizony kár oly szép, vig kedvű asszony annak a sárkány embernek.“ ²⁾

A mint Rabutin kiment, Károlyi rögtön Erdélybe termett, 8000 gyalogot, 10,000 lovast hozván magával. Maga Kolozsvártt megállott, azonban egyik derék csapatát előnyomta, az

¹⁾ Cserei hist. 393—96. Fundgruben III, 374. ²⁾ Cserei hist. 397.

aug. 14-én Szászsebest bevette, felégeté; mire Szászváros is feladá magát.¹⁾ Erre b. Kirchbaum a császári sergeket ismét összevonta, Szebenből kiindult. Károlyi, hogy visszanyomhassa, Fejérvárig elébe ment; de a nélkül, hogy megütköztek volna, Károlyi hat héti benmulatása után kiment, Nyúzó kapitányt hagyá bent, ki a Mezőségre vette be magát, mignem ott is szétvereték. Erdély visszahódítása ismét be lőn fejezve... Most az erdélyiek nem menekültek többé, benmaradtak, meghajoltak sorsuknak.

Ez alatt Rákóczi napja künn is hanyatlásnak indult.

József császár, kinél a békehajlam nem hiányzott, febr. 29-ére Pozsonyba hongyülést hirdetett volt, s mire Rákóczi övéinek a megjelenést megtiltá, a császári sergek élére a békétlenek kérlelhetlen ellene, Heisler tétetett, s meg lőn hagyva, hogy elbánják velők. És a míg Károlyi Erdélyben járt, Heisler Rákóczit Trencsinnél megtámadá, s aug. 1-én oly győzedelmet vőn rajta, hogy 14 ágyúja, 50 zászlója maradt Heisler kezébe, s gyalogsága csaknem tönkre tétetett.

Ez események Rákóczit s a, szabadság harczosait nem kevésé rázták meg. Éhez járult még, hogy Ócskái tábornok, gr. Pálfi János horvátországi bán közbenjárására átszökött; mire most először, Rákóczi maga kezdé keresni a béke utjáni kibontakodást. Követet bocsátott fel, ki békeajánlatokat tegyen, de minthogy Erdélyt magának kikötötte, e lépés fenn, mivel a császári sergek mind benn, mind a németországi harcztéren győzelemben álltak, többé viszhangra nem talált. A visszautasított békeajánlat a magyarországiakat is kezdé lehangolni, a táborban szédelgés állt elő; Bezerédi dandára szintén alkudozott: mire Rákóczi nov. 22-én Sárospatakra ismét conventet hívott össze, s mi a forradalmak végnapjait jellemzi — bőjtöt hirdettetett. Prágában fogva tartott nejét, bár hozzá bocsáták, már jobbnak látta Lengyelországba szállásolni el.²⁾

Rákóczi a kibontakozásra a kttludvarokat most sürgősebben kezdé igénybe venni. Követei a muszka, porosz és francia udvarokhoz egyre jártak, segélyről szó sem volt, — hogy becsületes békét kössön, arra közbenjárását mindenik felajánlot-

¹⁾ Cserei hist. 396. Fundgruben ül. 375. ²⁾ Rákóczi JEml. 176.

ta. Sergei feltárták ugyan még a németet, de derekas győzelemre többé alig számíthatott, minél fogva 1709 késő tavaszáig Munkácson elvonulva élt. P e k r i Lőrincz is Máramarosban elhala.

Az udvar Rákóczi meggyengült helyzetét felhasználva, május 15-dikére Pozsonyba országgyűlést hirdetett, s mivel Rákóczi, saját embereinek, bár regalist kaptak, a megjelelést most is eltiltá, — törvény hozatott, mely Rákóczit és Bercsényit fő- és vagyonvesztésre ítélte; a forradalom több emberei részére pedig, azon esetbe, ha hűségbe egy hónap alatt visszatérnek, július 14-ről általános amnestiát hirdettek.

IV.

A forradalom végnapjai. Utolsó csata kísérletek. Alkudozások. A szathmári béke. Fegyverletétel.

Hat diadalmas év folyt már le a Rákóczi forradalmából, midőn szerencse-csillaga el kezdett borulni. Mi, kik szintén részesei voltunk egy forradalomnak, a forradalom végnapjai fájdalmas jeleneteit teljesen át tudjuk érezni. Nem is mulatunk hosszasan a szomorító részleteknél.

Az általános amnestia hirdetése, az ország kimerültsége, a sereg lehangultsága, az elszaporodott rász pénz, a sereg közé beütött pestis, mindannyi ok volt arra, hogy a csapatok felbomladozzanak, s mind tömegesebben esküdjének vissza az udvar hűségére. —

A dolgok Erdélyben is hasonló irányban haladtak. A forradalomnak itt már seholy semmi serge, egyes csapatok az erdőkön tartják ugyan még magokat, de prédálásból kellvén élni, zsákmánylásaik által a nép rokonszenvét Iehüték. A császári seregek országszerte hatalomban álltak. Az erdélyi várak mind kezükben voltak már; sőt elég hatalmasak voltak arra is, hogy Váradot eleséggel Erdélyből lássák el, mi Montecuculinak februárban, b. Kirchbaumnak nyár folytán kevés véron-tással sikerült. ¹⁾

Míg b. Kirchbaum Váradon mulatott s azt erősíté, Káro-

¹⁾ Cserei 424.

lyi Sándor azon szándékkal, hogy Erdélybe jöjjön, háta megé került; a Királyhágót elsáncoltatá, s mikor a tábornok viszszerő útjában oda ért, két tűz közé szorult, s ha a kuruczok még bírják a régi lelkesültséget, könnyen tönkre tehetik yala; de így a német sereg kevés áldozattal keresztül vágta magát, b. Kirchbaum ismét Erdélybe jött. Azonban a szerencsétlen kezdet Károlyit az Erdélybe jövéstől nem rettentette vissza. Sergét apró csapatokra osztotta: Szentiványit hajdúkkal, Cserei Jánost székely hadakkal Zarándvármegye, — Bagosi Lászlót az Almás-vize, — Dráguly kapitányt Hunyadvármegye felé küldé, hogy előnyomuljanak, s a bennlevő guerilla csapatokkal, melyeket a külső székely földön, Fekete Yaszi, Háromszéken Kimpián Búkor, Aranyosszéken Báli ka Nikit a vezérelt, egyesüljenek. Azonban ezen expeditio sem sikerült, mert a zarándmegyei csapatot Wallenstein tábornok Ribiczénél szétveré, Bagosit Montecuculi tette tönkre, az apróbb csapatokat pedig a határszéli hegyekre visszaüzék. ¹⁾

Míg a . csatatéren ezek folynak, Erdélyben a közigazgatás szervezése komolyan czélba vétetett. A szervezés a székeken kezdődött, hová a gubernium még 1708 őszére gyűléseket rendelt, hogy főkirálybírákat válasszanak, minthogy a régi főkirálybírák közül egyedül a Szebenbe szorult Szilágyi András aranyosszéki főkirálybíró vala még életben: ennek következtében Háromszékre Apor Pétert, Udvarhelyszékre Korda Zsigmondot, Marosszékre L á zár Györgyöt, Csikszékbe Kászoni Jánost állíták be. ²⁾ Eközben gubernátor gróf Bánffy György (1708. nov. 13.) meghalt s egy guberniumot hagyott hátra, mely már akkor csak gr. Haller Istvánból, a szebeni királybíró Wéber Péterből és a medgyesi királybíró Konrád Sámuelből állott. ³⁾

A kormányzás e szerint teljesen gr. Ilalier Istvánra szállván, Sárpataki Mártont Bécsbe küldé, hogy az udvar consiliariusokat nevezzen ki: azonban a kinevezés helyett azon rendeletet hozta, hogy candidáljanak 16 egyént, kik közt minden vallás legyen képviselve, s ezek a csend helyreálltáig deputa-

¹⁾ Cserei 424. Balika magit a Tordahasadéki barlangba vonta, azt megerősíté, s 1712-ig tartá magát fenn, mikor is lesújták. Nemz. Társ. 7841. I. 8. sz. ²⁾ Cserei 412. ³⁾ Cserei 403. I.

lio cím alatt folytassák tovább a kormányzást; megesvén a candidatio, az udvar megerősítése a rém. katolikusok közül: Haller István, Haller György, Józsika Gábor, Kornis Zsigmondra, a reformátusok közül: Wesselényi István, Teleki László, Bethlen László, Naláczai Lajosra, az unitáriusok közül: Biró Sámuel, Sándor Gergely, Maurer Gábor s Gidófalvi Gábor deákra, a lutheránusok közül szebeni királybíró Wéber Péter, polgármester dr. Teutsch, megyesi királybíró Konrád Sámuel, brassói királybíró Drauth Györgyre esett, kiknek 500 forint fizetés mellett meghagyattott, hogy Szebenben lakjanak. ¹⁾

Magyarországon a szervezésre ugyan még nem lehetett gondolni, mert különösen a Károlyi dandára megtörve nem volt. Hogy folytonosan gyengítse, Heisler fővezér nov. 29-éről a megtérőknek újra amnestiát hirdetett. E mellett Rákóczi ügyére a külesemények is folytonos csapást intéztek, — ezek közé tartozott, hogy a pápa XI. Kelemen a bécsi udvarral kibékült, s a magyarhoni derűst felszólítá, hogy hűségre térjenek, — idejárult, hogy a muszka czár dec. 14-kén Bendernél XII. Károly svéd királyt megervén, Péter czár Rákóczival többé nem sokat gondolt.

A benderi csata után XII. Károly Moldováú s Erdélyen át, Bécsbe menekült. A svédekkel harezoló lengyelek közül egy pár ezredet a muszka Magyarországra nyomott, kik Rákóczi hűségére esküdtek. Az említett külföldi események, s a lengyel ezredek bejövése Rákóczit végletekre ragadták. Elhatározá magát, hogy még egy döntő csatát kísértsen: e végre Károlyit magához rendelé... a császári sergeket 1710. jan. 22-én Vadkertnél megtámadta... véres csatát állott... de végül is a csatát elvesztette...

E csatavesztés nagy eseményeket vont maga után... A várak egyre estek el... Rákóczi sergei mind kevesebb térre szorultak.

Már ekkor Erdélyben csak oly csapatok álltak, melyeket már inkább csak rablóknak, lehetett nevezni. A várak szintén el voltak esve, Hadadvárát is gróf Csáki István feladá.

¹⁾ Cserei 422. I.

A kormányzat élén álló férfiak a forradalomnak elejétől fogva nem voltak barátai, annál könnyebben rájöttek most azon meggyőződésre, hogy a forradalom mielőbbi bevégzését siettetni, mintegy kötelességük. E szándék kivitele tekintetéből a kormányférfiak közt nevezetes változásokat idéztek elő. A kormányt kezében tartó deputatio elnöke Haller István, máj. 1-én meghalván, helyébe Wesselényi István lépett. A deputatio tagjai közül Kornis Zsigmond a meghalt Kálnoki helyébe bécsi cancelláriusságra jutott, Jósika Gábort pedig főcommissariusnak nevezték.

A katonai kormányban szintén változás jött közbe: br. Kirchbaum febr. 14-én Szebenben szintén meghalt, helyébe egyelőre Montecuculi, pár hó múlva gr. S t e i n v i 11 e tábornok lépett, ki jún. 14-én Szebenbe érkezett. ¹⁾

Az amnestia itt is kihirdettetett, s hol nem használt, jött a terrorismus. B. Kirchbaum a Szebenben uralkodó pestis miatt a nyarat Kolozsvárit és vidékén táborozta el, Acton ezredes Bethlen Elek bonyhai kastélyát megerősítvén, onnan portyázott. ²⁾

A menekültek a két Oláh- és Magyarországból egyre érkeznek haza.

Septemberben végre az udvar nevezetes ötletre jött. Heislert a fővezérségből végkép visszahívta, s helyébe gróf Pálfi Jánost nevezte. A Dunán túli magyarok már el voltak esve, Pálfi Kákóczi utolsó istápját, a bányavárosokat szintén bevév. Az erdélyi német hadat, Montecuculi és Graven tábornokok s Acton ezredes alatt Debreczenbe rendelé, Rákóczit két tűz közé szorítá, s ezzel a forradalom utolsó tördőfését megkapta... kard helyett erre Pálfi tollat ragadott.

November 17-ről Károlyi Sándornak, mint a ki Bercsényi visszavonultsága miatt egymaga látszott még a sereg lelkét fentartani, levelet írt, biztosításokat tett, s felkérte, hogy vegye fel a békealkudozások annyiszor nyújtott fonalát. Decem.

9-ről Károlyi, Rákóczi beleegyezésével oly választ adott, melynek alapján a bécsi udvartól a kilátásba jött békealkudozási lépésekre felhatalmazást kérhetett, mit I. József 1711. január

¹⁾ Fundgruben ül. 376. ²⁾ Cserei Hist. 444. 1.

10-ről meg is adott.¹⁾ Pálfi Károlyit arra szólítáfel, hogy jöjjenek össze, kísértsék szóval a kiegyezkedést, — s mire Rákóczi látta, hogy egész tábora már csak 12,000 ember, — s kifutván Skolába, a lengyel határszélre, meggyőződött, hogy külségelyt nem remélhet: Pálfival jan. 30-án Vajában összejöttek... tanácskoztak. Rákóczi febr. 3-ról a bécsi udvarhoz levelet intézett, még egyszer sürgeté az erdélyi fejedelemségbeni meghagyatását, s míg erre a válasz visszaérkezik, fegyverszünetet Rótének.

Az udvar válasza Rákóczihoz tagadó volt. — Bercsényi ezt látva, a békekötésbe sehogy sem akart belenyugodni. — Rákóczi szintén végletekhez folyamodott. Károlyit febr. 20-án fővezérnek nevezte; maga Lengyelországba ment, s azon reményben, hogy még egyszer visszatérhet, utolsó filléréiből sergeket fogadott.

De már minden késő, mert Károlyi meg volt nyerve, s mint fővezér, maga személyére mart. 14-én az esküt Pálfi kezébe titkon létévé, a tábornokokhoz körlevelet intézett, tudatá, hogy a megtérésre csak három hét adatott;¹⁾ a conventet, mit Rákóczi Husztra hívott vala össze, Szathmárra tette át, — s apr. 4-én gr. Pálfi a békepontokat formulázva tette elejökbe.

Károlyi apr. 7-ről Rákóczinak megírta, hogy a békébe személye és vagyona is bele van foglalva, engedje meg tehát, hogy vagy fogadják el, vagy mentse fel őket a hüségi eskü alól: mire Rákóczi apr.- 18-ról, Lengyelországból sergek éléni visszatéréssel fenyegetődzött. Nem hitt a békepontoknak.

E közben I. József császár apr. 17-én himlőben hirtelen meghalt. Titokban tárták, de annál sebesebben láttak a béke megkötéséhez... A pontok apr. 29-én készen voltak... máj. 1-én a Rákóczi még fenn levő serge — az esküt letette.

Bekövetkezett a fegyverletétel szomorító jelenete...

Így végződött a 8 éves szabadságharcz, a Rákóczi forradalom, mely ha nagy vívmányokat nem is mutathat fel, de

¹⁾ Január 26-ről egy legfelsőbb rendelet kél, mely gr. Steinvillet Erdélybe kiküldi, hogy b. Wesselényi, Sándor Gergely, Drauth Györggyvel, s Gálfalvi Gergely helyettes fisé. directorral a forradalmárokat magok elé idézzék. (Szebeni kincstári levéltár). Az erdélyiek kegyelem kémi, Pongrácz Györgyöt felküldék. ²⁾ Okl. II. Rákóczi Emlékir. 259.

annyit igen, hogy az osztrák politika vezetése a papok kezéből világiak kezébe tétetett át, a protestáns vallás receptának ismertetett el, s Austria belátta, hogy centralizáló politikájának a magyar nemzet nincs még megpuhítva.

így keletkezett a szathmári békekötés, melyet az udvar máj. 26-ról szentesített; s melynek

első pontja Rákóczinak kegyelmet ad, ha azt elfogadni akarja; . ,

a másodikban a Rákóczi mellett maradt kuruczságnak minden személyválogatás nélkül szintén kegyelmet ad;

a harmadikban a recepta religióknak szabadsága confirmáltatik;

a negyedikben a forradalom alatt meghalt kufuczok özvegyeinek s árváinak adatik vissza jószága;

az ötödikben a Török-, Oláh- Lengyelországba kibujdosottaknak adatik szabadság a hazájokba való visszajövetelre;

a hatodikban a hadi foglyoknak hasonló amnestia ígértetik;

a hetedikben kikötetett, hogy ha valamelyik fél a békekötés után a másiknak kárt okoz, az megtérítettetik;

a nyolczadikban ígértetik, hogy a bécsi udvar a békét meg fogja erősíteni;

a kilencedikben Magyar- és Erdélyország alkotmánya biztosítottatik, s kikötetett, hogy a hűségben 'megmaradtak a kuruczokat gyaláznai ne merészeljék;

a tizedikben szabadság engedtetett, hogy a jövő országgyűlésen a rendek az ország sérelmeit előterjeszthessék...

Következnek az aláírások. Az erdélyiek részéről aláírták: Barcsai Miklós, Teleki Mihály, Józsika István, Rhédei Ádám, Dániel József és István, Gyulai István, Haller Gábor, Kun István, Balogh Péter és Pongrácz György.

A sergek haza oszlottak. A forradalmiak a kezükben volt Kassát, Munkácsot, Murányi, Ecsedet s más várakat szintén kézbe adák.

Károlyi Sándor a szathmári uradalom mellett, több jószággal lón jutalmazva.

Rákóczi Ferencz, mint bukott forradalmár, s mintegy 50 vele maradt hive, köztük Bercsényi, Forgács Simon, Eszterházi Antal, Csáki Mihály, Vay, Mikes Kelemen, 1712-ben Danczigban hajóra ültek, Franciaországba eveztek, hol Rákóczi az udvartól évpenzt kapott; 1713 májusában Párisban, 1714-ben Versailles mellett Clagni királyi lakban találjuk. Meghalván XIV. Lajos, nyugdíja elveszett; 1717-ig grosboisi magányában, a néma barátok zárdájában tölté idejét; 1717-ben Alberoni bibornoktól hivatva Madridba utazott, hogy a karloviczai békét feltörni akaró török kormányhoz átküldje. Oct. 10-én török földre Gallipoliba érkezett, hol III. Achmet szultán Drinápolyban 1718. jan. 4-kén kegyesen fogadta, s Austria ellen akaró felhasználni. De megkötötven júl. 21-kén a béke, Rákóczi Drinápolyból aug. 16-án hazája helyett, Konstantinápoly felé indított, Jeniköbe; 1720. april 16-án Rodostóba a Márványtenger partjára szállásoltatok. Itt olvasással, Írással, esztergálás és asztalos munkával tölté idejét; udvarával együtt naponkint 70 piastert kapott, melyet a szultán fizetett.

Neje, Amália hercegnő a forradalom után Franciaországba ment, ott maradt s ott halt el 1722-ben febr. 18-án.

Két fia maradt, József és György, kiket a bécsi udvar neveltetett.

József, ki ^később Marchio di St. Carlo nevet kapott, 1700-ban született, hogy felnött 7000 frt évdij mellett tartatott Bécsben, honnan adóssággal terhelve 1734-ben megszökött Rómába, onnan Párisba és Madridba ment, honnan III. Károly és a török között kitörvén a háború, Rodostóba utazott az emlgratióhoz, s a portától Erdély fejedelmévé neveztetvén, 1738-ban sereggel nyomult Widdinig, de mitán a háború török részről nem sikerült, a pápától kiátkoztatok, s in effigie felakasztatott, — meghalt 1738-ban nov. 9-én Csernavodában 38 éves korában. ¹⁾

György, ki Marchio di St. Elisabethe nevet kapott, s az udvartól 6000 frt évdijt kapott, 1726-ban Bécsből Franciaországba szökött; 1732-ben a Bethune családba házasodott;

¹⁾ A bujdosók törtón. I. Mikes Kelemen lev. mi két kiadást nyert.

meglátogatta atyját Rodostóban, ki őt minden javai örökösévé nevezte, azzal visszament Franciaországba, hol 1738-ban meghalt. ¹⁾

E volt szerencsétlen vége a fényes Rákóczi családnak, a nemzet leggazdagabb családai egyikének, — mely hazaszeretetének lón áldozata.

¹⁾ Sieb. Quartalschrift IV. 89. I.

III. Károly.

(1711 apr. 13 — 1740. oct. 20.)

I.

III. Károly fellép. Forradalom utáni szervezések. Pragmatica sanatio. Fejérvár épül. A r. katolikus püspökség helyreállítatik.

I. József 1711. apr. 17-én történt halálával, I. Leopold második fia, a megholt király testvére, Károly jött trónra, ki mint magyar király III., mint római császár VI-iknak nevezetik. Spanyolország trónán lévén, a kormányzást az ő nevében egy ideig anyja, I. Leopold özvegye, Eleonóra Magdolna császárné folytatta; ez úton erősíté meg a császárné a szathmári békét, máj. 26-án.

Rákóczi s a vele menekültek Lengyelországba húzódtak, s mert Péter czarban híztak, az amnestiát nem fogadták el.

A rendek pedig Kassára gyűltek; a szervezést mindjárt azon kezdték, hogy a magyarhoni részeket, mely alatt akkor Máramaros-, Arad-, Bihar-, Közép-Szolnok-, Kraszna-, Zaránd-megyék és Kövárvidék értetődött, Erdélytől elszakaszták, s Erdély Magyarországchozi reuniojára munkálkodtak.')

Erdélyben a guerillák rablóbandákká_z válván, a földnépét hónapokon át rettegésben tarták. A benn volt császári ezredek kimentek, a bejöttek a régiek fegyelmét nem ismerék; s ha ismertek volna is, a tatár beütvén Moldovába, Somlyó és Had ad vár,²⁾ s a határok őrzésével voltak elfoglalva.

Az ország kormányzása még mind a 16 személyből álló deputatio kezén van: nehogy állásukat kockáztassák, az országgyűlés összehívását magok késleltették.

A székelyföld már be lévén főtisztekkel rakva, az udvar a magyar megyékre főispánokat nevezett, de többé nem

¹⁾ Cserei Hist. 477. ²⁾ Cserei Hist. 473.

kettőt, hanem csak egyet egy megyébe: s azokat is csak ideiglenesen; így jött Fejérvármegyébe gr. Teleki László, Küüllömegyébe gr. Bethlen László, Hunyadba N a l á c z i Lajos, Belső-Szolnokba gr. Haller György, Tordába b. Jósika Imre, Kolozsmegyébe b. Wesselényi István. ¹⁾

Ez alatt III. Károly, ki Spanyolországban neveltetett, s a spanyol trónon tilt már, sept. 28-kán hazaindult; Frankfurtba ment, ott oct. 12-én római császárrá választatá, s dec. 27-én megkoronáztatá magát; 1712. mart. 10-ről a szathmári békét megerősítette; Posenba apr. 3-kára hongyülést hirdetett, így érkezett Bécsbe, onnan máj. 19-én Posenba, hol máj. 22-kén magyar királylyá koronáztatott.

A posoni hongyülés a kiütött pestis miatt csakhamar feloszlott, szervezésbe nem bocsátkozhatott.

Erdélynek, hogy homagiumát letegye, nov. 14-ére Medgyesre szintén hongytilés lón hirdetve.

A medgyesi hongytilésen a homagium letétele mellett, a sarkalatos tisztségek betöltése is szőnyegre jött. Főkormányzéki tanácsosságra, mert két szász tanácsos fenn vala, a magyarok közül 12 református, ugyanannyi katolikus és 6 unitárius, — a gubernátorságra 3 katolikus, 3 református, — ítélőmesterségre 3 katolikus, 3 református, 3 unitárius terjesztetett fel; a bécsi alcancellárságra szintén 3 egyén repraesentáltatott. ²⁾

A rendek 1713. febr. 24-én Medgycseu ismét összegyűltek, de mivel a regia propositiók meg nem érkezének, ismét szétmentek; így jöttek össze jún. 15-én Szebenben, hová a főkormányzék kineveztetése is megérkezett: gubernátorrá gr. Kornis Zsigmond, eddigi alcancellár, — consiliariusokká: b. Wesselényi István, gr. Mikes Mihály, gr. Teleki László, b. Haller György, Szentkereszti András, Bíró Sámuel, Simon Mihály, Heydendorf Sámuel és comes Teutsch András nevezetvén. E gyűlésen a főbb hivatalok szervezése tovább folyt; országos tábornokságra, kincstárnokságra, országos elnökségre választások történtek, minden helyen, mindenik magyar vallásból hármát-hármát terjesztvén fel; a mellett biztos-

¹⁾ Cserei Hist. 465. ²⁾ G. L. Erű. Diet. végi, II, R. 201—202. 1.

ság neveztetett, mely az adónak a három nemzet közti igazságos kiosztását kidolgozza, — továbbá várak építésére ötven ezer forintot róttak ki, — végre, táblai ülnökök, főispánok, s udvari referendariusnak és fiscalis directornak való egyének hoztattak javallatba. Mi a gyűlés fénypontját képezé, gr. Kornis juh 1-én a főkormányzóságba gr. Steinville főhadiparancsnok által ünnepélyesen beigtattatott. ¹⁾

Az ország főbb hivatalai be lévén állítva, az 1714. jan. G-ki szebeni közgyűlés a szervezésbe még mélyebben hatott: az adó tárgyában, mely a leop. diplomában kikötött összegben már jóval felyül járt, meghatározzák, hogy azon nemesek, kiknek két jobbágya nincs, kik már Apaffi alatt ideiglenesen adó alá estek vala, de a Rákóczi forradalom alatt fel lönek mentve, ismét adó alá essenek: minnek következtében az úgynevezett egyházhelyi nemesek s a székely primipilusok és pixidariusok, adó alá jövének, — megújíták továbbá a fejedelmi kor azon határozatát, hogy paraszt ember fegyvert ne hordozhasson, vadásznia szabad ne legyen, és hogy festett posztó köppenyt ne viseljen, — végre, hogy a forradalomban felkapott jobbágyság ismét szolgaságba vettessék, végeztetett, hogy az örökös jobbágyoktól hetenkint 4-nél több, a zsellérektől 3 napnál kevesebb napszámot venni senki se merészeljen. ²⁾

Megemlítők, bár mind másodrangn szervezési kérdések azokhoz képest, mik fenn voltak folyamatban. A Habsburgház a spanyol trónt tovább nem tarthatván, 1713. mart. 14-dikén aláírta a kiürítési szerződést, — ül. Károly visszamaradt neje mart. 19-én Spanyolországot szintén elhagyta, Bécsbe jött. S mivel az uralkodóház még mind gyermektelen, s a családban férfi örökös nem volt: hogy a korona a leányágra is átszállhasson, létre hozák april 19-én a pragmatica sanctiót, mely egyelőre csak is az osztrák örökös tartományokat kötelezte.

A dynastia ügyei rendbehozása után, következett Magyarország. Hogy a kedélyeknek az udvar irányt adjon, a hongyúlással bevárta a rastadti békét, mi a külhatalmakkal 1714. mart. 6-án kötöttetett, s mely azon vívmányhoz juttatá az udvart, hogy a szerződés Rákócziról még említést sem

¹⁾ G. L. Erd , Diet. végz. 302, ²⁾ Erd , Diet. vég. III. 203—8.

teve. Ezen előzmény után hivatott össze a magyarhoni hongyűlés sept. 8-ára, hol oct. 18-án a királyné megkoronáztatott, s egy hosszú országgyűlés kezdődött, melyben az egyházi és polgári reactio ellenküzdése mellett, a protestánsok vallás-szabadsága s a politikai reformok az articulusok egész hosszúsorát idézték elő, — s hol a kibujdosott Rákóczi és Bercesényi ellen a vagyonvesztés kimondatott.

Magyarország reorganisálása után, ül. Károly Erdélyre fordítá figyelmét. A megkezdett közigazgatási szervezés 1715. oct. 13-án kelt resolutio által teljesen kiegészítettett. E szerint a gubernium összeállítása, mely ez esztendőben excelsus, azaz felséges czímet kapott, teljesen bq lón állítva.¹⁾ A királyi tábla, melynek forradalom előtti tagjai közül már csak az egy Naláci Farkas élt, szintén ki lón egészítve, belé 5 r. katolikus, 4 református, 3 unitárius assessort nevezvén ki. A főispánok csak ideiglenesen lévén betöltve, véglegesen főispánokká nevezettek: Fehérmegyében b. Mártonfi György, r. kath. püspök, Ktiküllömegyében gr. Kornis István, Tordamegyében b. Józsika Imre, Kolozsmegyében gr. Csáki István, Bel.-Szolnokban Torma Miklós, Hunyadban Naláczy Farkas, Krasznában Boér Ferencz, kővári kapitányságba gr. Teleki Mihály. *) • ;»'

Mindezekhez már csak egy katonai erőd kivántatott, melyből a hazát féken lehessen tartani. Részint, hogy a fejlődési kor emlékei ritkuljanak, részint fekvésénél fogva, e végre Fej érvár lón kiválasztva.

Fejérvár a Maros jobb partján, az ország közepe táján, a Bánság, Szeben s Kolozsvár felől összegyöző völgyek találkozó pontján fekvén, az erődítésre meglehetősen pontot nyújtott. A magaslat, melyen régebben a fejedelmek alatti kerített város állott, igen czélarányosan feküdt, — csak egy baj volt, az, hogy a külváros a magaslattól nyugotra, a mindjárt kezdődő havasok lába felé nyúlt. Hogy ide tér nyeressék, főhadiparancsnok gr. Steinville, mint az erődítés intézője, a külvárost; erőhatalommal megsemmisítő, lakosait a magaslat keleti oldalára, hol az most is fekszik, kényszerítő áttelepülni. Úgy

¹⁾ Törvénczikke igtaták 1716. jan. 14-én. Erd. Diet. végz. I. 209.

²⁾ Gr. Kemény Sámuel-féle Cartofil. VI. S27. 1.

tette le a mostani Fejérvár szegletkövét III Károly neve napján, nov. 4-én; az új várost az erdélyi Gyula-Fej érvár helyett Károly-Fejérvárnak, Álba Júlia helyett Álba Carolinanak, németül Karlsburgnak nevezvén el, mit III. Károly dec. 23-kán kelt rendeleténél fogva azon megjegyzéssel hagyott helybe, hogy Alba Carolina helyett, Cariopolis elnevezést használjanak, mi azonban soha életbe nem lépett. ¹⁾

Ugyancsak Fejérvárt az egyházi téren is új mozzanat merült fel. Az erdélyi r. kath. püspökség székhelye szent István kora óta itt volt; de bejövén a reformatio, s különösen az 1556-ban bekövetkezett secularisatio a püspökség javait is világi czélokra fordítván, a pítotestanszá lett hazában a r. k. püspökség többé be nem töltetett: III. Károly karczfalvi báró Mártonfi Györgyöt, esztergomi kanonokságból erdélyi püspökké nevezvén, dec. 11-ről új adomány czímén a püspökét 8000 frt, az első kanonokát 1000 frt, a másodikat 800 frt, a más kettőt 600 frt fizetéssel, a tanodát és templomát 2000 frt évi segélyezéssel dotálta, mit a fejérvári uradalom- s egyéb alapokból rendelt kiadatni; e mellett a püspökséget a régi vár egyik felébe betelepíté; s püspök Mártonfi 1716. február

16-án -gr. Kornis gubernátor és Steinville főhadiparancsnok által Enyeden a fejérmegyei főispánságba, febr. 19-én a püspökségbe ünnepélyesen beigtattott. Erre Hahn Ignác, a kamarai javak igazgatója, a fejérvári uradalmat, — mely Dálya, Strázsa, Táté, Sospatak, Poklos, Totfalud, Pojána, Gaurán, Metesd, Felső-Gáld, Diomál, Ponor, Remete, Drombár egész faluk, s a csügedi, maros-váradjai, sárdi, igeni, benedeki, borbándi részjóságokból állott, — e mellett a vár kijelelt részét, s a között lakásul a fcdelmi palotát a püspöknek átadta. S még azon év oct. 4-ről a praepost, kanonokok erdélyi plébánosokból kineveztetvén, az erről szóló okmányban az udvar az erdélyi püspökségnek azon kiváló jogot adá, mely szerint az egyik kanonokát a püspök nevezhesse ki, mely jognak ma is birtokában van. ²⁾

A r. kath. püspökség felállítása Erdélyben, hol Csikón

¹⁾ Kemény József Diplomatar. XII. 119: 1. Ez elnevezést 1716. jan. 4-ki hongyttlás igtatá törvényczikkbe. Erd. Diet. végz. I. 209.

²⁾ Okl. Szeredai, Series. Ep. 222. I. 232.

kívül alig maradt hive e vallásnak, minek következtében a régi r. kath. templomok protestáns felekezetek kezeibe kerültek, — nagy sensatiót idézett elő. És nem is minden ok nélkül, mert erre jelenetek következtek: milyen volt az, hogy a reformátusok püspökét, ki eddig Fejérvártt székelt, 1716-ban Fejérvárról kitevék, ¹⁾ — milyen volt az, hogy gr. Steinville ugyanazon évben Kolozsvárit megjelenvén, az unitaria ekklézsia előljáróit magához hivatá, és a piaczi templomot, — melyet, háromszor leégvén, háromszor építettek vala fel, s másfél század óta bírtak, — tőlök felkérte: miután átadását megtagadták, az unitárius hívek házait megtöltötte vasas németekkel, s feltörvén a czinterem és templom ajtaját, azt elfoglaltatta. Sőt tovább ment, 1718. mart. 30-án ismét megjelent, a templommal szemben fekvő papi lakot és iskolát, úgy a végrendelet utján kapott szegletházat és a quarta-házat a hidutczában, hasonlólag elvételé. ²⁾ És a mi itt történt, másutt is megújult, csaknem ezen erőszak folyt le 1721—1723-ban Segesvárit és több helyeken. ³⁾

II.

Új török háború. Rákóczi be akar ülni. A passaroviczi béke. A pragmatica sanclio keresztül vitele. Pestis és oláh lázongások.

A belügyek iránti rohamot azonban a külföldi események és a birodalmi ügyek rendezése cgyidőre háttérbe szoríták; de a mint ezekkel készen voltak, Erdély beidomítása ismét kezdetét vette.

XIV. Lajos háborúja az osztrákházzal Spanyolország miatt a rastadti békével 1714 mart. 6-án végét érte. Spanyolország Franciaországba olvasztását Európa hatalmas coalitioja megmentette. XIV. Lajos is 1715. sept. 1-én meghalt, s ez által Rákóczi és emigráns társai elveszték legfőbb támaszukat, el a reményt, hogy francia részről támogatva, hazájokba visszatérhessenek.

Bár nyugotról biztosítva lőn Austria, keleten még mind

¹⁾ Bod, Sz. Polykárpu 169. ²⁾ Szakál F. napi. 73—76. ⁵¹ L. Archiv N. F. I. 328.

nem bírták feledni a kemény karloviczi békét. A török Morea felett Velenczével bábomba keveredvén, Rákóczi felhasználását tervei közé vette; Austria szintén kedvet mutatott a karloviczi békekötést kezében karddal revideálni. Mindkét félnek kedve lévén, a háború kikerülhetlen lett. Austria 1716. apr. 13-án Velenczével véd- és dacszövetséget kötött; s a midőn Ali nagyvezér Magyarországnak tartott, a még nagyobb vezér, Eugenius herczeg 60,000 emberrel elébe állt, s aug. 5-én rajta Péterváradnál teljes győzelmet aratott. S következett a még török kézben rekedt magyarhoni részek visszafoglalása, mely oct. 13-án Töröcsvár visszafoglalásával, mi az apró várakat maga után vont, szerencsésén megkezdődött.

E mozgalom, igen természetesen, a Rákóczit folyvást visszavárókra, minden befolyás nélkül nem maradhatott. Hogy a népet a törökhöz szítástól visszarettentsék, 1717. jan. 25-én Szebenben hongyulás lőn, s zabolai Mikes Kelemen, ajtai Cserei János, csernátoni Káin oki Mihály, tordai Jóó János, Pápai János, makfalvi Dózsa Mihály, dévai Csáki András ¹⁾ ellen, mint a kik Rákóczival elmenekültek volt, a fő- és vagyonvesztést kimondák. ²⁾ És az elővigyázat nem is volt felesleges, mert mire tavasszal a török háború ismét megkezdődött, s Eugenius aug. 18-án Belgrádot bevette, — ezt megakadályozandó, a török kormány a tatár khán fiát, a Franciaországból magához hívott emigratioval, kik közt Eszterházi Antalt, Forgács Simont, Csáki Mihályt nevezik meg, aug. 20-án Beszterczénél Erdélybe indítá; s mivel gr. Steinville táborával Oláhországot tartá elfoglalva, s ez okon senki elejekbe nem állt: a radnai szoroson, hol nem várták, belopódtak, s tiz nap alatt a Mezőséget, Szék, Torda és Szász-Régen között befutották; Kővár felé Máramarosba mentek, hol azonban gr. Károlyi Sándor őket szétverte. ³⁾

A császári sergek távollétére meg kell jegyeznünk, hogy már a múlt esztendei hadjárat alatt Oláhország egy részét elfoglalták volt, s Steinville mint annak parancsnoka kormányja

¹⁾ Csáki életéhez 1. Archiv d. Vereins N. F. II. 86. ²⁾ Erd. Diet. végz. 208. 1.

³⁾ Gr. Kálnoki Sám. Kronik. 96. Egy felterjesztés gr. Kemény Sám. Chartofilac VI. 209. Hogy Kálnoki számítása hibás, 1. Bőd P. Polyk. 160.

székhelyéül Krajovát tévé, az elfoglalt területet kerületekre osztatá; s hogy magát Szebennel, illetőleg Erdélylyel közlekedésben tarthassa, 1717 őszén a verestoronyi szoroson át utat kezdett vágatni. ¹⁾

Ezen események idézték elő azt, hogy a török kormány a bujdosó Rákóczi nevét fel kívánván használni, spanyol minster Alberoni utján magához hivatta; az oct. 10-én török földre érkező Rákóczit 1718 januárja 14-én a szultán fejedelmi pompával fogadá: de már minden késő volt, mert a tengeri hatalmak és Franciaország a török ellen Austriát annyira támogatták, hogy május elején Passaroviczon congressus tilt össze, s júl. 21-én aláíratott a passaroviczi béke, melynek alapján Magyarországból a temcsi bánóság, Oláhország, Szerbia és Bosnia egy része, a török kezéből Austria birtokába esett, — e mellett Rákóczira és menekült társaira kimondatott, hogy a török földön megmaradhatnak ugyan, de a török kormány köteles őket oly bent helyzetetni el, hogy Austria nyugalmát ne háborgassák. Ez után jutott Rákóczi Rodostóba.

E szerint a belbéke biztosítva lévén, Erdélyben a félbeszakadt belügyek szervezéséhez kezdhettek volna; azonban az, hogy a passaroviczi béke által Oláhország öt kerülete is Austriához szakadt, s az erdélyi főhadiparancsnok egyszersmind Oláhországnak is hadparancsnoka vala, — a figyelmet Erdélytől egyidőre elvonta. Akadályul szolgált továbbá az, hogy a múlt és jelen évben uralkodott szárazság miatt éhség, s az Oláhországgali közlekedés miatt pestis ütött ki, s főleg az ország déli részén annyira dühöngött, hogy dec. 27-ről kelt rendeletnél fogva, a főkormányshéket Szebenből egy előre Kolozsvárra, később Beszterczére kellett költöztetni, — s oly hosszason tartott, hogy a Kolozsvárit 1719. jan. 4-ére, dec. 17-ére, 1720. apr. 17-érc hirdetett országgyűlésekre majd senki sem jelent meg: megszavazták az adót, s azzal szétosztottak. ²⁾

Alig volt Erdélyben pestis, hol a megrémült nép ki ne tört volna: így történt ekkor is. Gr. Steinville főhadikormányzó oct. 21-én Déván meghalván,³⁾ a katonai foparancs-

¹⁾ Gr. Kalnoki S. Kronik. 97. ²⁾ Okl. Kemény J. Dip. XII. 187. Erd. Diet. végz. L. 211. Erdélyi mnzeum VII. 176. Benkő Károly, Csik-Gyergyó. 83. ³⁾ Sieb. Quartalechrif III. 296.

nokság ürességbe jött, a kellő fegyelem hiánya, s az elfoglalt Oláhországból jött izgatás következtében, a hunyadmegyei oláhok fellázadtak, Dobrára gyülekeztek, s azon czélból, hogy magokról a fiscus földesúri terheit lerázzák, a harangokat félre verték, fegyvert fogtak, Dévát megrohanták, a várat a csekély őrségtől elvevék, beleültek, — azonban megjött a fegyveres nép, a lázadókat szétszórta, s az egész felkelést csakhamar leülteté. A megürült főhadiparancsnokság is betöltetett; gr. Virmond Domján Hugó, az újonnan kinevezett főhadiparancsnok 1721. jún. 22-én Kolozsvárra érkezett, hongyulást tartott, s a rend teljesen helyre lőn állítva.

A passaroviczi béke vívmányai, s az, hogy III. Károlynak folyvást hiányzott fiú utóda, arra ösztönzé az udvart, hogy a pragmática sanctiot az egész birodalom területén keresztül vigye, s halála esetére a birodalom eldarabolatása ellen házáat biztosítsa. Az osztrák és sléz rendek 1720-ban már elismerték, — a magyar korona tartományai közül Horváthország szintén meg volt nyerve, s követei a magyarországi gyűlésen többször sürgeték, de még mind hiában. Mielőtt Magyarország elé vinnék, jónak látta az udvar keresztülvitelét előbb Erdélyben megkísérteni. E végre 1722. febr. 19-kére Szebenbe hongyulás lőn hirdetve, s a pragmática sanctio, mely által az osztrák birodalom és a magyar korona tartományai könnyebb védelmezése tekintetéből personal unióba hozattak, s az osztrákház fiága kihaltával a leányág trónkövetkezési joga elismertetett, — gr. Virmond főhadikormányzó és országgyűlési kir. biztos, ¹⁾ gr. K o r n i s Zsigmond főkormányzó, Sorger György r. kath. püspök, Bornemisz János udv. cancellár, s b. Wesselényi István közreműködése következtében,²⁾ keresztülvitte, mart. 30-án a rendekkel elfogadtatta és aláíratta. ³⁾ Azonban hogy az aláírással mindent biztosítva nem láttak, mutatja az, hogy a gyűlésen Fehérvár erősítése folytatására 10,000 forintot, a dévai, szamosujvári, fogarasi várak helyreigazítására 5000 forintot kellett szavazni, — de a rendek is belátván, hogy a részekről megfosztott Erdély jogait nehezen bírja védelmezni,

¹⁾ Tad. gyűjt. 1880. Hl. 106. ²⁾ Illia, Ortns et prog. 167. ³⁾ A törvényczikkek. I. Benkö. Gens. Trans. I 331

felkérték a kormányt, hogy Máramarost, B.-Szolnok, Kraszna, Zarándmegyéket kapcsoltsa vissza Erdélyhez. ¹⁾

Atmenvén a *pragmatica sanctio*, az erdélyi három nemzet pecsétjével, megyék, székek és regalisták pecsétjével és aláírásával ellátott, felkiltetett az udvarhoz, ²⁾ honnan Erdély részére ünnepélyesen kiadva, 1723. dec. 30-ára lektildetett, ³⁾ s az 1724. jan. 10-ki szebeni gyűlésen kihirdetett.⁴⁾

Ily előzmények után hivatott össze a magyarországi hongyűlés 1722. jún. 20-ára... A *pragmatica sanctio* itt szintén elfogadtatott... S századának egyik legnagyobb embere, Eugenius herczeg örömét azzal fejezte ki, miszerint Austria ez által meg van mentve, mert ha Austria távolabb eső provinciáit elveszti, ott van Magyarország, mely ez esetben arra van hivatva, hogy Austria hasisa legyen.⁵⁾

Míg e nagyszerű lépésnek Európa is megnyeretett, a belügyek meglehetősen pihentek, csak is kisebb reformokat láttunk, honnan néhány évnek csak krónikáját adjuk, mint következők:

Gr. Virmond meghalt, helyébe főhadikormányzónak gr. Königseck Lothár József neveztetett, ki 1722. sept 28-kán Kolozsvárra pompával vonult be.⁶⁾

1725. apr. 9-én Kolozsvárit hongyűlés volt. — Apr. 26-ról m. Károly azt rendelé, hogy valamely királyi városban, ha lehet Szebenben, az orsolya-apácák számára, kiket be akarnak hozni, zárdát alakítsanak; ennek következtében Szeben (1728. máj. 10.) a jelenleg is bírt kolostort és templomát átengedte. ⁶⁾

1726-ban, — mely évben szár'azság uralkodott s e miatt éhség fejlett ki, — főhadi kormányzó gr. Königseck Spanyolországba ment követségbe, helyébe b. T i g e János Károly tábornok jött, ki, miként két előde, az oláhoni elfoglalt részeknek parancsnokságával szintén megbízott.⁷⁾

Ez év oct. 27-én Szamos nj vár kir. városi kiváltságot kapott.

¹⁾ Erd . Diet. végz. I. ül2. 1. ²⁾ Horuyénszky, Geschichte. II. 193.

³⁾ Kemény Sám. Cartof. VI. 363. ⁴⁾ Kemény J. Dipl. XII. 153—159

⁵⁾ Erd . Diet. végz. I. 213. ⁶⁾ Gr. Kálnoki Sám. kronik. 99. I. ⁷⁾ Kemény J. Dipl. XII. 247—303. ⁸⁾ Gr. Kálnoki S, 102.

1727-ben a múlt évi szűk termés következtében Abrudbánya körül az oláhság feltámadott, az abrudbányai tanácsot megrohanták, szabaddá nyilvánításukat követelték, lázzadás ütött ki, mit fegyverrel kellett elfojtani.—¹⁾ Apr. 28-áról leirat kél, mely azon indokból, hogy a főhadiparancsnokság is Szebenben székel, a főkormányzék székhelyéül Kolozsvár helyett, Szebent jelelé ki. ²⁾

1728. apr. 10-éü Szebenben országgyűlés nyílt meg, hol tudtul adatván, miszerint Magyarország kívánságához képest a magyarhoni részek Erdélytöli visszacsatolása komolyan czélba vétetett: a hongyülés e lépés ellen felszólalt, azt a leopoldi diplomával ellenkezőnek nyilvánítá; továbbá elfogadták, hogy ezentúl a fejérvári és kolozs-monostori káptalanok a hongytlésen magokat képviseltethessék. ³⁾

1729. febr. 25-én királyi leirat kelt, mely többek közt elrendelé, hogy a megyei tiszteket az eddigi napszám s egyéb szolgálatok helyett, rendes fizetéssel lássák el, — a praecedentia kerd ésében, hivatkozva az 1696-ki és 1703-ki leiratokra, meghagyja, hogy a r. kath. püspök, — a febr. 5-n kinevezett b. Sorger György, ki egyszersmind nagyméltóságú czímmel is felruházott — mint főkormányzék tanácsos az első helyet foglalja el; a többi tanácsos, Valamint királyi táblai ülnökök, s a többi főtisztek, nem grófi vagy bárói rangjuk, hanem hivataloskodási idősbségök szerint üljenek s jelenjenek meg.¹⁾ Jul. 30-án Kolozsvárit hongyülés lön, a püspöknek, mint consiliariusnak, a többi consiliariusok közti precedentiájáról kelt rescriptum kihirdettetett s elfogadtatott, — továbbá, a honfiúsitási díj 500 aranyban határozott meg. ⁵⁾

1730. jún. 9-n gr. Wallis főhadikormányzó Kolozsvárit hongyűlést tartott, melyen azon évi katonai adó 500,000 ftban állította meg; az adó kiosztásra nézve a három nemzet három évre abban egyezett meg, hogy az egész adó 100 calculusra osztatván fel, abból a magyarok 37, a székelyek 17, a szászok 38, a taxás helyek és Fogaras 8 calculus arányában fizessenek.⁶⁾

¹⁾ Gr. Kemény J. Tud. gyűjt. 1880. 106. 1. ²⁾ Okl. Kemény J. Dipl. XII. 208. ³⁾ G. L. Erd. Diet. vég. II. r. 214. I. ⁴⁾ Ugyanott 215. 1. ⁵⁾ J. Kemény Dipl. XII. 311.

⁶⁾ Benkö, Comit. 70—80. G. L. Erd. Diet. vég. II. 216.

A havasi óláhok tovább lázongának, a toroczkói vasbányákat feldúlták. ¹⁾

Gr. Kornis Zsigmond fő kormányzót, 18 évi gubernatorkodása után, 1731-ben dec. 14-én szentbenedeki kastélyában a gutta megütötte. A fő kormányzéki elnökséget b. Wesselényi Istvánra ruházzák.

III.

A pragmática sanctionak küludvaroknál fogadtatása. Vallási ügyek.

A magyarhoni részek felosztása. Haller János gubernátor. A

kir. tábla szervezése. A török Rákóczi Józsefet felléptetik. A

török ismét veszt. 111. Károly ¹⁾

III. Károly, mint a habsburgi ház utolsó sarja, előre belátta a vihart, mely a leányág trónralépéséből következik. Magyarországon és Erdélyben a két sarkalatos eszme, a magyar korona tartományainak a pragmática santio alapjáni beidomítása, sár. kath. vallás fensőségre emelése — folytatottak ugyan, de miként az erdélyi ügymenetből látható, mind itt, mind Magyarországon bizonyos kimélettel jártak el.

A pragmática sanctio az osztrák tartományokban s a magyar korona területén át lévén vive, minden erőt megfeszítettek arra, hogy az európai udvarokkal is elismertessék. Az alkudozások keményen folytak, de alig volt udvar, mely ebből magának hasznot, illetőleg területet nem kívánt volna. Míg nem 1730-ban Anglia és Holland, 1732-ben a német rendek, Dánia, Porosz- és Lengyelország elismerték. Franciaország, illetőleg a Bourbonokkal, miután elismerés fejében egész Olaszországot kívánták, 1733-ban háború kerekedett, mi 1735-ben oly békével végződött, mely által a pragmática sanctioért a Bourbonok Nápoly-, Sicillia- és Lotharingiával megelégedtek.

Ezen nagyszerű mozgalmak miatt háttérbe szorultak ugyan a belügyek, de minden törekvés arra mutatott, hogy az udvar itt is szeretne nagyobb mérvű reformokhoz nyúlni. Gr. Pálfi Miklós Magyarország nádora meghalván, 1732. apr. 5-én Ferencz lotringeni herczeg, az Erdélyt visszavevő Károly herczeg

¹⁾ Tud. gyűjt. 1830. III. 106,

fia, Magyarország helytartójának s Erdély alfejedelmének neveztetett. ¹⁾ Erdély gubernátora gr. Komis halálával ez állás ürességben lévén, nem nevezetett gubernátor, hanem gr. W al-
lis Ferencz főhadikormányzó 1732. júl. 19-éről egyszersmind a polgári kormányzással is megbízott, még pedig az alkotmányunkban ismeretlen director czímmel.

Mindazáltal a reformok most nem forciroztattak. A reformok megindított árja oly irányban volt tartva, hogy az közjogaink terén ne tegyen szakasztásokat, melyeket visszakövetelni lehet, hanem csak lassú mosás által apassza az egyik s nevelje a másik part hosszát. Különös figyelembe a vallásos tér vétetett, Erdélyben úgy mint Magyarországon ez erdekben még az erőszaktól sem tartották vissza magukat. Hogy Erdélyben a r. kath. püspökséget helyreállították, a püspököt főkormányzáséki tanácsosságba helyezék, hogy Szebenbe apáczákat telepítettek, hogy több templomot visszavettek, hogy a a fejjévari káptalannak és k.-monostori conventnek az országgyűlésen helyet adtak, már említettük; bár S o r g e r György r. k. püspöknek kedve lett volna, hogy a protestánsok akadémiákra utazása, házassági elválása azon térre szorittassék, mint Magyarországon vala, s bár azon tanácsot adta az udvarnak, hogy a négy bevett vallásról szóló törvényt megsemmisítse: ¹⁾ mindazáltal a kormány megmaradt a lassú mosatás elmélete mellett. Hanem azért a csendes foglalás folyt: 1731-ben Mocsoson és Ebesfalván mint fiscalításokban a reformátusok temploma elvétellett; 1732. oct. 15-én leirat kelt, mely a Kolozsvarra betelepedett jezsuitáknak megengedte, hogy mind azon falukat, melyeket egykor Báthori István a kolozs-monostori alapítványhoz szakasztott vojt., visszaválthassák. ²⁾ Decem. 14-én más leirat kelt, mely azt réndelé, hogy b. Klein Innocentius fogarasi gör. e. püspöknek az országgyűlésen helyet és szavazatjogot adjanak. ³⁾

A politikai szervezés köréből egy pár nagyobb mozzanatot szintén meg kell említenünk. Hyenek a magyarhoni ré szék egy részének visszacsatolása, és a királyi tábla újra szervezése.

¹⁾ Gr. Kálnoki Sám. kronik. 107. ²⁾ Engel, Geschichte. V. 283. ³⁾ Gr. Kilnoki Sám. kronik. 108. ³⁾ Erd. Diet. végz. III. 317.

A magyarországi részekről tudjuk, hogy Zápolya az 1538-ki váradi béke által Magyarországból Erdélyhez néhány megyét szakasztott volt; I. Apaffi alatt és után Kraszna, Közép-Szolnok, Zarándmegyék mellett, még Máramaros, Bikar és Arad megye is Erdélyhez tartozott; az 1687-ki balázsfalvi szerződés az adóra nézve Magyarországhoz már visszacsatolta őket, 1693. az Alvinczi-félc resolútióban e megyék teljes visszacsatolása Erdélynek tudtára adatott; az utóbbi megyék követői ez időtől a magyarországi országgyűlésen meg is jelentek: mind a mellett Erdély e részekről sehogys sem akart lemondani, s következtében I. József 1709. oct. 26-án azokat Erdélynek vissza ígérte, s mind a mellett, hogy az 1715. 1725. 1729-ki magyarhoni törvényhozás visszaadásukat folyvást sürgette, az erdélyi udvari cancellaria 1730. octoberében beadott kérelmére 1732. dec. 31-én leirat kél, mely Erdélyt és Magyarországot a kérdéses megyék felett megosztotta. E leirat nyomán Arad- és Máramarosmegyék, mint a melyek eddig Magyarhonba adóztak, de Erdélyből voltak kormányozva egészen, és Zarándmegye felerészben Magyarországhoz, — ellenben Kraszna- és K.-S zo Ínok megyét Kő várvidéké vei s Zarándmegye innenső felét Erdélyhez csatolá;¹⁾ mely végzés az 1733. febr. 16-ki szebeni országgyűlésen törvényczikkbe ígattatott, e szerint az utóbbi megyék Erdélybe kebltettek.

A politikai közigazgatás terén meg kell említenünk, hogy Bausner Simont, ki az előtt udvari consiliarius volt, 1731-ben a szász comességben megerősítettén, 1733. jan. 10-kén Szebenben egész ünnepélylyel beigtatták. ^{a)} Febr. 16-án Szebenben hongytilés nyílt meg, melyen a katonai és polgári kormányzat isménti elválasztása tekintetéből gubernátor választás jött szőnyegre: nevezetes választás, mennyiben ez alkalommal erőszakoltatott be választási rendünkbe az, hogy a sarkalatos hivatalokra az országgyűlés minden vallásból három-három egyént válaszszon és terjessen fel, s az udvarnak ezek közül engedtesék tér egyet kinevezni.³⁾

Így neveztetett ki a gubernatorságra az „imádságban

¹⁾ Kemény J. Depl. XII. 347. 1.

²⁾ Kemény Sim, Cartof. I. 125. 267. 1. ³⁾ Erd. Diet. végz. III. 214.

gyönyörködő“ gr. Haller János, kit az 1734. nov. 22-diki szebeni gyűlés igtatott be. Hogy mi volt alatta bekövetkezendő, mindjárt, kezdetben jellemezte az, hogy b. Bornemisza János udvari cancellárral kezét fogva, a hivatalos nyelvet a gubernium és cancellaria közt magyarról deákra fordították. Ez év aug. 14-én kelt a privilégium, melynél fogva az örményektől megvásárolt Apaffi-féle birtok, Ebesfalva Erzsébetváros lett. ¹⁾

Ezek így előre készítve lévén, az udvara királyi tábla szervezéséhez fogott. Ezt egy 1735. júl. 17-én kelt leirat indította meg, mely tudtul adja, hogy a kormány a királyi táblát, mely eddig csak koronként gyűlt össze, folytonossá akarja tenni, s felszólítást intézett, hogy a jövő országgyűlésen külön királyi táblai elnököt válasszanak, kinek tisztsége a guberniumi consiliariusságtól és országos elnökségtől külön választassák. ²⁾ A választás b. Pongrácz Györgyre esett, kit az 1736. máj. 17-ki szebeni gyűlésen be is igtattak, egyszersmind egy biztosság neveztetett ki, mely a királyi táblát, mint folytonosan együtt ülő törvényszéket szervezze. ³⁾ Így adta ki III. Károly 1737. jún. 22-éu a királyi tábla utasítását, helyül egyelőre a főkormánysház székelye Szeben jeletetvén, mely rendelet és utasítás a sept. 22-ki szebeni gyűlésen ki is hirdettetett. ⁴⁾ Ez úton jöve létre a királyi tábla, mely később M.-Vásárhelyt kapá székelyül. ⁵⁾

E közben az udvarnál kiható események merültek fel. Mária Terésia III. Károly idősb leánya 1736. febr. 12-kén Ferencz lotringeni herceghez férjhez ment, mi által a dynastia tovább folytathatására megnyílt a remény. Erdély menegzői ajándékul 10,000 aranyat adott. Azonban ki a birodalom katonai s illetőleg polgári ügyeire oly régóta döntő befolyással volt, Eugenejus savoyai herceg, kinek hadidején kardja, béke idején tanácsa oly sokat nyomott, apr. 27-én meghalt,—mi annyival érezhetőbb volt, mert Szerbia fellázadt, s az udvar a muszkával kezét fogva, török háború elé készült.

E háború, mely ki is ütött, Erdélyre sem maradt hatás

¹⁾ Okl. Kemény J. Dipl. XIII. 7. 1. ²⁾-Okl. Kemény J. Dipl. XII. 317. 1. ³⁾ Erd. Diet. végz. 220. 1. ⁴⁾ Erd. Diet. végi. 221. ⁵⁾ A mai szászai cancelláriai életet l. Kolozsvári hetilap 1868. 44. sz.

nélkül. A török kormány még mind nem tudta felejteni, hogy Erdély másfél századig az ő fensősége alatt állott. Azon hiedelemben, hogy neki és a Rodostóba belebbezett emigratioinak a hazában még pártja van, — s hogy a bécsi udvar a kiűtött háború alatt ez oldalról is nyugtalanítsa: a Rákóczi nevet még egyszer fel akarta használni. Rákóczi a forradalmár ekkor már nem élt, hanem éltek fiai. Rákóczi, midőn 1701-ben elfogatott vala, neje két fiúval lőn letartóztatva; ezek közül az udvar Györgyöt Marchio di St. Elisabethe, Józsefet Marchio di St. Carlo névre keresztelé, s úgy nevelteté őket, hogy a Rákócziak nyomdokába ne léphessenek. A török kormány czélja kivitelére most Rákóczi Józsefre veté figyelmét, ki 1734-ben Bécsből eltűnt, Olaszországba ment,¹⁾ s kapott intés következtében 1736. dec. 15-én Rodostóba az emigratiohoz érkezett.

Kitörő félben lévén a török-orosz háború, Rákóczi 1737. jún. 27-ről a portától athnamét kapott, melyben Erdély fejdelmévé neveztetett s meg lőn hagyva, hogy őt Erdélybe visszahozzák.²⁾

Így érkezett sept. 20-án Konstantinápolyba, hol fejedelmi módon fogadtatott; a szultán egyik palotájába szállásoltatott be; s az emigratio, mint testőrség melléje rendeltetvén, 1738. febr. 18-án Bulgáriában Csernavodába érkezett, s mint fejdelem, kiáltványt bocsátott ki.³⁾

A hadjárat ez alatt már javában folyt, még pedig a bécsi udvarra nézt szerencsétlenül...

Ily előzmények után nyílt meg febr. 10-kén a szebeni hongyülés, hol herczeg Lobkovicz főhadiparancsnok, fennől jött rendelet következtében, azon feladás alapján, mintha Rákóczival tartanának, a gyűlést eloszlatta.

Ez alatt Rákóczit és az emigratiót a nagyvezér Vidembe hivatá, s magához vette táborába. Hogy Magyarországnak és Erdélyre nyomást gyakoroljanak, mart. 1-én az ojtosi-szoroson Erdélybe beütést kísértettek, azonban 120 halott és 11 fogoly veszteséggel visszanyomattak. Mire a bécsi kormány azzal felelt, hogy mart. 29-én Enyeden a kollegyomot katonasággal vétette körül, a református püspököt Szigethi

¹⁾ Mikes Kelemen levelei 352. 1. ²⁾ Mikes K. levelei Kulcsámál. 894.

³⁾ Katona XXXVIII. 743.

Gyula Istvánt, s Borosnyai N. Zsigmond tanárt elfogató, — el b. Lázár János ¹⁾ és sógorát gr. Bethlen Sámuel kir. táblai ülnököket, el a hetven éves csaknem egészen vak és siket Tholdagi Mihályi, a gutta ütött 60 éves b. Thorocz-kai Zsigmondot, Rhédei Ferencz és Lászlót; Szebeni fe-jérvári tanácsost, s többeket, kik részint Szebenben, részint Kolozsvárit és Déván lőnek elzáratva. ²⁾ Rákóczira nézve pe-dig apr. 29-ről egy kiáltvány kelt, mely fejére, ha élve ke-rül kézre 10,000 frt, ha halva 6000 frt jutalmat tűzött. ³⁾

E közben a hadviselő hatalmasságok közt alkudozás kezdődött, de miután a nagyvezér máj. 13-án a béke egyik alapjául azt tette, hogy Erdély Rákóczinak biztosítassék, a béke létre nem jöhetett; mire a nagyvezér Rákóczinak néhány ezerből álló huszár tábort szerveztetett, Rákóczit annak fejévé, Máriássi Adámot segédévé nevezte. Mint ezekből láthatni, sok minden kedvezett Rákóczinak; a háború mind komolyabbá lett, a török aug. 15-én Orsovának is ura lett, 118 ágyú, 3 millió értékű lőszernek jutott birtokába; azonban Rákóczi Jó-zsef nem volt az az ember, kit a török kormány komolyan igénybe vehetett volna; ⁴⁾ a pápa is sept. 5-kén a törökkeli szövetkezés miatt egyháziatok alá vetette... Betegeskedni kez-dett... Oct. 6-án Viddinben hajóra ült... nov. 10-én Cserna-vodán, élte 38-dik évében meghalt. Ily szánalmas helyzetben végzé életét az utolsó Rákóczi, — legfelebb azzal vigasz-talhatta magát, hogy nem halt el mint matróz, miként a Paleolog görög császárok, s nem mint kocsis, miként a Plantagenet kir. család végsarja.

Ez alatt az Erdélyben elfogottak ügye függőben állott. A főkormányzék nem szűnt meg mellettek buzgólkodni, több-ször felirt; a foglyok részéről gr. Bethlen Imre júl. 17-én a felségnél kihallgatást nyert; így következett be, hogy sept. 29-én Medgyesen, hol akkor a főkormányzék időzött, gubernátor gr. Haller János elnöklete alatt polgári és katonai egyénékből álló biztosság ült össze, melyre a polgári rend-ből b. Bánfi Zsigmond, Bauzner Simon, főkormányzékai tanácsosok, Orbán Elek aranyosszéki főkirálybíró, Csulai

¹⁾ Gr. Lázár család 98. ²⁾ Ejd. Diet. végz. 222. 1. Bód, Szt. Polyb. 180. ³⁾ Katona Hút. XXXVIII. 744. ⁴⁾ Mikes Kelemen 414.

Imre kir. táblai ülnök, és Kán Zsigmond ítélőmester, voltak az udvartól kinevezve.

A foglyok elébe 20 vallató kérdés tétetett, mi Bécsből volt leküldve; a vallatás oct. 1-én vette kezdetét, s azon hó 20-dikáig folyt. Végül is ártatlanságuk kiderült; a biztosság nov. közepén munkálkodását bevégezte; Rákóczi halálának híre is megérkezvén, az udvar dec. 3-án kiadá felmentő határozatát, ¹⁾ mire a foglyok, mint elismert ártatlanok 1739. jan. 15-én szabadságba helyeztetek.

Így folyt le az 1738-ki év, melyben Fejérvármegye Alsó- és Felső-Fejérmegyére osztatott, és Kővárvidéke Közép Szolnokból, Fogarasvidék pedig Fejérmegyéből kiszakasztatván, vidékké alakítottak. Ily jelenet szövődött Erdély részéről az osztrák-török háború folyamába, mely minden lépten-nyomon érezhetővé tévé Eugenius halálát. Bár a fővezérek, mint gr. Seckendorffot (1737) elzáraták, gr. Köningsecket (1738) visszahívák, s a reájok következett gr. Wallis szintén fogságra jutott, — végül 1739-ben a belgrádi békével végződött, mely béke által Austria Belgrádot, Bosniát, Szerbiát, Oláhországot, szóval, mindazt elvesztette, mit a paszaroviczi béke által nyert vala.

Ily szomorító jelenetek után halt el III. Károly 1740. oct. 20-án, kiben a Habsburg-ház férfiága sírba szállt.

¹⁾ Szilágyi F. Klioja. III. 439.

Mária Theresia,

(1740. oct. 20. — 1780. nov. 20.)

I.

Mária Tk. trónkövetkezését megtámadják. Az 1741. pozsoni és 1744-ki erdélyi hongyülés. A külhatalmak elismerik.

A pragmática sanctio alapján, mi 1713-ban kelt s mit Magyarország és Erdély 1722-ben elfogadott, Mária Theresia, III. Károly nagyobbik leánya, következett a trónra. III. Károly halála után másnapról, 1740. oct. 21-ről leirat kelt a főkormányzékhez, mely a volt uralkodó elhalását s az újnak trónra lépését, tudtul adá.¹⁾ Nov. 21-ről megjött, hogy Mária Theresia férjét, Ferencz lotringeni herceget corregensnek nyilváníta, — de azért az uralkodást magának tartotta.

Azonban e trónralépés, az európai hatalmasságok részéről, melyek a pragmática sanctiot elfogadták ugyan, de azért a Mária Theresia trónralépését el nem akarák ismerni, mindjárt kezdetben hatalmas akadályokba ütközött. A bajor választófejedelem Albert Károly, mint I. Ferdinánd egyik leányának utóda, sergeit azonnal összevoná, s trónkövetetését fegyverrel akará érvényesíteni. Szövetségeket szerzett. Nagy Fridrik porosz király dec. elején már Sléziába nyomult. Hozzájok csatlakozott még a francia udvar, s a nagyra nőtt Austria három részre osztása célbavétetett.

Az osztrák sergek tehát gr. Neiperg vezérlete alatt csatasíkra szálltak. Mária Theresia, mint Magyar- és Csehország királynéja szembeszállt.

Hogy az erdélyi rendek a hűségesküt letegyék, 1741. febr. 20-ára, Szebenbe hongyülésre hívtak. Királyi biztosul főhadikormányzó Lobkovicz herceg neveztetett ki. A htt-

¹⁾ Annalisát 1. Sieb. Quartalschrift IV. 1.

ségeskü, hogy nem minden akadály nélkül ment keresztül, mutatja az, hogy a rendek, nem a kir. biztos óhajlásához képest annak szállásán, hanem miként 1712-ben, az országgyűlési teremben tették le, mi mart. 2-án történt meg. Az okmányt minden jelen volt aláírta s megpecsételte, úgy küldetett az udvarhoz. Mart. 27-én futár érkezett, mely meghozta, hogy trónörökös született, a későbbi II. József császár.

Bár e gyűlés máj. 7-éig tartott, a rendek, mert országos elnökük nem volt, törvényhozásba elegyedni nem akartak, a gyűlést csak conventusnak tekinték; minden eredménye a lett, hogy azon követséget, melynek Bécsbe küldhetését még a meghalt király idejében kérelmezték — megválaszták, még pedig a r. katolikusok részéről gr. H a l l e r János gubernátor és gr. Gyulaffi Lászlóra, a reformátusokéről gr. Teleki Mihály és b. Lázár Jánosra, a lutheránusokéről Schuller Mihály medgyesi polgármester és Binder János szebeni tanácsosra, az unitáriusok részéről Simon Jánosra esett a választás. Miután ezek utasítását elkészíték, a gyűlés eloszlott. ¹⁾

A gyűlés végével, a királyi biztos Lobkovicz herceg táborszernagygyá neveztetvén, felment, a generál comandó vezetésével gr. Platz bízott meg. Ő fogadá a török basát, ki a belgrádi béke következtében az Erdély és Oláhország közt megállított határ feletti okmány kicserélésére febr. 25-én Szebenbe érkezett.

A trónkövetkezést megtámadó háború mind nagyobb mérvet kapott, Bécs maga is fenyegetve lön. Az elhagyatott királyné Posonba országgyűlést hirdetett, jún. 20-n megjöven, gr. Pálfi János nádorrá választatását megerősíté, kiadá a koronázási hitlevelet, s jún. 25-én megkoronáztatott. Itt fejlett ki sept. 4-én a megható jelenet, hol az elhagyatott ifjú királyné királyi díszben 6 hónapos fiát ölében tartva, rövid deák szavakban magát és gyermekét a magyarok oltalmába ajánlta; mire a nemzet lovagiassága érzetében, gr. Battyáni Lajos cancellár példáját követve, villogó kardcsörgés közt felkiálták az örök emlékü szavakat: „Vitám et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia.“ ²⁾ Még azon napról az insurreccio elrendeltetett; másnap 6 ezredet szavaztak meg.

¹⁾ 6. L. Erd. Diet, végz. II. 224. ²⁾ Delejtű 1868. 11. sz.

Jókor, mert sept. 15-ről a francia terv, mely szerint Austria három részre osztassék, s Mária Theresiának Bécs és Magyarország hagyassák, közzé tétetett. Erre a magyarok sept. 19-én magokat Ferencz herczeg fővezérsége alá bocsáták, s kimondván a védelmet, oct. 29-én bevégeződött a gyűlés, melynek czikkeiben ő felsége megigéré, hogy ezután Magyarországon is fog mulatni, hogy udvarában magyarokat is fog alkalmazni, s hogy a magyar cancellariát a ministerium alól feloldozza, — meghatározatok az is, hogy az Erdélyhez szakadt megyék az anyahonnak visszaadtnak. Mária Th. a napok emléketll több főurat kamarassággal diszitett fel; közöttök látjuk Erdélyből Karnis Antal, Bán fi Dénes, Mikes István, Gyulai Ferencz, Bethlen József és Gábor s Teleki László grófokat, s Haller Péter és Kemény László bárókat; b. Klobusitzki Ferencz pedig a (1739. sept. 16.) meghalt b. Sorger helyébe erdélyi püspökké neveztetett. S mindezekre egy nagyszerű jelenet következett: dec. 11-kén a magyar díszben öltözött királyné Magyarhon legfőbb uraitól kísértetve, lóháton tartá bevonulását Bécsbe, hol a legnagyobb lelkesedéssel fogadtatott.

Hogy a magyarok lelkesedése értékét jelezzük, meg kell említenünk, hogy a míg a királyné Posonyban mulatott, nov. 26-án Prága már el lőn foglalva, a bajor választó fejdelem dec. 19-én cseh királylyá, 1742. febr. 12-én német császárrá koronáztatá magát. így el volt veszve Mária Th. Ugye, a midőn Magyarországon mintegy 40,000 nemes felkelt, kikhez Erdély még 5000-et küldött.

A felkelés nem lévén elégséges, szerezredek állítása jött napirendre: Magyarország itt is elől ment; azonban Erdély sem maradhatott hátra, mert máj. 21-ére Szebenbe hongyulést láttak egybe, s 2000 gyalog s 1000 lovas katona állítását hátraozták. ‘)

E végzés következtében alakultak a napjainkra lejött erdélyi regimentek; a két gyalog ezred egyelőre Bethen és Gyulai, a huszár ezred Kálnoki nevet kapott.

Ily lelkesülés eredmény nélkül nem maradhatott: az 1743-

1) Erd. Diet. végz. II. 224.

ki táborozás oly szerencsével kezdődött, hogy Mária Th. máj. 12-én már a cseh koronához hozzá jutott.

Erdélyben a rendek aug. 20-án ismét összeültek. Mert pestis uralkodott, egészségügyi bizotmányt szerveztek, — felállított az exactoratus czímen napjainkra lejött tartományi főszám vevő hivatal, — e gyűlésre jött le a rég megválasztott sarkalatos méltóságokra a kinevezés: gr. Bethlen Adám országos elnökké, b. Pongrácz Antal tartományi cancellárrá, b. Thoroczkai János kincstárnokká, b. Bálint itt György kir. tábla elnökévé igtattattak; Binder Péter az exactoratus ülnökévé tétetett. ¹⁾ Örömlüket azonban megzavarta az, hogy dec. 11-ről leirat kelt, mely azt, miszerint eddig az Erdélyben székelő cancellár fő-, az udvarnál székelő pedig alcaneellár czímet viselt, most az udvar eltörlötte; s elrendelő, hogy jövőre az egyik udvari, a másik tartományi cancellárnak címeztessek, mi által az út arra, hogy az udvari cancellária fensőbb legyen, megnyitott.

Itt következett be a nevezetes 1744. jan. 23-ki szebeni bongytilés, mely Erdély fejdelemválasztási jogát eltörlé, s a pragmatica sanctiot törvényczikkbe igtatá, s e szerint Erdély újabbkori jus publicumát formulázta. Mint ily gyűlésről nem lesz felesleges bővebben emlékeznünk. Legelőször is, azon nevezetes országos végzéseket, melyek VI. Károly uralkodása alatt hozattak, de az erdélyi törvények sorába a szokott módon inarticulálva nem voltak, mindenek előtt törvénybe iraták és kihirdeték. Ezekhez járultak az Erdély alaptörvényeit illető nevezetes módosítások és újítások is, melyek az úgynevezett novellaris articulusok között olvashatók, milyenek:

az 1. törv. czikk, mely az uralkodó austriai ház törvényes successioját s erdélyi fejdelemségét elfogadja, s Erdélynek a török portával kötött és törvényczikkbe iktatott szerződéseit a törvények sorából kitörli;

a 2. törv. czikk, mely Erdélynek a fejdelemválasztási jogáról fennállott törvényeit megsemmisíti;

a 4. t. cz., mely az austriai ház uralkodását a fiuág magvaszakadása esetében, a leányágra örökség szerint

¹⁾ Erd . Diet. végz. II. 226.

átszállítja, még pedig VI. Károlyon kezdve, ennek lineája mindkét ágban kihalása esetében I. József, ezek kihalása esetében I. Leopold törvényes maradékaira, az első szülöttség rendje szerint; ¹⁾

az 5. t. ez., melybe Mária Theresia férje, lotringeni és hetruriai nagyherceg, Ferencz corregentiája, és a részére letett hitlést becikkelyezék;

a 6. t. cikk, melyben Erdély alaptörvényei közül az unionis juramentumot módosíták, s egyszersmind a három nemzet polgári és egyházi fennálló törvényei, privilégiumai erejét megújíták, — továbbá II. András decretumából a nemzetnek azt a szabadságát, hogy ha a király törvénytelenül uralkodnék, a nemzet fegyveres erővel is ellentállhat, kicikkelyezék; helyébe a biztosító királyi diploma és az unió articulusában kifejezett kérelem útját helyezék. Végre ki lőn fejezve, hogy a vallásbeli unió által az oláhság nemzeti jogokat nem nyert, hanem papjai azon nemzethez tartoznak, melynek kebelében birtokot és concivilitást szerzetek; .

a 7-ik és 8-ik t. cikkben akath. püspökség visszaállításáról azon törvényt hozák, hogy káptalanjának s kanonokjainak királyi resolutiok alapjáni felállittatása soha kérdőre ne vonattassék, s hogy a jezsuita szerzet és a fogarasi unitus püspök a kezöken levő birtokokban neháboritassanak;

a 9. t. cikkbe a törvényhozás módjáról azon magyarázatot igtatták, miszerint az országos végzések kötelező erővel addig ne bírjanak, s megtartás végett ki nem hirdethetők, míg azokat a felség meg nem erősítette. — S mindezen törvény-cikkek aug. 7-éről szentesítést nyertek.

Ez alatt a hadsereg a corregens Ferencz nagyherceg testvére, Károly herceg alatt győzelmeket vívott, júl. 3-án a Rajnán is átkelt: azonban a porosz, mint a fenyegetett francziák szövetségese, aug. 10-én Csehországba nyomult. Mária Th. Posenba sietett, értekezletet tartott, s az. általános insurrectio ismét kimondatott. Sept. 20-áról Erdélyhez is leirat érkezett, mely az országot az általános insurrectiora szintén fel-

¹⁾ Törvénycikket I. Benkö, Gen. Trans. I. 331.

szólítá. Mire Szebenbe hongyülés lőn, s hosszas vita után, nov. 12-én azon határozat kelt, hogy e helyett 1000 lovast állítsanak, melyből a megyék 840, a székelyek 112, a szászok 48-at állítsanak ki.

A magyar nemzet isménti insurrectioja s a Rajnánál működött osztrák seregnek visszazállása Fridriket Csehországból másodszer is visszahúzódsra kényszeríté. Azért a megszavazott és kiállított erdélyi katonaság 1745 tavaszán kiment, s közreműködött a csatákban, melyek következtében Ferencz nagyherczeg oct. 4-én Frankfurtban római császárrá koronáztatott, s létre jött dec. 25-én a dresdai béke, melynélfogva a bajor után a porosz udvar, Ferenczet szintén császárnak ismerte el.

E vívmány után az insurrectio hazajött. 1746. febr. lőkén hongyülés lőn, s ki lőn hirdetve, hogy Henter Dávid ítélőmester, Alvinczi Gábor főkorm. titoknok, Orbán Elek Aranyosszék főkirálybírája, Diószegi Mihály kir. táb. ülnök, báróságot, — b. Kemény László, a Wass, Rhédei és Tholdalagi család — grófságot nyertek.

Azonban Francia- és Olaszország még folyvást küzdött. A csatákon maradt sorkatonaság sorai egyre ritkultak, s hogy az elesett katonai képességek helyét pótolhassák, Mária Th. 1747-ben Bécsben alapítá a Thresianumot, — a pénzforrásokra mind nagyobb szükség lévén, ugyanez év jún. 23-kán tartott hongyülésen az erdélyi bányászatot rendezteté. ¹⁾ Mígnem az acheni béke, mi 1748. oct. 23-án íratott alá, a csatáknak egyidőre véget vetett; a francia udvar a pragmática sanctiot s Ferencz császárságát elismerte. De minthogy az olasz herczegségek és Slézia ismét áldozatul estek, a befolyásra vergődött gr. Kaunicz azon gondolatra jött, hogy Austria eddigi szövetségesei, a tengeri hatalmak helyett, a francziával és muszkával szövetkezzék. — Mária Th. azon indokból, hogy lakását Magyarországgal meg kívánja osztani, elrendelte, hogy a budai várpalotát romjaiból helyreállítsák.

¹⁾ Erd. Diet. végz. I. 231.

II.

Az adóügy újszervezése. A bethleni adó rendszer. Apróbb mozzanatok.

Huszonöt évi bel és kül küzdelem után a pragmática sanctio az osztrák tartományok, a magyar birodalom és kül udvarok által végre valahára elismertetett: Austria jövője melőlön alapítva. Azonban a hosszas háború a haderőt és kincstárt kimerítvén, most már minden figyelem ezek újra békendezése felé fordult.

Régóta czélba vétetett volt már, hogy Magyarországon és Erdélyben, hol a nemesség nem adózott, nagyobb adózás fejtessek ki. Erdély adója a leop. diplomában kikötött összeget régtől fogva túlszárnyalta. A magyarok, székelyek és szászok közt az adó felosztása folyvást súrlódásokat idézett elő. A nemesség, mert a majorsági és úrbéri föld kitisztázva nem volt, s a jobbágyok sok majorsági földet birt: a nemesség az adót jobbágyai földéhez kötni nem engedé. A székelység régi privilégiumai alapján az adót, melyhez hozzá kezdett volt járulni, magán állandósítani vonakodott; a szászok pedig túlterhelve érezte magát. Valamit segíteni kellett.

Említettük már, hogy a nemzeti fejedelmi kor kapuszám szerint, azaz a jobbágyok és gazdák számára vetette ki az adót. A székely nem adózván, a magyar megyék 1000, a szászok 1500 kaput hordoztak; miben a szászok sérelmet látván, az osztrákház felléptével folyvást új alapot kerestek, e végre 1698-ban összeírás kezdetett el, mit a Rákóczi forradalom félbeszakasztott. 1715-ben újra felvétetett az összeírás fonala; 1722-ben csakugyan bevégeztetett; azonban az 1726-ki országgyűlés az abban felfedezett hibák miatt merőben elvetette. A panasz tovább folyt. 1730-ban az ország rendei új felosztási módhoz folyamodtak, három évre abban állapodtak meg, hogy az országra eső adómennyiséget 100 calculusra osszák, minden calculusra 6000 forintot vetvén, ezen calculusok közül a vármegyék vettek magokra 37, a székelyek, mivel ezúttal őket is bevonták 17, a szászok 37, a taksás helyek 7 calculus. Fenmaradván még a 100-ból kettő, mivel egyik fél

sem akarta magára venni, arra nézve azt határozták, hogy azt befizetettnek tekintsék.

Trónra lépven Mária Theresia, 1742-ben elrendelék, hogy az igazság alapján az adózó nép terhét könnyítsék: határozatba ment, hogy összeírás vitessék véghez, az 1746-ki hongyűlésen biztosságot neveztek, mely az összeírás tervét kidolgozza; azonban meg nem egyezhetvén, abba állapotok meg, hogy mindenik nemzet saját tervét küldje fel. Ezen tervek felvitelére 1748-ban követséget határoztak, melynek tagjai: a magyarok közül b. Bánfi Farkas és Domokos Antal, a székelyek közül b. Lázár János és Somlyai Albert, a szászok közül Abrahámi Jákób és Valdhtttter András, a taksás helyek részéről Enyedi István és Kelemen Zsigmond valának. E küldöttség felküldését húzták, halasztották, mignem az 1749. mart. 15-iki országgyűlésre megjött az udvari rendelet, hogy küldötteiket négy hét alatt felindítsák; s miután a szászok az idelenti kiegyezkedésről többé hallani éppen nem akartak, felindultak. Következése lón, hogy bizottmány neveztetett ki, mely az adózókat s megadóztatható tárgyakat összeírja. A rendelet az 1750. máj. 1-éni országgyűlésre érkezett le a küldöttséggel együtt. Csakhamar elkészülvén az összeírás, Bécsben, gróf Bethlen Gábor udv. cancellár elnöksége alatt bizottmány ült össze, mely az erdélyi adót egészen új alapra, a földre és barmokra fekteté, s mely rendszer 1754. aug. 12-éről kihirdettetvén, Bethleni-rendszer nevet kapott. E kulcs szerint az ország 3 classisra oszlott, a vidékek pénzforgása, nagyobb vagy kisebb volta szerint; minden vidék termékenység vagy terméketlensége arányában ismét négy plágára lón beosztva, s ezen elassisok és plágák szerint volt nem csak a főtaxa, hanem a természetnyek adója is nagyobb vagy kisebb; az arányra nézt megemlítjük, hogy az első classisukban a fodij 2 frt 40 kr., az utolsó plágabeliekben 39 kr. volt. — Mire még csak annyit jegyzünk meg, hogy az adóemelést Magyarországon is erőszakolták, az ottani 2½ millió adót az udvar egy millióval kívánta szaporittatni; s végül is oda ütött ki, hogy az 1755. apr. 18-ki országgyűlés egy félmilliót feltétlenül, a másik félmillióból 200,000-et azon feltétellel szavazott meg, hogy a hivatalnokok és katonák a fuvart ezután fizessék.

Azonban az adóügy rendezése mellett más intézkedések is folytak, melyek szintén figyelmet érdemelnek.

Az 1751. jan. 11-ki szebeni hongyülésen, hol a gróffá lett Lázár János kir. táblai elnökségbe igttattatott, s hol határozatba ment, hogy a hongyülés ezután minden év aug. 21-ére összehivassék: a királyi propositiókban az is benne volt, hogy a szászok azon privilégiumokat, melynélfogva. azt, hogy mások az ök földjükön birtokot, házat ne vásárolhassanak megtiltják, terjesszék fel. A főkormányshék Szebenben lévén, lehettek, kik magoknak ott házat kívántak vásárolni, mi azonban akadályokba ütközött; hogy ezt folyvást érvényben tarthassák, Huttern Mihályt a privilégiummal nov. 29-dikén Bécsbe indíták. Ugyancsak e gyűlésen hirdettetett ki, hogy a trónörökös József egyik nevelője, most már erdélyi r. k. püspök Bajtai báróságra emeltetett, — s a püspök ugyancsak itt keresztülvitte, hogy a püspökség 1715-ben visszkapott javait a fiscalitások sorából kicizkelyezék. ¹⁾

Sept. 1-én ismét hongyülés lőn, melyben keresztülment azon annyi panaszra okot adó határozat, miszerint elfogadták a kormány azon óhajását, hogy a tartományi pénztárral a rendek, felsőbb jóváhagyás nélkül, többé ne rendelkezessenek. ²⁾

Itt, 1752-ben lépett fel gr. Kaunitz a Mária Theresia alatti rendezkedések nagymestere. Államcancellárrá nevezetvén, előtérbe hozta azon elvet, hogy csak egy benn jólrendezett birodalom lehet kifelé hatalmas. Hogy mily civilizatori eszmékkal lépett fel, mutatja az, hogy a júl. 5-éről a párbaj ellen rendeletet bocsátott ki, mely azt fő- és vagyonvesztés alatt megtiltotta. Mi már csak azért is feltűnő, mivel ez időben az istenítéletbeni hit, milyenek a párbaj, viz és tűzpróba annyira tartá még magát, hogy többek közt Szegeden (1708 és 1729-ben), Maros-Vásárhelytt éppen 1752-ben a törvényszék boszorkányokat égettetett meg. ³⁾ Azonban nem árt megjegyeznünk, hogy ezen vakhittól a külföld se volt ment, mert 1749-ben WUrzburgban is égettek.

A szászlakta föld szintén rendezés alá jött. 1753. febr.

¹⁾ Szeredai, Ser. Kp. 232.

²⁾ Erd. Diet. végz. 236. ³⁾ Hon és Külföld 11. sz.

28-ról udvari tanácsos Seeberg elnöksége alatt bizottmány rendeltetett ki, mely a szász székek vagyonát, adósságát szám-bavette; s mivel némelyik székek a visszaélő kezelés s adósá-gai miatt alig volt már miből hivatalnokait fizesse: a fekvő-ségek- és jövedelmekre allodialis, a hol lehetséges volt ha-szonbéri kezelés hozatott be; a tisztek fizetése meghatározta-tott; a faluk költségei fedezésére közhelyek szakítottak ki.

A következő 1754. aug. 21-ki országgyűlésen a kirá-lyi tábla jött végrendezés alá. Hogy fizetése neveltessék, már 1749-ben minden mázsa sóra 3 krt róttak. Most pedig székhelyét Medgyesről Marosvásárhelyre tették át, hol ma is van. ¹⁾

III.

B. Buccow főhadiparancsnok missioja: a disuniltis oláhok ren-dezése, s a halárórség felállítása.

A birodalom belalakulását ismét háború szakasztá meg.

A néhány év óta keresett. francia szövetség 1756. máj. 1-én létre jött. A háttérben hagyott Anglia Poroszországgal fogott . kezet. A porosz hatalmas szövetségésére támaszkodva, ismét fegyvert fogott, s kezdődött ez évben a hét éves háború.

A magyar fegyverre az udvarnak ismét szüksége lett.

A címek gyakoribb osztogatása ismét kezdetét vette. A véres harcz kitörvén, 1757. aug. 29-ére hongyűlést hívtak össze, a katona állítás ismét szóba jött, 2000 ember kiállítását határo-zák el, de toborzás útján; a hadiadón feljül, önkénytes köl-csönre, s a kamarai jószágoknak örök ároni eladására lón az ország felszólítva, mi ellen azonban visszaírtak.¹⁾ Mária The-resia, hogy a magyarok kedvét annyival inkább megnyerje, mit a magyar királyok régen viseltek, az apostoli címet 1758-ban felvette. Erdélyben az 1756. oct. 18-án meghalt gr. Haller János helyébe, 1758. júl. 6-án gr. Kemény Lász-lót nevezé gubernátornak, mely méltóságba, nem lévén azon évben országgyűlés, 1759. aug. 21-én Szebenben tartott hon-gyűlésen igttatott be, hol egyszersmind határozatba ment,

¹⁾ Erd . Diet. végz. 239. ²⁾ Erd . Diet. végz. 345.

hogy domesticus fundust alapítsanak, mit a minden adó frt után veendő 13 krból létesítének, — ugyancsak e gyűlésen Szamosujvártt és Erzsébetvárost a kir. városok sorába igtaták. ¹⁾

A következő 1760-dik esztendőben, mely évben a sel-ueczi bányászati akadémia is létre jött, máj. 13-áról rendelet kelt, mely a magyar gárda felállítását elrendelé. Célja volt, hogy a magyar ifjak főleg a külföldi udvarokhoz küldötetés által polgári és katonai pályára képeztesse. Számok 120-ra volt határozva, kikből 20 erdélyi legyen, mely szám azoban ritkán volt betöltve; katonai lábra volt szervezve, főkapitánya Magyarország zászlós urai közé soroltatott, a köztitéz is hadnagyi rangban állt. E testület még azon évben szerveztetett, sept. 11-éről a szervező diploma kiadatott, sept. 27-én e diploma ereje Erdélyre is kiterjesztetett, *) sept. 28-kán az esküt letették. Költségük fedezésére Magyarország 100,000, Erdély 20,000, Ilorváthország 4000 frtot adott évenként. Csak nemes ifjakat vettek fel, kiket a megyék ajánlottak.

Erdélyben a ezimek osztogatása s a befolyásosabb egyéneket megnyerő politika alkalmazása tovább folyt. 1760. dec. 29-én gr. Bethlen Miklós és gr. Bán fi Dénes, 1761. mart. 2-ről kincstárnok b. Bornemisza József, b. Korda György, úgyszintén párnap múlva b. Wesselényi Ferencz belső titkos tanácsosokká nevezettek. Új főhadi kormányzó jött le, lovassági tábornok b. B u c c o w Adolf Miklós, ki mart. 10-ről kinevezetvén, apr. 1-én Szebenbe érkezett, kit a szászok magoknak csakhamar megnyervén, kivitte, hogy Bruckenthal Sámuel főkormányzékai titoknokságból tanácsossá, s a nyugalomba bocsátott b. Henter Dávid helyébe 1762. januárjában tartományi cancellárrá, s mart. 1-én báróvá tétetett: s megjött april 11-ről a méjjen bevágó rendelet, hogy b. Buccow mint e végre kinevezett kir. biztos, határszéli katonaságot állítson fel. Bár Magyarország alsó részén és Horvátországban a nép egy része szintén a határőrségi katonasággá tétetett, e rendelet Erdélyben nagy visszatetszést idézett elé. A főkormányzék, s különösen gr. Kemény László hatalmasan küz-

¹⁾ Erd. Diet. végz. II. 243. ²⁾ Okl. Benkö, Gen. Trans. II. 117.

dött ellene, miért is máj. 7-én a gubernatorságtól 4000 forint egész fizetése meghagyásával felmentetett,¹⁾ a gubernium elnöksége b. Buccow főhadiparancsnokra bízott; mely méltóságát azzal kezdé meg, hogy a midőn husvét hetében, mint főkormányzéki elnök díszbevonulását tartá, az éppen processiot járó katolikusokon keresztül hajtattott végig.²⁾ Máj. 18-káról már kelt a rendelet, melyben meghagyattott, hogy a hatóságok a főkormányzékhez teendő jelentéseiket, ne mint eddig magyarul, hanem deák nyelven tegyék.

Hogy az udvar a nagyokat magának még tovább kötelezze, júl. 12-ről közzétetett, hogy miként Magyarországon úgy Erdélyben is behozatik azon szokás, hogy czimzetes udvari méltóságok fognak osztogatallni; hét ily méltóság állított fel; dec. 8-áról gr. Bethlen Gábor udvari cancellár főudvarmesterré, gr. Kemény László volt gubernátor főkamárassá, gr. Bán fi Dénes főlovászmesterré, gr. Lázár János országos elnök fővadászmesterré, gr. Haller Gábor tábornok és főkormányzéki tanácsos főpohárnokká, gr. Teleki László főkormányzéki tanácsos főétekfogóvá, gr. Bethlen Pál főajtónállóvá, — ezeken kívül Rosenfeld Mihály főkormányzéki tanácsos aludvarmesterré, b. Domokos Antal ítélőmester alkamarássá, Torma János alvadászmesterré, Bausner Sámuel alpohámokká, Olasz Ferencz alétekfogóvá, Béldi Mihály alajtónállóvá nevezettek.

Ezen ceremóniák és rendeletek közepette lépett fel b. Buccow, ki Erdély történetében oly setét nevet hagyott maga után. Mindjárt kezdetben, két missioja volt, egyik az oláhok két vallása közti versengést lecsillapítani, — a másik a határország felállítása. Két nevezetes jelenet, melyek mindenike bővebb figyelmet érdemel.

Hogyan oszlott fel az oláh nép 1696-ban két vallásra, hogyan egyesíték egy részét a r. kath. vallással, fennebb előadtuk. Hogyan fejlett ki a villongás, melynek lecsillapítása b. Buccowra bízott, szintén megkívánja az előadást.³⁾

A Rákóczi forradalom az oláhoknak a r. kath. vallással

¹⁾ Okl. Benkő, Gén. Trans. II. 24. ²⁾ Transilvania 1863. 45.

³⁾ Lásd gr. Teleki Domokos „Két kaluger“ című monographsiját a Budapesti szemle. LIV. füzet.

egyesülésre térítését, s az abból fejlett mozgalmat megszakasztá. Csakis 1714-ben merül fel ismét ügyök, mint a mikor az egyházhelyi nemesek adó alá vonattak, — az országgyűlésen az oláh papok elszaporodása szőnyegre jött: hogy a népet zsarolásaiktól oltalmazzák, a 8-ik art. által elrendelek, hogy az administratio utánok nézzen.

Azonban úgy látszik, az administratio nem sokat törődött velők, a két vallás templom és papi javak feletti osztozkodásában magára hagyatott, a disunitusok mint régi birtokosok sajátjukat nem engedék, s voltak helyek, mint Dobra, hol 1721-ben, Abrudbánya, hol 1727-ben kitörésre került a dolog.

Az unitus papok tehát a kormányzáshoz fordultak, hogy őket a disunitusok ellenében javaikban oltalmazza. Háborgatósi panaszleveleikből egy sereg maradt fenn. Mígnem 1733-ban egy világiak és papokból álló bizottmányt neveztek ki, mely kiszállván, a két görög vallást és papjait mintegy megosztassa.

Hogy nem sokat végzett, hogy a vizályt le nem csillapítá, magától értetődik; valamint az is, hogy a disunitusok ingerültsége egyre nőtt.

Az unitusok kegyben álltak, püspökjök Fogarast kapta lakásul s a mellett jószágokat, — mit 1738-ban Balászfalvával cseréltek ki. S 1743. sept. 9-éről Klein unitus püspök rendeletet eszközölt, mely az unitusok ügyének végleges és részletes rendezését foglalta magában.

Ezen rendelet falunkénti foganatosítása meglehetősen mozgalmat idézett elő, — midőn egyszer egész váratlanul, de gyaníthatólag a karloviczi patriarcha óhajtságához képest, egy Bisáron nevezetű görög kaluger érkezik Erdélybe, ki a zarándokok legszigorúbb életrendje, s a népet meghódító módja által, az óhitnek ismét tekintélyt szerzett. Hunyadmegyén át, mint az öt kísérő sokaság bálványa közeledett Szeben felé, midőn a polgári és katonai kormány elfogató, Szebenbe, onnan Fej érvárra viteté, honnét Bécsbe küldék, s később a muszka követség visszaszállítá oda, honnan jött vala.

Bisáron, vagy valódi nevén Bessarionis kaluger e fellépése nem idézte elő ugyan azt, mit tán beküldői óhajtottak; de azért Klein unitus püspök túlbuzgóságának áldozatul esett, —

még 1744-ben Bécsbe hivatott, Rómába küldetett, honnan többé vissza sem tért.

A kormány erre, bár az unió erd ekében állt, a kényszerítő rendeletektől, az erőszakos lépésektől inkább kezdett tartózkodni. Szelídebb rendszabályokhoz nyúlt, milyen volt az, hogy 1745-ben megengedte, hogy Vazul fogarasi egyesült esperes nyílt vitára híjja az óhitűeket, mit meg is tartottak; milyen volt az is, hogy 1746-ban Mária Thevesia az ország katkolikus főhivatalnokai közül az uniónak pártfogókat nevezett, — s ilyen volt végre a visitatio megengedése.

Hogy a visitatiokat mire használták, példákat idézhetünk. Klein b. eltávolítása után Bisztrai Áron Péter előbb vicarius, később püspök lett. Ez, miként a gyűjteményemben levő eredeti napló mutatja, mint püspöki vicarius, Pallovics Imrét, s a napló íróját, mindkettőt lelkészt, maga mellé vevén, 1751-ben körülra indult, s minden oláii templomban, hol ellenállásra nem talált, misét tartott, s azzal a templomot és híveit unitusokká avatta. A napló júl. 26-án a székelyföldön, Borosnyón kezdődik, — felmentek Csikba, onnan Udvarhelyre, s onnan aug. 11-én haza, Balázsfalvára, Ott hallották, hogy Klein püspök lemondását beadta, s hogy a szászföld visitatioját az udvar nem engedi, mert ott az oláhokat úgy akarja hagyni, a mint vannak. Pár hó múlva, 1752. febr. 7-én Fejérvár vidékén s a havason át Zarándba mentek, s midőn a halmágyi kerület visitatiojához fognának, Gyurka pap ellenszegült, ezt elfogták, — de egyszersmind meghallak, hogy pénzt gyűjtenek, mert az aradi disunitus püspök szintén készül, hogy visitadora bejőjön. Mart. 5-én naplónk, mely meglehetősen akadémikus leírásával foglalkozik, megszakadt. ¹⁾

De nem szakadt meg a zaj, mi ebből keletkezett. Ugyan is a karloviczi metropolita, mint az óhit ,feje, mihelyt a vicarius a visitatiot megkezdette, másnap, azaz 1751. júl. 17-kén az aradi püspököt csakugyan felhatalmazta, hogy Erdélybe

¹⁾ Hogy e visitatio tovább is folyt, feljegyezte Bód Péter, szerinte 1759. februárjában Hunyad megyébe ment, s ott a klopotivai, felső-szállás-pataki és galaczi templomokból, mint a hol századokon keresztül a reformátusok és göröghitűek különböző órákban, de egy templomba jártak — a reformátusok kathedráját, urasztalát, székeit kihányatta. J. Kemény, Adversaria. III.

jöjjön és Szintén visitáljon: ez 1752-ben Halmágyra jött. Ebből a vizsály újra kitört. A kerd és az udvarig hatolt, s bár az udvar Halmágyot az aradi püspök kerületéhez számítá, a karloviczi metropolita érvényre kezdó emelni azon igényét, hogy egész Erdélyben, s mindenütt, hol csak óhitű lakik, joga van visitáltatni.

E felsőbb körökbeni vizsály, melyben a halmágyi disunitusok voltak a nyertesek, a népet reményekre jogositá; az izgalom mindinkább terjedt, a disunitusok a templomokat vizsza kezdék szedni. Hogy e vizsály másfelé is folyt, legyen elég megemlíteni, hogy 1755-ben Horvátországban néplázzadás ütött ki, mit a disunitusok Martsa nevű klastromok elvételéért kezdetek. A karloviczi pátriárka befolyása tehát naponkint nőtt, a papok, hogy állásukat biztosítsák, tőle is elfogadták a felavatást; 1758-ban Szelistyén már zsinatot tartottak; míg-nem Mária Theresia a hétéves háború miatt katonaság nélkül hagyott Erdély belbékéje Jecsilapítása erd ekében, 1759. júl. 13-ról az óhitűek részére azon biztosítást nyujtá, hogy egyházi igazgatásukat nem soká rendezteti, s szabad vallásyagkorlatukat biztosítja.

Az óhitűek ez órától mindent elkövettek, hogy püspököt kapjanak; az erdélyi papok a pátriárkát, a pátriárka a bécsi udvarra befolyó oroszokat vették igénybe, g 1760. mart. 21-ről rendeletet eszközöltek, melyben a kormány a zavarok le nem csilapítását az erdélyi kormány-közegek, a katolikusok és mintegy a földbirtokosokra hárintja, s megjegyzi, hogy mielőbb püspököt fog élökre küldeni. Mivel szemben meg kívánjuk jegyezni, hogy azt, mintha a magyarok a kormány óhaj-tása kivitelében tulbuzgolkodtak volna, nyomát nem találjuk; alkalmasint a szászokra vonatkozott a gyanúsítás, kik az oláhokat ez időben a szászföldről ki kezdék rakatni, mi ellen 1751-től fogva a kormány többször betiltólag rendelkezett.

A püspökség felállításának nyílt ígérete, az ámitók részéről mintegy zászlóra tüzetett, a kedélyek a helyett, hogy csilapultak volna, még vérmesebb reményre hangoltattak. A zászlót ismét egy kaluger ragadta meg, a fejmegyeyi csorai születésű Sofronius. Csilapítás ürügye alatt bejárta az országot, s prédikálta titkon az óhitre visszaállást. Balogh László

Hunyadmegye főispánja befogatta, Bábolnán elzárata, de összcsoportosulván a nép, megszabadította; a templom visszaverések megkezdődtek; Fejérvártt gyűlést tartottak. Az unitus papok részéről sem hiányzott a visszahatás; a százi óhitű esperestet, mert a mezőségen térített, Pagocsán megrohanták, a szállásadó házat feldúlák, magát elfogák. Sofronius lévén az izgatók vezére, Abrudbányán unitus papoktól vezetve, egy csapat katonaság jelent meg, mely Sofroniust elfogja; el is fogák, azonban a nép utánok rohant, másodsor is megszabadná. Sofronius erre Zalathnára Hit be, magát nyílt lázadásba tette, a népet csak nagy nehezen lehetett ismét szétosztatni. S hogy mennyire protegálva volt, mutatja az, hogy 1761. febr. 25-én Fejérvárra hitta össze övéit, ott a katonaság szeme láttára tartott zsinatot.

Az óhitűek felett az ég 1760 tájt egész váratlanul csak derülni kezdett. Némelyek muszka befolyásnak szeretik tulajdonítani, s mint a muszka protectio jelét szokták tekinteni a brassói óhitű templomot, melyet Erzsébet muszka czárné ujított meg 1751-ben. Azonban, hogy miért gondolt rájuk a kormány, mutatja az, hogy b. Buccow Adolf, a katonai háttörtség felállítója, midőn 1761 martiusa végén mint kinevezett katonai parancsnok az országba jött, egyszersmind az óhitűek vallásos ügye rendezésével is megbízott. Megjött vele egyidőben Budáról Novakovics Dénes, mint püspökjelölt; támogatásukra feles katonaság érkezett; s Buccow apr. 9-éről körrendeletét bocsátott ki, melyben tudatja, hogy ő flge az ő elnöklete alatt bizottmányt nevezett ki, mely a két görög vallás ügyét kiegyenlítse; tudatá egyszersmind, hogy az udvar kész az óhitűeknek püspököt adni; s felszólítá őket, hogy sérelmeik feladására minden szék- és megyéből apr. 26-dikára küldjenek Szebenbe követeket.

Az említett napon nem megyénként, mondhatni falunként képviselték az óhitűek magokat, kiket Novakovics, úgy mint érkeztek, maga elé bocsátá, kihallgatá, s azzal jóreményekkel hazabocsátotta.

A nép meg volt nyerve. Most már Sofronius kaluger kellemetlenné vált befolyásának megsemmisítése következett. Sofroniust Szebenbe idézték, — mire megjeleni vonakodott,

katonaság ment utána, s Zalathnáról néptömeg kíséretében útnak indította, Szebenbe vitte. Sofroniust b. Buccow kitűnő előzékenységgel fogadta s pár nap múlva, megajándékován őt, hazabocsátá. S mivel a kormány ellen elszelidült, egyszerre elterjedt a gyanúsítás, hogy meg van vesztegetve. Befolyása lassanként tönkre kezdte menni.

Ekkor b. Buccow elkezdé a két vallás híveit összeiratni, hogy számarányukhoz képest osztoztassa meg. Az osztály képzelhetni, hogy mindenütt az egyesültek részére billenté a mérleget; hol nem sikerült, miként hajdan Brennus, Buccow is kardját veté a mérlegbe. Vízaknán, Szelistyén, Fogarason, Fejérvárt s másutt az óhitűek templomát erővel vette el; falukon oda kényszeríté a népet, hogy a nép a templom kulcsát, hogy oda adni ne látszassák, de az erőnek még se szegüljön ellene, a templom küszöbére tévé le. Az osztoztatás sebesen haladt, de mivel b. Buccow a kalugereket nézte legnagyobb akadálynak, kolostoraikat, melyeknek romjait a haza bércein monosteria név alatt máig is ismerjük, felgyújtatá, megsemmisítetté.

Erre Sofronius ismét előlépett, Zalathnán zsinatot tartott, hol esperesteket választottak. Mígnem mindezen zajt az, hogy Novakovics Dénes püspökké neveztetett, s Brassóban ünnepélyesen beigtattatott, — teljesen elcsilapította. Mire Sofronius is mintegy eltűnt, hogy hová lett, senki sem tudta megmondani.

Az óhitű vallás tehát ez órától újra vallásnak lőn ismerve. Egyházfőt kapott. S mert megsemmisítésére többé gondolni nem lehetett, Buccow oct. 17-én kiadá rendeletét a hatóságokhoz, hogy a két vallás megosztoztatását hatóságilag folytassák és bevégezzék.

Ezzel a keleti görög vallás létezése meg lőn alapítva, de a vallás elismerése még sok kívánni valót hagyott hátra. Míg az egyesültek püspöke feles adománynyal láttatott el, s papjai a bevett vallások papjaival egyenlő jogokban részesültek: az óhitűek püspöke, miként a protestánsokéi, egyenesen hívei dotatiojára bízott, mi által két görög vallás követői közé nagyon is éles határ húzatott.

A görög-nem egyesült vallás üldöztetésének püspökök

kinevezésével vége lőn, bekövetkezett mindjárt a határőrség felállítására, s mivel közülök a fegyvert sokan felvevék, a kormány a disunitusok irányában is engesztelékenyebbé lett; újlag elrendelte, hogy a szászföldről kirakatásukat akadályozzák. — és ezzel az óhitű oláhok mozgalma elcsillapult.

Sokkal nevezetesebb ennél Buccow másik missioja, a szélbeli katonaság felállítása, illetőleg a székelyek felfegyverzése, mit szintén kissé részletesebben kell feljegyeznünk.

Buccow a mint 1762. apr. 11-én e végre kir. biztossá lőn kinevezve, legelőbb is a székelyek felfegyverzését vette célba. Azonnal meghagyá a tisztviselőknak, hogy a népet azon időre, mire kiszáll, előkészítsék. Legelőbb is Gyergyóba ment, s a népet ötszáz forint büntetés terhe alatt maga elé rendelé. Megjöttek, a rendeletet meghallgaták, előbb lett siri csend, ezt a jogaikra hivatkozás követte; s midőn látták, hogy erőszakkal találkozni, a nép a házat, melyben szállva volt, megrohanta, csak is b. Bornemisza Pál csíki főkirálybíró közbelépésének sikerült a népet annyira lecsillapítani, hogy Buccow Gyergyót elhagyhassa. A népet megnyerni, gyergyó-sz.-miklósi pap és esperes Sikó József s a népből kiemelkedett Márton Jánosra bízta, s azzal Csikba indult.

Csikban az Olt melletti faluk még megjelentek, de a távolabb eső helységeket sem parancs, sem fenyegetés nem birta a Csíkszeredába megjelenésre. — Háromszékre ment, hol több hajamat tapasztalt; de azért jónak látta egyszer Szebenbe visszatérni, s hatalmasabb eszközöket készíteni elő.

Bajtai r. kath. püspöktől körlevelet eszközölt, melyben a papok közreműködésre lőnek felszólítva. De Sikón, Lukács János szent-domokosi és Molnár Márton kászoni plebanuson kivül, a többi félretette.

Erre Csikra vizsgáló bizottságot küldött, kiknek élén tábornok gr. Kálnoki Antal és gr. Nemes János jelentek meg, katonai fedezet alatt... Mire a már összeírttából sokan Szebenben megjelentek, s az esküt letették.

E sikerre Buccow Udvarhelyszék összeírására ment. Azonban itt még nagyobb csoportosulásokra talált, annyira, hogy az összeíróknak H.-Almásról magokat teljesen vissza kellett

húzniok. Mit befogatások követtek; egyik alkirálybíró szintén elfogatott.

Most már az oláhokat próbálta. Besztercze mellé, Naszódvidékére szállt, azonban itt is oly fogadtatásban részesült, hogy életét csak is az által menté meg a nép dühétől, hogy a megáradt Besztercze-vizén át, kocsisa s egy lova feláldozásával szabadult. Mit itt is ötven ember befogatása követett, kik részint kerékre, részint akasztófára kerültek.

E lépések roppant izgalmat idéztek elő az országban. A főbbek az udvarnál panaszt emeltek. Buccow, hogy magát tisztázza, 1763. aug. 23-án Bécsbe indult. S következése lett, hogy Siskovics tábornok teljhatalommal lejövén, s gr. L'ázár János országos elnököt, ') gr Bethlen Miklóst s Halmágyi István titoknokot maga mellé vevén, kiszállt, s a szervezéshez újra hozzá fogtak.

E bizottmány egy 1763. oct. 8-áról kelt, Mária Theresia s gr. Bethlen Gábor udv. cancellár aláírásával ellátott szabályzatot hozott és olvasott fel a népnek, mely kivonatilag következő:

1) A fegyver az ország boldogságáért, s hogy az ország a pestistől megóvassék, azért adatik fel.

2) A székelység elhivatása elejétől fogva hadi állapot lévén, most a midőn a hadi dolgok megváltoztak, illőnek találtuk, hogy őket is megjobbitott hadilábra állítsuk; azért elvégeztük, hogy belőlök 2 gyalog ezred állíttassák, minden ezredben 12 század, s minden században 300 fő legyen, — e mellett egy huszár ezred, 8 századból, 1500 emberrel; e szerint 7500 fő állíttassák fegyver alá.

3) Az egész székelységre nincs szükség, csak Csik-, Háromszék- és Bardoczszékekre; fenhagyjnk csakugyan a többire nézve is jogunkat, hogy kötelességökre meghívassuk, mihelyt úgy kívántatik.

4) A zászló alá esküvő székelyek, noha törvény szerint a hazáért magok költségöken tartoznának katonáskodni, mégis a határszéli szorosakon, várakban vagy másutt, hol szolgálatban lesznek, a gyalognak 4, a lovasnak 8 krt rendelünk nap-

1) Gr. Lázár család. 95.

jára — ide nem értvén a zászlósok s tisztek strászását, mit ingyen tartoznak tenni.

5) Táborozván, annyi hópénzt és élelmi készletet adunk, mint más katonáinknak.

6) Kardot, puskát, bőrkészületet ingyen adunk, és ha fegyverök szolgálat közben elromlik, helyreállítatjuk; ha gondatlanságuk miatt romlik el, magok igazíttassák.

7) Ha a ló hasonlóképpen szolgálatunkban, tolvajok üldözésében stb. károsodik el, ha bebizonyítatik, illendő árát megfizetjük.

8) Adójok egy harmadrészét, midőn pedig táborban lesznek egészen elengedjük, ha csak egy is lesz köztlők a táborban, ha osztatlan örökségen laknak.

9) A táborban sátot és egyebet mi adunk.

10) Egyelőre kénytelenek vagyunk idegen tiszteket adni; örömünk lesz, ha magokat tisztségre erd emesítik, mi is őket az előléptetéseknel megkülönböztetjük.

11) Altiszteket közlők teszünk, békességben nekik hópénzt adunk.

12) Tetszett volna, ha régi köntösük megmaradt volna, de mivel az nagyon költséges, legyen ruhájuk fehér gyapjúharisnya, fehér mellény, zeke és csákó, az ezredek megkülönböztetésére különböző színű hajtókájuk legyen.

13) Hogy törvényök legyen, arról rendelést teszünk.

14) A hadi szolgálaton kívül, mind a katona, mind hazabeli tisztek huza-vonásaitól mentekké tesszük.

15) Fuvarozástól s egyéb ily szolgálatoktól megmentjük, a hidakat, utakat a magok hasznokra, másokkal ők is egyformán csinálják.

16) A tisztek számára szántó föld sem egyenként, sem összesen ki nem szakasztatik, hanem szabad legelés és szabad erdölés engedtetik, együtt a községgel.

17) A katona lovokról adót nem kérünk.

18) Több ezredekre soha el ne szaggattassanak, maradjanak a mint most felállíthatnak.

19) Mindenik katona azon egyházi hatóság alatt marad, mely alatt most van, s parancsoljuk, hogy mindenik a maga

papjának stóláját, képeit megadja, mint az előtt, s magát az egyházi hatóság alatt tartsa.

20) Magvaszakadt székelynek katona öröksége örökösére szálljon, — fiscus vagy tisztek számára el nem foglaljuk.

21) Ha csak egy személy leszen is hadban, osztatlan telken lakó familiája, katonai szabadságában megtartassák.

E pontok képezték a szélbeli katonaság alapszerkezetét. Ezen pontokkal indult Siskovics tábornok, gr. Lázár János, gr. Bethlen Miklós, s a melléjük rendelt katonai bizottmány a népet újra összeírni, s az összeírtakat szervezni.

Ezek is Gyergyóban kezdék meg. Miután itt sikerült, Csikba mentek, hol a midőn Taploczára értek volna, a nép oda hagyá hajlékát, az erdőkre vonta magát; s abban állapodtak meg, hogy helységenként kinevezendő követek által fejtsék fel a sérelmet, mely a fegyverfeladás által jogaikon esik: azonban a bizottság félvén attól, hogy rohamkérvennyel lesz dolga, hozzájok izent, hogy csak is két küldöttük jelenjék meg. A két küldött a kérvényt 1764. jan. 5-én benyújtotta, a tábornok a rákövetkezett ünnepi nap ürügye alatt választ csak harmadnapra ígért. A nép tehát a hideg elől egész csendben az erdőkről Madéfalvára szállt be, a válaszra várt. Azonban a tábornok katonaságot, ágyukat húzott össze, Caraton alezredessel jan. 7-ke hajnalán Madéfalvát körülfogató, s az alvók felett megdördültek az ágyuk. A katonaság a falut megrohanta. Két órai küzdés keletkezett. A nép végül is szétverctett. Következtek a befogatások. Roth tábornok és gr. Teleki Károly kiszálltak, nyomozást vettek fel: a vezetők testi büntetések s börtönzés alá estek. ¹⁾ Az elesettek ott temették el a falu mellett, egy külön sírban; a síron ma már gabona terem, de a nép, bár e katonaság korunkban megszűnt, a sirt ma is igen jól ismeri. S a SICVLICIDIVM, mely szóban az évszám benne van, feledhetetlenné vált.

E jelenet után, Siskovics tábornokot betegen Szebenbe vitték; de a biztosság útja meg-volt törve. Innen K.-Vásárhelyre, Uzonba, Is agy aj tára mentek; a megrémült népet oda rendelők, s azzal a székelyek felfegyverzése be lőn fejezve,

¹⁾ Transilvania 1863. 44. Tud. gyűjt. 1836, XII. füz. Nemz. Társ. 1836. 25. sz.

mi a szélbeli oláh faluk felfegyverzését is maga után vonta; míg a szászok kivitték, hogy a játékból egészen kihagytak.

Ez intézmény már a történelemé, mert egy század múlva megszűnt; azért mégsem lesz felesleges szervezetről megemlíteni, hogy egyelőre két lovas ezredet szerveztek, de csakhamar egygyé olvaszták, s bár oláhok is voltak benne, székely huszár ezred nevet kapott; e mellett volt két gyalog székely két gyalog oláh ezred; minden ezredben volt a) hadtest, az ebben szolgálók a 18 évet már betöltötték, kiknek szolgálati idejük 5—6, 10—15, 20—25 s még több esztendőre is ment; b) tartalék, ezt képezték a hadtestből kivett egyének; ha háborús időben a hadtest apadott, s újjakkal pótolni nem lehetett, innen egészítették ki; c) gyenge sereg, vagy félinvalidusok, melyben az előbbi két osztályból életkor vagy testihiba miatt kimustrált egyének szolgáltak; leveleket hordoztak; 60 éves korukig voltak kötelezve; d) tehetetlen sereg, mely a 60 évet betöltött egyénekből állt; ide osztályoztattak a hibás testalkatnál fogva szolgálatra képtelenek; itt állt azok neve, kik engedelemmel, polgári vagy lelkészi hivatalokra léptek; állt végre asszonyokból, gyermekekből, tanulókból.

A két székely és két oláh gyalog ezred s az egy székely-oláh huszár ezred összes erejét 24,00 főre szokták volt számítani; 66 tisztán katonásított, 231 polgárokkal vegyes helységeken voltak, felállítva.¹⁾

Ily missiokat végzett b. Buccow, b. Bru ken thal S. segélyével pár év alatt. ²⁾ S még többet kivisz, ha gr. Teleki László, gr. Bethlen Imre és b. Seeberg nem ülnek a guberniumban, kik Buccow erőszakoskodásainak gyakran ellenszegültek. ³⁾ Azonban a véletlen is közbeszólt, b. Buccow feldőlt, kocsijának üvege arczába romlott, s csakhamar egész váratlanul 1764. máj. 17-én meghala.

¹⁾ J. Benkő, Gen. Trans. II. 101—120. Schnller, Rechs-geschichte 369. ²⁾ Schaser, Denkwürdigkeiten a. d. Leben d. Fr. Sara. Brnkenthal. Hermannst. 1848. 18. 1. ³⁾ L. Tört. Adomáim 116.

IV.

**Katonai kormányzat. A szászok vívmányai. Intézetek felállítása.
B Brukenthal gubernátor lesz**

B. Buccow fellépése oly izgalmat keltett a hazában, hogy halála sem volt képes lecsillapítani, következtében hosszas súlyos katonai kormány alá kerültünk, mígnem egy tized múlva, mint látni fogjuk, a polgári kormányzatnak ismét tér nyitott.

A katonai kormányzat folytatását gr. Hadik András nyitja meg, ki aug. 5-éről szintén főkormányzéki elnöknek is ki lőn nevezve.

Erdélyben 1761-től, Magyarországon 1764-től fogva Mária Th. alatt több országgyűlést nem tartottak. De azért a rendeletek egymásra jöttek. Felállítván a Mária Theresia katonai érdemrend után, a polgári érdemekre 1764. máj. 6-án alapított sz. István-rend, a katonai kormányzat által pár év alatt főkormányzéki titoknokságból szász comességre, tartományi cancellárságra emelt s a szervezésekben igénybe vett b. Bru kent hal S. 1765. jan. 25-én mindjárt megkapta; s kieszközölvén azt, hogy az eddig udv. cancellar gr. Bethlen Gábor által hírt Fogarasföldét a szász nemzet 140,000 firtért magáévá tehesse, s az júl. 15-én a nemzetnek 99 évre inseribáltatassék: a szászok belőle részére a szombatfalvi uradalmat, mit pár évtől Bethlentől már zálogba bírt, 36,000 firtért kiszakaszolták. ¹⁾

Az uralkodóházat azon vesztés érte, hogy Ferencz császár aug. 18-án hirtelen meghalt. Mária Th. örök gyászt ölte érette. Corregenssé sept. 21-n első fiát, a már 24 éves s római királynak koronázott Józsefet emelte: ki az által, hogy az atyja által összeszerzett 22 millió állampapírt elégettetete, s az általa megvett államjavadat visszabocsátotta, azonan népszerűsége kezdett vergődni.

A mint corregens lőn, germanisáló, centralisáló és a magyar alkotmányt felforgató törekvésének mindjárt utat nyitott. Az erdélyi ügyek vezetése a Béésbe hívott, s ott előbb csak

¹⁾ Sieb. Quartaiscb. IV. 38—39. Deukwürd. a. d. Leken Fr. S. Brukenthal 19.

az erdélyi ügyeket vezető bizottmányba benevezett, nem soká a nyugalmazott gr. Bethlen Gábor udv. cancellár helyett az udvari cancellaria vezetésével megbízott b. Brukenthal kezébe jutott. Ennek előterjesztésére Erdély nov. 2-ről aranypecsétű diplomát kapott, melynél fogva Magyarország ezen része, mely fejedelemséggé a nemzeti fejedelmek által emeltetett, s az anyaországhoz visszacsatolandó lett volna, nagyfejedelemséggé tétetett.¹⁾ Ily elvek s Brukenthal befolyása után a szász nemzet előtérbe nyomása se soká maradhatott: Brukenthal, ki könyv- és képtárát ez időben alapítá, legelőbb is azon munkált, hogy Szebenbe egyetemet alapítson, mit azonban Bajtai püspök vallásos szempontból megakadályozott; hogy a szász nemzet a többi nemzetek sorába helyeztessék, 1766. dec. 8-ról okmány kelt, mely által eddigi „alma“ czíme „inclyta“ czímre lőn emelve. Fogarasvidéke főkapitányságára nézve, mit eddig magyarok viseltek, rendelet kelt, mely azt mondja, hogy e tisztet ezután a magyar és szász nemzetbeliek felváltva viseljék; s hogy hováczéloztak vele, mindjárt megmutatta az, hogy b. Brukenthal Mihályt Brukenthal Sámuel testvérét Ujegyházszék királybiráját 1767. sept. 7-én fogarasi kapitányságba ígtaták, mi által a kapitányság mintegy e csaldra szállt.

Hadik helyébe főparancsnoknak gr. 0 Dönnel Károly neveztetvén, már többé nem mint főkormányzéki elnök, hanem miút más ügyekben is teljhatalmú kir. biztos vonult be 1768. mart. 27-én Szebenbe. Bausner Sámuel eddigi főkormányzéki tanácsos dec. 12-dikén szász comessé ígtattott. A lelkiismeret szabadságát megtámadták, az udvari cancellaria utján 1769. mart. 6-án a reformátusok kátéját, Bód Péter „Smyrnai szt. Polycarpus“ és „Magyar Athenas“ czímű, a reformátusok vallástörténetére vonatkozó munkáit elkobozták. Juh 4-én kihirdettetett a diploma, melynél fogva Mária Th. a szebeni árvaházat, a Theresianumot alapítá. Nov. 12-éről rendelet kelt, egy neme az urbáriumnak, mely a jobbágyok és zsellérek szolgálási idejét hetenként egy-

¹⁾ Denkwürd. v. Leb. S. Brukenthal II. 17. Okl. Benkö, Gen. Trans.

től négy napig terjedő napszámra szabályozd. Az adóügy, melyet b. Buccow hat évre szabályozott volt, kitelvén a hat év, új módosítás alá jött; ennek keresztülvitetére b. Brukenenthal Sámuel nov. 3-áról teljhatalmú kir. biztossá neveztetett,¹⁾ Szebenbe érkezvén, 1770. febr. 22-kén kineveztetését nagy pompával a főkormányszék előtt felolvastatá; így hozá be az adórendszert, mely aztán korunkra lejött.

B. Brukenenthal ezen küldetését bevégezve, sept. 29-n Bécsbe utazott, s csakhamar kivitte, hogy új főhadikormányzó neveztessek: kinek egyszermind gubernatori cím adatván, megkezdessék Erdély közigazgatásának osztrák lábra állítása. E végre 1771. febr. 6-án gr. Auersperg József gubernátorrá neveztetett; midőn azonban a reformok nem igen haladtak, Brukenenthal, mint az udvari cancellaria vezetőjét kezdte bevádolni, miért 1773. apr. 8-áról Auersperg végre is felmentetett.

Itt két nagy mozzanat következett be. Egyik Lengyelország első felosztása, 1772-ben, melyből Austria a magyar korona jogán Galicziát kapta, s visszajöttek egyszersmind a szepességi bányavárosok, melyeket még Zsigmond király zálogosított volt el; a másik a jesuita szerzet eltöröltetése, melyet Portugal már 1758, Franciaország 1764, Spanyolország 1767-ben kitiltott vala, mire XIV, Kelemen pápa a fejdelmek óhajására 1773. júl. 21-én őket eltörölte.

József császár e hírt Erdélyben vette, hol épen körutat tett. Miután több felé utazott már, Erdély meglátogatását is célbá vette. B. Brukenenthal által Erdélyről egy kis ismertetést íratott. ¹⁾ Máj. 6-n Bécsből kiindult, máj. 26-n Erdély határán állt, máj. 27-én Szebenbe érkezett az ország akkori fővárosába. Szállásul a városi vendéglő készítettvén fel; e hely azóta Római császár címet kapott. Nehány napot Szebenben és vidékén mulatván, Preisz, Nostitz, Siskovics és Gyulai tábornokok kíséretében, megjárva a határszéli útszorosakat, június 10-én Háromszékre Zágona érkezett, hol főkirálybíró b. Henter Ferencz, a világi és egyházi főbék fogadák, s hol a református papság kérvényt adván be, a protestáns vallásról

¹⁾ Okl. Schaser, Denkwürdigk. II. 21.

²⁾ Denkwürdigk. II. 22.

hosszasan értekezett. ¹⁾ Másnap Bereczkre ment, honnan az ojtózi szorosra rándult. Onnan elszedve és kihallgatva a nép kérelmeit, Csik felé ment. Útját Marosvásárhelyen, Kolosváron, Beszterczén át folytatva, júl. 16-án Erdélyt elhagyá, Gallicziába folytatá útját. ²⁾

Hogy József koronaörökös Erdélyben jártának mi akart a következése lenni, csakhamar mutatkozott. B. Brukenthal az udv. cancellaria vezetése mellől 1774. júl. 6-án kir. biztossá s egyszersmind a főkormányzék elnökévé neveztetvén, lektltetését a legfelsőbb kézirat azzal indokolta, miszerint egyidőre leklildetik, mivel az udvar nézeteit ismeri, s feladata lesz: több reformok mellett, az új adórendszert keresztülvinni, egy állandó urbárium behozatalára dolgozni, és a szász nemzet ügyeit, s az egy millió adóssággal terhelt pénztárát rendbe hozni. Miután Szebenbeni behelyhezkedésre ezer darab aranyot, s évi fizetésül 24,000 frtot kapott, le is jött. Első teendői közé számítá, Fejérmegyét két felé osztani, egyik felének főispánjává gr. Haller Pált, a másik felének b. Kemény Simont nevezteté. Az urbáriumot, mit II. József később kiadott, előkészíté; valamint azt is, mi szintén később ment teljesedésbe, hogy a szász comesség a szebeni királybiróságtól elválasztassék; még többet is kivisz, ha a magyarok s különösen az udvari cancellaria törekvéseinek gátot nem vetnek. Hogy az udvari cancellaria a reformoknak útját ne állja, az udvari cancellarság b. Reischachra bizatott, b. Brukenthal pedig 1777. júl. 30-án gubernátorrá neveztetett,³⁾ s nov. 12-n teljes pompával be is igtattatott, — ⁴⁾ gr. Bethlen Miklós pedig országos elnökke, gr. Teleki Károly tartományi cancellárrá lőnek kinevezve.

Itt a végzet közbe szólt. Austria és Poroszország között 1778-ban háború volt kiütendőben; a sergek már egymással szemben álltak, — mire Mária Th. sejtve végnapjai közelségét, fia és ministerei tudtán kívül alkudozni kezdett, s a háborút elfordítá.

¹⁾ Sieb. Quartalschrift. IV. 48. BenkS, Gén. Trans. I. 326. Transilvania 1863. 76. Denkwürdigkeiten a. d. Leben. S. Brukenthal. I. 40. ²⁾ Erdélyi Házi segéd 1841. 41. 1. ³⁾ Schaser, Denkwürdigk. II. 64.

²⁾ Denkwürd. a. d. Leb. b. S. Brukenth. I. 41—66.

És e volt Mária Th. utolsó nagy műve.

Pályája véget ért.

Mária Th. hosszas, s gyakran viharokkal küzdő uralkodását történelmünk szűk keretébe illeszteni célunk nem lehetett. A nagyobb vonásokat érintettük, még csak annyit jegyzünk fel, miszerint e viharokból maradt reánk a papírpénz és lőtt éri a, — valamint azt, hogy eltörölte a vállalatok körül eddig használni szokott tortúrát; s hogy a nép a sok ünnep miatt a munkától ok nélkül el ne vonassák, vagy 30 szent ünnepét vasárnapra tette át.

Ily hosszas uralkodás nagy nyomok nélkül nem lehetett, főleg egy ily eszes uralkodónő a magyar trónról lehetlen volt, hogy a magyar viszonyokba mély nyomokat ne hagyjon. Hogy nem csak az alkotmány, hanem a családi életig vitte bevezetését, elég azt az egyet említenünk, hogy a vesztegető gr. Bán fi Dénes növendék leányát, Ágnest anyjától katonai erővel vétette el, s Bécsbe hitetvén katholizáltatta. Az udvari czímzetes méltóságokkal a nemzet nagyjait Bécsbe édesgette, soha a költséges fényűzésnek oly kelete nem volt, mint azon időben. A kedély elvesztette emelkedettségét, a jellem szilárdságát, a hazaszeretetet a kötelességekről fogalmat.

E volt Mária 40 évi uralkodása, így hala el 1780. nov. 29-én élte 64-ik évében.

II. József uralma.

(1780. nov. 20-1790. febr. 20.)

I.

József és föllépése. Vallásbeli, közigazgatási reformok. Új feloszlás. Német nyelv. Összeírás.

A Habsburg-házbóli utolsó uralkodó, Mária Th. 1780. nov. 29-én meghalt. A Habsburg-lothringeni uralkodóház lépett trónra, fiúágon.

E lineát II. József cs. nyitja meg. Új uralkodó ág, új vér: új elvek és tendenciák nyomulnak előtérbe.

Magyarország s ekép Erdély trónjára Mária Theresia hosszas uralkodása után egy határozott irányú férfiú lépett fel, ki Austria több százados politikáját elég erősnek hitte arra, hogy a nem örökös tartományok beolvasztását nyíltan kimondja, s tettelesen végrehajtsa.

II. József császár azon óriási szellemek közé tartozott, ki nem csak hatalmas vágyakat, de egyszersmind a nagy vágyak létesítésére nagy tehetségeket is örökölt a természettől; s még azon szerencse is osztályrészéül jutott, hogy roppant lelkierejét uralkodása kezdetéig kifejthette.

Atyja halálával, 1765-ben, édes anyjának corregensévé lön, s a hadi dolgok egyenesen tőle tétettek függővé.

A polgári kormányzat tanulmányozása végett pedig — incognito — összejárta caaknem egész Európát, beutazta az örökös tartományokat, be Magyarországot és Erdélyt.

Ily sokat jósló előzmények után következett be édes anyja halála, a miáltal útja hazánk trónára is megnyílék. Ron-tó és teremtő nagy szellemének, hatalmas tettvágyának semmi

se látszott többé útjában állani, még a családi élet apró gondjai és örömei sem, mert bár kétszer nősült, de meghalván neje, sem apa, sem férj nem vala már. Minden szívdobbanása csak egy új Austria alapításának volt szentelve.

A mely napon a trónra lépett, birodalma minden népei s nemzetei jogát biztosítá; néhány hónapon át, míg országai hódolatát elfogadá, a dolgokat mindenütt rendes folyamába hagyta.

Erdély hódolatát 1781. aug. 21-én fogadta egy országgyűlésen, mely Szebenbe csak e végre volt hirdetve. Mire az esküt az ország letette, s a hódoló hitlevelet elkészíté a hongyűlés, mély első és utolsó volt József császár alatt, b. Preisz főhadai kormányzó nyolcz nap múlva bezárta, a nélkül, hogy törvényczikket alkothatott volna. ¹⁾

József császár uralkodása első éveit a birodalmi ügyek rendezésében tölté el: egyes tartományokra kevés figyelmet fordíthatott.

Merész reformjainak első csatározásait az általa nem igen szívelt papság ellen intézte. 1781. mart. 28-áról elrendelte, hogy a pápa bullái ki ne hirdettessenek, ha ő plaetumát reá nem írta. ¹⁾ Ugyancsak ez év oct. 13-án kiadá híres rendeletét a vallásbeli türelemről, mely azonban csak oly türelem, miszerint a protestánsoknak megengedő azt, hogy a hol 100 család lakik, templomot építhessenek magoknak, de torony, harang és utczára nyíló ajtó nélkül. ³⁾ Ugyancsak ez év oct. 31-én renddé el, hogy dispensatiot ezután a püspökök adnak, azért Rómába senki ne folyamodjék; dec. 5-ről egy pár pápai bullát nem létezőnek nyilvánított. 1782. jan. 3-ról mindazon szerzeteket, melyek a közjón mit sem lendítenek, milyenek valának Erdélyben is a paulinusok, kiknek két zárda-jok volt, egy Tordán, más Tövisen; milyenek valának a trinitariusok Fejérvártt — eltörölte, s a fenhagyott szerzeteket a külföldtől függés alól felmentette. így intézkedett a klérus megtörésére, mi a papságot oda vitte, hogy VI. Pius pápa minden öregsége daczára útra kelt, mart. 22-én Bécsbe ért,

¹⁾ Archiv d. Vereins. II. 99. ²⁾ Erd. Diet. véga. III. 161. 1. ³⁾ L. Budai E. Hist. III. 163. I.

s april 22-ig e rendeletek gyöngítésében tölté idejét; de mit sem tudott kivinni.

A vallásügyi szervezésnél nekünk is kijutott, Erdély mind a hét vallása kapott valami módosítást: 1781. nov. 28-kán a katolikusok zsinattartása megvitatott; a protestánsok zsinattartása felsőbb engedélytől tétetett függővé, akkor is úgy, hogy kir. biztos legyen jelen s a jegyzőkönyvet felküldjék. 1782. máj. 15-én új tanrendszer állíttatott fel, mely minden vallást egyaránt kötelezett. Az egyesült görögök püspöke Major György elmozdított, s helyébe 1782. oet. 21-én Bab János neveztetett. A zsidók 1781. nov. 28-án Fejérvárra szorítottak, s oda iskola-építési engedélyt nyertek.

A centralisatio és nivelírozás, ez első lépései mellett a politikai igazgatás tere se maradt felejtve.

Az erdélyi udvari cancellariát Bécsben a magyarországgal egybeönteté. A Szebenben székelő guberniumot az első években meghagyd ugyan, de csak azért, hogy azt egészen újra szervezze. A közigazgatás tárgyait a törvényszékitől elkülöníté. A leopoldi hitlevelet minden pontjában megtámadta, az országgyűlés-tartás elmaradt; a megyegyűléseket korlátok közé veté; hogy a szászok territóriumát a más nemzetiségeknek is megnyissa, s ez által Erdély nemzetei közt a korlátokat elszedje, a szász nemzet azon gyakorlatát, miszerint a szász földön másnak mint szásznak a birtoklást nem engedék, 1781. mart. 22-én eltörlé; 1782. dec. 4-ről elrendelé, hogy a szászföldi oláhok és szászok a jogokban egyenlően osztozzanak; szóval: a történeti jog s nemzetiségek önállása elleni táborozása minden oldalról kezdetét vette.

Így következett he az 1783-ik év, mely a magyar közigazgatás minden történeti szegletköveit kimozdítá. Jan. 30-ról a leopoldi diploma azon pontját, mely a hivatalokat vallások szerint osztogató, felfüggeszté, hogy csak is a képesség vétesék alapul; aug. 27-ről a vallatásoknál a tortúra utolsó eszközt is eltörlé; máj. 19-éről tudtára adá a guberniumnak, hogy másodsor is meg akarja Erdélyt utazni: lejött, s több katonai intézkedések mellett, Fejérvárról a seminariumot Kolozsvárra rendelé, épületeit átadá a katonaságnak; fogadd az oláhság egy küldöttségét.¹⁾

¹⁾ Deokwifirdigk. s. L. 8. Brukenenthal, I. 69.

Az újonnan tervbe vett kísérletek első mezeje Erdély lón, azután következet Magyarország. Nov. 26-n kelt a nevezetes okmány, mely mintmondá, az erdélyi három nemzet közti súrlódás eloszlátása indokából, nem tekintve nemzetiségekre, Erdélyt 10 vármegyére osztá;¹⁾ hogy a szász nemzet, melynek nemesei nem valának, a hivatalokból ki ne rekesztessék, elrendelé, hogy a jobb szász családokat Írják össze, s megneemesítés végett terjesszék fel.

A gubernium a megyei felosztás törvényessége ellen dec. 10-én felirt;²⁾ de azért az aulicus gubernátor elnöksége alatt egy biztosság a végrehajtás módjáról folyvást tanácskozott. A biztosság munkálata s a megneemesítendő szász családok névsora 1784. máj. 19-én felment, s júl. 13-án megjött a rendelet, hogy Erdélyt nem 10, hanem 11 vármegyére darabolják, s a 11 főispán júl. 17-én ki volt nevezve.

Ez új megyék következők:

- 1) Alsó-Fej érvármegye;
- 2) Hunyadmegye, Zarándmegyével egyesítve;
- 3) KiikUllőmegye, Marosszékkal egyesítve;
- 4) Szeben vármegye, Felső-Fejérvármegye egyrészével egyesítve;
- 5) Fogaras vármegye, Felső-Fejér egy részével;
- 6) Háromszék vármegye, Brassó vidékkel s Felső-Fejérvármegye némely részeivel egyesítve, — s így Felső-Fejérvármegye 3 felé oszlott fel;
- 7) Udvarhely vármegye, Csik-, Gyergyó-székekkel egyesítve;
- 8) Torda, Alsó-Kolozs-, Alsó-Dobokamegyével és Besztercevidékkel egyesítve, — s így Doboka-vármegye neve elveszett;
- 9) Kolozs, Alsó-Tordamegyével és Aranyos-székkal egyesítve;
- 10) Belső-Szolnok, Felső-Dobokával egyesítve;
- 11) Közép-Szolnok, Krasznamegye- és Kő várvidékével egyesítve.

S eszerint Erdély 29 törvényhatósága, minek jobb alakbani

¹⁾ Teleki könyvtár Cartoph. 1147, 466. 1. ²⁾ Cartoph. 1147. 467. 1.

felosztása a kedélyeket oly régóta foglalatoskodtatta, tizenegy megyében könnyedén fel lőn szabdalva. — E rendelet legkeményebben a szászokat sújtotta, mint a kik ez által megszűntek külön testület lenni, s mi által nemzeti pénztárnok is beolvadt. Miért is, a midőn Kosenfeld Andrást Szeben megyei főispánná igtaták, a kir. biztosok előtt mintegy óvást jelentettek. ’)

A felosztás egyébaránt Magyarországon is végbe ment. Az anyahon szintén 10 megyébe lőn beosztva. Posonból a főhivatalokat Budára tette át. A koronát 1784. apr. 13-án roppant villám és dörgés közt Bécsbe vitette. A német nyelv behozatalát már czélba vette; máj. 11-én kelt rendeleténél fogva, a tisztviselőknek a nyelv megtanulására három évet adott, s kimondá, hogy az oly ügyvédeket, kik meg nem tanulják, visszalépteti; a németül nem tudó tanulók előtt a felsőbb tanulmányokra léphetést elzárja.

Egyedül a korona kivitele elégséges lett volna a jogaira féltékeny magyar nemzetet békétlenségre lobbantani, s hozzá járulván még nemzeti nyelvünk megtámadása is, minden jobb hazafit felizgatott. A megyék keményen repraesentáltak. Nyitramegye fegyverre kelt. A többi megye is kimondá, mikép a latin nyelv, a melyen századoktól kelnek törvényeink, mely nálunk mondhatni közös élőnyelv, ily módon, mely inkább hódítót illet, nem számúzhető. Mit sem használt, József császár reformjaiban ernyedetlenül haladt.

Erdélyben a felosztás után a házak megszámozása, s a nép összeírása következett, mi 1784. júl. 31-én lőn elrendelve. A gubernium felírt, végrehajtására magát katonaság támogatása nélkül elégtelennek nyilvánítá: de a főhadi kormányzó-ság készen állt, az összeírás kezdetéül nov. 1-je kitűzetett.

II.

Hora-zendülés.

A szebeni főparancsnokság s a nemzet közt az úr naponta növekedék. A főkormányzék kívánt ugyan valamit lendíteni a haza alkotmánya mellett, de a hazafiak bizalmukat ettől is

¹⁾ Denkwürdigk. a. d. L. S. Brukeuthal I. 101.

visszahúzák. A semleges ellentállás terére vonultak; s mert egyebet nem tehettek, az újonczok oly mértékbeni kiszolgáltatását, mint a határőrség felállítása előtt, megtagadták. Azonban az udvarnak újonczokra égető szüksége lévén, a következő be, hogy a katonai parancsnokság 1784 nyarán, toborzást nyitott önkénytesekre.

A csekély kezdet nagyszerű véráldozatnak lőn kútfeje. A toborzás nem sikerülvén, az udvar azon gondolatra jött, hogy az oláhok többi részét is határőri fegyverbe állítsa, mit dec. 1-én akart megkezdeni. A birtokosság, minthogy akkor jobbágyai felett teljhatalommal bírt, a fegyverbeállítás ellen keményen kikelt. A nép ezzel mit sem gondolva, a fejérvári s más katonai hatóságokhoz tódult, s tömegesen írta be magát. A főkormányshék igénybe vevén még a kevés tért, mit lábai alatt érzett, a beíratást törvénytelennek s érvénytelennek nyilvánítá. Ebből surlódás következett. Az oláh nép a kormányshék és földbirtokosok ellenállásában nem kevesebbet látott, mint azt, mintha ezek ellene volnának azon képzelt szabadságnak, mit a császár nyújtani akar: a földesurak ellen felléptek, s mert az összeírásban a jobbágyosság alóli felszabadítást láttak, magokat több helyt felszabadják; s minthogy erre kényszer következett, a nép készen lőn minden végletekre.

Az 1514 óta földgöröngyéhez igazott nép már csak vezetőre várt, s ez is előtermett Ursz Nyikulaj személyében, kit ma Hóra név alatt ismerünk. ¹⁾ Ez ember, ki oly rémes nevet hagyott maga után, Csúcsa Ostyiane nevű praediumában pásztorkodta át gyermekkorát, ²⁾ de később a zalathnai fiscalis uradalom jobbágyai közé, Nagy-Aranyosra telepedett.

A jobbágyosság azon időbeli elnyomatása, s különösen a zalathnai uradalomban kifejlett földesúri és jobbágyi egyenetlenkedés, Hóra lázzítás-vágyának bő táplálékot nyújtott. Az említett uradalomban ez ideig a népre nézt a korcsmárlás csaknem szabad volt, 1778-ban a kiárulandó bor vedrére 1½ a pálinka kupájára 1 kr. díjt vetettek; — az ebből keletkezett surlódások s megyei tiszték fellépése ellen panaszt emelni,

¹⁾ Hora lázzadás, írta gr. Teleki Domokos. Pest, 1864. Gr. Kemény József. Új magy.-múz. 1866. VI. füz. Szilágyi Ferencz, Sürgöny 1866. 13. ez.

²⁾ Hon és külföld 1848. I. 88. 1.

Horát 1780-ben Mária Theresiához küldték; hol azonban mit sem segíthetett, sőt a következtetett be, hogy 1781-ben a koresmajogot 12,000 friban haszonbérbe adák; s mert a kivevő fizetni nem bírt, a haszonbér Bosnyák Márton és Patrubán Márton örmények kezébe jutott.

Az így szervezett korcsmárlás ellen a nép fellépett, a kihágások egymást érték, mígnem 1782. máj. 24-én Topánfalván, a vásár alkalmával a történt, hogy a haszonbérlők hordói fenekét bevették, s az italokat szélnek eresztették; mire a haszonbérlők visszaléptek; a korcsmárlást az uradalom átvette; a főkormányshék pedig a tettesek ellen vizsgálatot rendelve, 23 egyén befogatott, keményen meg lönek büntetve, a mellett a havas lakóira 8708 frib kártérítés rovatott ki.

Hogy e mozgalmat Hóra vezette volna, nem állítják; azonban kétséget sem szenved, hogy azon küldöttségnek, mely e sérelem orvoslása végett 1784 elején Bécsbe ment, s april 13-án az udv. cancellariától biztató választ kapott, tagja volt. Mint mondják, Hóra II. József császártól is kihallgatást nyert, s panaszának azon fenyegetéssel kívánt nyomatékot adni, hogy különben kitornek: mire a császár „no csak rajta“ feleletet adott volna, — mit Hóra mint biztatást terjesztett el a nép között... ¹⁾

Hóra hazajövéen, csak alkalomra várt, mi nem soká be is következett. A nép azon reményben, hogy a jobbágyság alól felszabadul, már augusztusban egyre iratá össze magát. A hunyadmegyei tisztség a főkormányshéknél panaszt emelt; az udv. cancellaria aug. 28-ról azt rendelő, hogy a lázzadókkal szemben rögtöntörvényszék útján kell eljárni; a főkormányzó Brukenenthal lágymelegen felszólítja a katonai parancsnokságot, hogy lépják közbe, fel az oláh püspököket, hogy a papokat visszatartsák, — de a félrendszabály a népre még inkább bátorítólag hatott; Hóra felsőbb megbízással dicsekedve, fellépett; egy Salis nevű letett katonatiszt, kit a nép „muszka báró“ név alatt ismert, a bujtotgatásban kezére dolgozott; Kloska oct. 28-án a brádi vásáron egy nagy aranykeresztet vont elő, s annak álfénye alatt az oláhságot vasárnpra oct.

¹⁾ 1790. örs. gyűl. jegyzőkönyv, 98. 193. 217. stb.

31-ére a mestákeni templomba meghívta, — mire meg is jelentek.

A lázzadás sajátlag itt szervezte magát. A főszerepet a rejtélyes Salis vitte; Horát, Kloska Jánost és Krisán Györgyöt főnökükké kiálták; s Kloska azon indítványára, hogy menjenek Fejérvárra, mert a magyarság legyilkolására fegyvert fognak kapni, megindultak. De alig mentek Kurétyig, mire Gál és Nalácsi szolgabírák hat katonával közbe léptek; a nép a katonaságra rohant, a két szolgabíró lesujtá. A nép vérszomját e percztől feltartani nem lehetett.

Erre Hóra a nép élére veté magát. A vészharang megkondult, az oláhság lándzsák-, hosszúnyelű szekerczék-, puskákkal fegyverkezve, a havasokra tódult, s megkezdődék az urlakok s s magyarok élte elleni táborozás. A legelső megrohanás Kristyorra történt, a pusztítás, égetés és gyilkolás kezdetét vette. Nov. 2-án B r á d r a törtek, a templomba menekült magyarságot ott ölték le; nov. 3-án K i b i c z é r e rontottak, a kastélyt bevették, a birtokosságot az ablakokból lándzsák hegyére hányták le: Zarándmegye után, több faluk mellett, Abrudbányát és Körösbányát, Ofenbányát, Toroczkót felégették; ezzel Torda- és Hunyadmegye földbirtokosaira rontottak, keresték őket életre halálra; kiket életben hagytak, megkeresztelték, s kényszerítették, hogy oláh legyen. ¹⁾

A birtokosság nov. 3-án a kormányzékhez folyamodott, de a kormányzék és főhadiparancsnokság közti feszült viszony miatt, csak négy napi tanácskozás után vette reá magát, hogy némi segílyt rendeljen, de akkor is Karp ezredes csak azon utasítással állomásozott Déva körül, hogy tettelegesen fel ne lép-jék. E semleges interventiot az oláhság maga részére magyarázván, vandal tetteit még szilajabban folytatta. A Maros partjáig lejöttek, a branyicskai kastélyt feldulák, s már Dévát fenyegették, midőn Karp ezredes Dévát otthagya; a benne levő magyarság Zeyk János alispán vezérlete alatt leszállt, szétverte őket, sokakat elfogtak, törvényszékileg 34-et pallossal kivégeztettek. November 6-dikán Alvinczet és Borbereket dúlták fel.

¹⁾ L. Csaták Hora követőivel Vitán Sándortól, kézirat okmányokkal.

A katonai kormány vonakodását látva, a főkormányzék insurrectiot rendelt, mit a katonai kormány sehog sem helyeselt. Mert az oláhság már Torda, Kolozsvár felé nyomult, a megtámadott birtokosság fegyvert ragadott, a főispánok csapatokat szerveztek, Kolozsmegye főispánja gr. Csáky Kolozsvárit trombitaszó mellett véres kardot hordoztatott, s mintegy 500 lovassal a már Zentelkéig előnyomult Hóra ellen kiszállt. Apró csaták kezdődtek, mi a felkeltek hevét visszavisszariasztá.

Az önvédők fegyver-szerencséje Sebenben rosszalásra talált; a főkormányzék a nemességet fegyvere letételére szólítá fel, minthogy a katonai kormány a lecsilapításra vállalkozott; de hogy mily kétértelműleg intézkedett, mutatja az, hogy a 16 ezerre nevedett tábor ellen Schulcz alezredest egy székely huszárosztályal küldé ki, s a czinkosok fejére 20 egész frt dijt tűzött.

E fellépésnek ha lett is volna valami sikere, összerontá az, hogy a habozó főkormányzó b. Brukenthal Horát személyes találkozássra szólítá fel, s nov. 8-án a találkozás a két tábor közepette, mint valami két hatalmasság képviselői közt megtörtént, — igen természetesen sikertelen. Sőt azon róz következése lön, hogy Hóra vérszemre kapott, mint hódító hadvezér lépett fel; s nov. 10-én Hunyadmegyéhez irt levelében nem kevesebbet követelt, mint azt:

hogy Hunyadmegye tegye le az esküt az oláh vallás keresztjére;

hogy többé senki se legyen nemes;

hogy a birtokosság jószágából rögtön költözzék ki;

hogy a nemesség is fizessen adót, miként a nép;

hogy a nemesek birtokai a nép közt osztassanak ki,—

végre követelte, hogy beléegyezés jelül a dévai várból fejér lobogót tűzzenek ki, s mindenestre nov. 14-dikéig választ adjanak.¹⁾

Hóra azon hadvezérek közé tartozott, ki a Marost látta a világ legnagyobb folyamának, Dévát a világ középpontjának, roppant álmoknak engedé át magát. Előbb magát Hunyadme-

¹⁾ Denkwüird. a. d. Leb. S. Brukenthal I. 77.

gye főispánjának czimezteté. Mit álmódott, mit nem, csakhamar mint Dacia királya az uratlanná lett Hunyad- és Zaránd-megye nemesi birtokait adománylevelek mellett kezdé osztogatni. Ily communista collegára akadt Waschington, ki éppen ez időben vivta harczait.

A kitűzött határnap nov. 14-ke eltelt, s Hóra roppant táborával a Maroson átkelni, Dévát ostrom alá venni megindult; s hihetőleg már a trónbeszédre gondolt, melylyel Déván a királyi széket lett volna elfoglalandó: midőn előnyomulában a várt feleletet kilenczszáz székely határőr puskája adá meg. E lett volna első nyílt csatája, ha népe a csata etfogadása helyett, Hóra elfogatására nem gondolt volna, mint a kit egyszerre ámitással kezdé vádolni. ')

Mindamellet,- hogy e nap Vaterloo volt reá nézve, elég ügyességgel birt népét tovább is ámulatban tartani: az elébe állt fegyveres népet katona ruhába öltöztetett nemeseknek hirdeté. De minden késő volt már, mert II. József nov. 15-kén aláírta a rendeletet, hogy a,, felkeltekkal rögtöntörvény szerint kell eljárni, egyszersmind a Horáék fejére 300 arany jutalmat tűzött. Ezen szigorú eljárást nov. 20-ról a császár visszavonta, s meghagyta, hogy a népnek általános kegyelmet hirdessenek, a vezetőket pedig kérjék ki; e leirat mellett azonban jött a parancs, hogy a katonaság lépjek fel; tábornok Efefferkorn egy dandárral kiszállt; görög ncmegyesült püspök Nikisich is biztosság élén a nép közé ment; a népnek azon esetre, ha a főbbeket kiszolgáltatják, kegyelmet Ígértek.

A katonaság benyomult a havasokra, azért a nép magát megadni nem akarta, de legalább fékezve volt. Dec. 13-ról gr. Jankovics Antal kir. biztossá neveztetett. Az oláh papság a nép lecsilapítása s a vezetők befogására, a katonasággal kezett fogott. A nép szétoszlott. Hóra sereg nélkül maradván, a vezérek Galpona nevű helységbe vonták el magokat, hol a katonaság nagyarányosí oláhoktól vezetve, őket dec. 27-djkén meglepte, elfogta; s Kray alezredes kezébe szolgáltató.

A nép a három főnök beszolgáltatásáért a három-háromszáz aranyot megkapta. Némelyeket azért az udvar szabaddá tett.

1) Dévai csata. Tud. gyűjt. 1821. II. XII. füzet.

A szerencsétlenek azon helyre hozattak, honnan fegyvert ígértek a népnek, Fejérvárra. Lejövén tábornok Papilla, a valatlás megkezdett. Krisán magát bocskor szíjjával felakasztá; a más kettő mit sem vallott, a császárra appellált; azonban a bizottmány sebesen eljár; mivel a nép között azon hír ke-rengett, hogy Horáéknak oly jó dolgok van Fejérvártt, hogy a császári tisztekkel lakomáznak: Jankovics 419 faluból három-három embert rendelt be, s azok előtt 1785. febr. 28-án őket kerékkal megtöreté. ¹⁾

Elvérzetek a nyomorultak, de az általok legyilkolt 154 földbirtokos, a sok felprédált, leégetett udvarház, 4000 ember élet, 23 templom, 389 falu feldúlása azzal kárpótolva nem volt.²⁾ A fejdelem részvékenynek mutatkozott, némelyeket kárpóttoltatott, de a megtörtéteket meg nem törtétekké tenni nem lehetett. ³⁾

A reformok nagymestere József császár a népzendtlés alapjábani elfojtása után, 1785. mart. 10-én, úrbéri szabályozást hirdetett ki, mit a nép úgy látszik ismét oly ferdén kez-de értelmezni, hogy april 5-én rendeletnek kellett kelni, mely meghagyá, hogy a míg a Mária Th. alatt kelt urbáriumot re-visio alá veheti, a tisztviselőknak engedelmeskedjenek, addig a földesuraknak a robotot és dácziákat régi módon teljesítsék, különben börtön és halál lesz büntetésök. *) Végre aug. 21-n aláírta azon humánus nyiltparancsát, mely az örökös jobbágy-ságot eltörölte, a népet, melyet az 1514-ki porlázadás követ-kezménye göröngyhöz kötött vala, sept. 10-től költözhetővé tette.

III.

A II. József alalti közigazgatási szervezet. Új adóalap. A német nyelv behozatala.

A földbirtokosság megrémítése után, a császár mind me-részebb csapásokat intézett alkotmányunk törzsökére. Az egy-séges monárchia, jogegyenlőség, közös teherviselés, a nép és ipar emelése eszméjének mindent oda dobott. ⁵⁾

¹⁾ Denkwürdigk. a. d. Leben Fr. S. Brnkenthal. I. 60—99. Gr. Te-leki Domokoa Hóra lázzadása. Pest, 1864. Tud. gyűjt. H. XII. 7.

²⁾ Erd. Diet. végz. III. 177. ³⁾ Felső magyarországi Minerva 1826. 828 1. ⁴⁾ Zarándmegye leírása, Kozmától. 94. 1. ⁵⁾ Programmját 1. Sieb. Quartalschrift. I. 136.

1785. oct. 18-áról az addig még fennálló törvényszékeket eltörlé, s a következő év első napjára új törvényszékek életbe léptetését rendelé; Szebenben rendőrfőnökséget állított fel, s jött az év, melyben reformjai tetőpontot értek.

Az 1786-ik évet Erdélyben a törvényszékek átalakítása mellett, azzal nyitá meg, hogy jan. 16-án a megyék főispánait elbocsátá: Erdélyt Magyarország mintájára három kir. biztosság alá osztá be, a szebeni, kolozsvári és fogarasi főispánok alá, s most már gr. Kemény Farkas, b. Brukenthal Mihály és gr. Teleki Adám személyében királyi biztosok léptek a megyék, székely és szász székek élére. ¹⁾ A következő hónap febr. 10-én, új megrázó nyiltparancs jött: új adórendszer behozatalát rendelé, alapjául a földet kívánta vétetni, s meghagyá, hogy a nemességet is adó alá vegyék. Hogy a földadó behozassák, földfelmérésnek kellett bekövetkezni. Híres földmérési nyiltparancsa febr. 18-án kelt; a terv végrehajtása három kerületi főbiztosra s 11 albiztosra bízott, kiknek hatáskörüket a 11 megye jelölé. A technikai kivitelben Turatti alezredes lón a főnök, ki mellett a földfelmérésére három fő, s 109 más mérnök jelent meg. A munkát máj. 1-én meg is kezdék; de a népnek a rász évek okozta szükség s a behozatal alatt álló urbárium miatt fejlett ingerültsége a haladást igen nehezité; de azért még azon évben bevégződött volna, ha Hunyad-, Küküllő-, Alsó-Fehér-, Zarándmegye lázadásban nem demonstrált volna, mi a munkálatot itt-ott feltartoztatá.

A földmérésből keletkezett izgatottságnak vége se volt, midőn minden addig külön kezelt országos pénztárt, ide érve a szász nemzeti pénztárt is, mit már 1783-ban a tartományi pénztárba olvasztottak volt — egybeöntöttek; megjött novemb. 1-je, mely napon a német nyelv az országos hivataloknál hatályba léptetett.

A roppant reform, melyre századok kellettek volna, mily bajosan gyökerezett meg, mutatja az, hogy az új rendszerhez új kurmányférfiakról kellett gondoskodni. Főkormányzékai alelnököt Magyarországról hoztak, gr. Révai Péter személyében; a hetven éves b. Brukenthal Sámuel a gubernatorságtól fel lón mentve, s helyébe az erre nevelt udvari cancellár gr.

¹⁾ Okl. Denkwürdigk. a. d. L. S. Brukenthal I. Í07.

Bánffi György neveztetett,¹⁾ ki esküjét ő felsége előtt tette le, s 1787. máj. 21-én főhadikormányzó Fabius által roppant fénynyel instelláltatott. Ugyan e napon tette le esküjét gr. Teleki Sámuel, mint az egyesített udv. cancellaria egyik (erdélyi) alcancellára. A régi consiliariusok s más főbb hivatalnokok mind újakkal cseréltettek fel.

Hogy teljes fogalmat adjunk az akkori szervezetről egy 1789-ben nyomtatott, s egykorú kéz által kijavított Schematismus segélyével a közigazgatás egész szervezete itt következik:

A főváros, a belkormányzat székhelye, Szeben.

Az erdélyi udv. cancellaria a magyarhonival egyesítve lévén, főcancellár gr. Pálfi Károly, első alcancellár gróf Majláth József, a második gr. Teleki Sámuel.

Az udvari consiliariusok és titoknokok Között egy pár erdélyit is látunk.

A gubernium meghagyatott. Gubernator: gr. Bánffi György, a guberniumnak mind a közigazgatási, mind a kamarai, mind a bírósági ügyekben rendes elnöke.

Második elnök volt gr. Révai Péter, mint a közigazgatási és kamarai ügyekben alelnök.

A 12 consiliarius volt: gr. Eszterházi N. János, gróf Bethlen Sándor, ki egyszersmind tartományi főbiztos, gr. Teleki Lajos, gr. Bethlen József, Beischlag Ignác, Fichtel H. János, Reichensteini Müller Ferencz, ki egyszersmind bányászati főinspector, Rittern János György, kanonok Mártonfi József, Szegedi József, ki egyszersmind a cancellaria directora, Leitner József és Soterius János Mihály.

Volt mellettek 15 titoknok, 10 fogalmazó, 10 lajstromzó, 16 írnök.

Az ország 11 megyére lévén osztva, a megyék s azok főispánai 1789-ből így következnek:

Alsó-Fejérmegyében: főispán b. Kemény Simon, ki egyszersmind a kir. tábla alelnöke; Hunyadmegyében: gr. Eszterházi N. János, cons.; Szebenmegyében: gr. Kemény Farkas; Küktülömegyében: gr. Bethlen Sándor; Fogarasmegyében: Brukenthal Mihály; Marosszékmegyében: Ahlefeld Mihály, cons.;

¹⁾ Balla, Erdély köz. Törvényei 435.

Udvarhelymegyében: gr. Teleki Lajos, cons.; Tordamegyében: gr. Kálnoki Lajos; Kolozsmegyében: gr. Csáki János; Belső-Szolnokmegyében: gr. Teleki Ádám; Közép-Szolnokmegyében: gr. Kornis Zsigmond.

Így voltak kiosztva a megyék azon megjegyzéssel, hogy a midőn II. József császár a nagyobb reformok elé akart menni, 1785. jan. 16-án a főispánok tényleges hatáskörét megszünteti, Erdélyt három vidékre, szebeni, kolozsvári és fogarasi vidékre osztá, s ezek élére három kir. biztost nevezett ki: ezek közül gr. Kemény Farkas, mint szebeni főispánt egyszersmind Alsó-Fehér, Hunyad és Köküllő administratorává, Brukenthal Mihály, fogarasi főispánt egyszersmind Háromszék és Udvarhelymegye administratorává, gr. Teleki Ádám, Belső-Szolnokmegye főispánját egyszersmind Kolozs, Torda és Közép-Szolnok administratorává nevezte.

A vármegyék, valamint a szász- és székelyföldből alkotott megyék élén, magyarországi mintára, főispánok, főbírák, szolgabírák s ezek biztosai vagy esküdtei álltak.

A politicum és judiciale szorosán el lőn egymástól különítve. A guberniumnál külön judiciale gubernium lőn felállítva, melynek elnöke a főkormányzó, alelnöke b. Bénii Farkas, consiliariusai: gr. Kálnoki Lajos, kilyéni Székely Dávid, Chronenthal János, hilibi Gál János, polyáni Biró Antal, Ahlefeld Mihály, Zeyk Dániel, Rosenfeld János Frigyes. Mellettük három titoknok.

Állíttatott egy felebbező királyi tábla, melynek elnöke volt gr. Bethlen Pál, alelnök b. Kemény Simon. Mellettek 14 consiliarius és 4 secretarius.

Ennek registraturája és eancellariája egy volt a gubernium törvényszéki osztályával, tehát székhelye a volt, mi a guberniumé.

Ez alatt az országban két kerületi tábla szervezték: egyik M.-Vásárhelyre, a másik Kolozsvárra. A m.-vásárhelyinek elnöke volt b. Jósika Antal, s volt 10 ülnöke, 3 titoknok. A kolozsvárinak elnöke b. Kemény Pál, a személyzet itt is ugyanannyi.

Ezen kerületi táblák alatt álltak a megyei törvény

székek, még pedig az első alatt 6, a második alatt 5 megyéjé. stb. stb.

E volt a II. József császár korabeli szervezet.

IV.

József török háborúba keveredik. A pénztár kimerül. A magyarok passivitásba teszik magokat. Rendszerét visszahúzza.

Így átadomítván II. József cs. Magyarországot és Erdélyt, azon hiedelemben, hogy a magyar korona közjogának ily rendszeres átváltoztatásával magát benn biztosította, kifelé kezdett terjeszkedni. Hódításvágyának Törökországot szemelte ki; hadat akart reá vinni: hogy e célját miként indokolta, nem lesz felesleges egy, II. Frigyes porosz királyhoz 1788 januárjában írt levele következő passusát felemlítenünk:

„Felséged monarcba, s így a királyok jogait ismerni fogja. Az ozmánok elleni vállalat vájjon tekintető-e egyébnek, mint-hogy régi jogomat azon tartományokra, melyeknek birtokától az idő, sors és koronám végzete megfosztott, ismét érvényesíteni kívánom. Elődeim az utrechti békében Spanyolországot, a bécsiben Nápoly és Sicilia királyságokat, néhány évvel utóbb Belgrádot s a szilésiai herczegségeket; az acheni békében Panna, Piacenza és Guastalát, s az osztrák Lombardia egy részét kényszerültek szomszédaiknak átengedni. S mi jelentékeny szerzeményhez jutott ezekért Austria e veszteségekben oly gazdag század alatt? Nyerte Lengyelország egy részét, de ebből is a jobb rész Poroszországnak jutott. Ennélfogva reményiem, hogy Felséged igen világosoknak találandja az okokat, melyek engemet arra bírtak, hogy a porta ellen hadat indítsak;-s igényeim jogosságát nem fogja félreismerni.“

Ily nézetekkel készült II. József a törököt megtámadni. A sorkatonákat kihúzták Erdélyből, a határőröket szintén kivitték vagy a határokra állíták, s a belbátorság fentartására már júniusban 308 gyalog s 87 lovas zsandárt, akkori nyelven pandúrt állítottak fel.

A török azonban a muszka készülleteit, s Józseffeli szövetkezését be nem várva, aug. 15-én a próféta zászlóját kitű-

zeté... A háború kitört... Erre az akkor még Austriához tartozó Belgium felkelt, — csak ekkor lőn látható, hogy a nyolcz éves építmény a magyar korona új szervezése, mert alapja a nép rokonszenvében megvetve nem volt, mily gyenge lábra van állítva.

Míg miéink a határszéleknél és a Dunafejdelemségben táboroztak, addig az ellenség mindenfelől beütött. Az ojtói vámon kezdé beütéseit; a Bodzánál véres ütközetet állottak ki a székelyek;¹⁾ Fogaras földére Brázánál csaptak be; Hátszegvidékére szintén benyomultak, Hátszeg városát, 36 falut lángba borítottak, s feles ember esett áldozatul vagy vitetett el rabságra. ²⁾

A dinasticus magyar még ekkor is feláldozón ontá drága vérért, csapatok és egyesek hőstetteivel a lapok telve valának;³⁾ Nemes György, székely huszár alezredes 24 törököt vágott le; ⁴⁾ a bodzái szorosnál 1789. aug. történt csatában Bora székely huszár őrnagy 11, Damó százados 7 törököt ejtett el, úgy vezérlé csapatát győzedelemre. ⁵⁾ így harczolt a magyar, de azért József háborúja a mily költséges, ép oly fáradságos, ép oly dicsőségtelen vala.

II. József császár csak egy nem volt, hadvezér, s hadvezéreket nem birt előteremteni. Ritkák voltak a herczeg Hohenlohek, ki midőn 1789-ben Erdély főhadi kormányzójának jött, Dévánál az elébe ment tisztséget profonttal fogadá; Szebenbe érve, a hadikormányzói szállást tulkényelmesnek találta; s belőle csak is egy asztalt, egy széket tartott még, még ágy sem kellett számára. Honnan azon jellemző élez merült róla fel, miszerint születésénél magyart terveit vala a természet, s egyéb lett belőle. *)

II. József császár kétfelőlről lőn e szerint íhegtámadva: egyfelől a török, másfelől a politikai és vallásos Szabadságáért felkelt Belgium vette erejét igénybe. Nevelte a hareztérieni szerencsétlenséget a pénzügyi zavar, mert a birodalom összes jövedelme alig volt 90 millió forint; s bár az örökös tartomá-

¹⁾ Sieb. Quartalschrift. II. 84.

²⁾ 1791. orsz.gyül. jegyzőkönyv. 137. 165—68. 1. ³⁾ L. hőstetteket. Hon és Külföld 1846. 32—87. sz. Tud. gyűjt. 1828. ⁴⁾ Wiener Zeit. 1788.

⁵⁾ Hadi tört. 1789. sept. 11-ről.

⁴⁾ „Hadi történetek“ című újság 1788. júl. 27.

nyokra 12% jövedelmi adó vettetett, s a hivatalnokok fizetéséből 5—10%-t visszatartatott, az államkincstár a legnagyobb zavarba jutott.

A dolgok ily állásában a magyar nemzet eljöttnek vélte az időt, hogy megbántódását éreztesse. A passiv ellenállás eszméje mind általánosabb lett; II. József pénzt, élelmet, katonát sürgetett; a megyék vagy kerületek nyíltan kimondák, hogy igen is adni fognak, de országgyűlésen akarják hallani, hogy kinek és miért kell hadisegély.

Erre természetesen menydörgő leiratok keletkeztek. Ve-
gyen! felelék egyesek és a megyék... A semleges ellentállá-
son még egy II. József császár erélye is megtörtött... Belgium
veszendőben... Közeledvén a tavasz, hogy adót és ujon-
ezokat kaphasson, a marchalis gyűlések tarthatását megenge-
dél: de a megyék adó és katona helyett, panasz, kérelem s
követelésekkel álltak elő, alkotmányuk visszaadatása előtt mit
sem akartak hallani. S midőn a gubernium a feljött mar-
chalisi jegyzőkönyveket megvizsgálta, azon határozatra jött,
hogy országgyűlés tartását sürgessék. Azonban II. József a
guberniumot megelőzte, mert belátva azt, hogy nincs ereje,
mit a török eleibe állítson, hogy a magyar nemzetet újra meg-
nyerje, 1790. jan. 28-án tollat ragadott, tiz, mondhatni 25 évi
munkáját egy tollvonással megsemmisítette, — okmányt irt
alá, melyben Magyarhonnak és Erdélynek országgyűlést Ígért,
s kimondá, hogy miután a nemzet az új kormányformát nem
szerette meg, a közigazgatás azon állapotba tétessék vissza,
melyben azt uralkodása első éve találta, mit máj. 1-én ren-
delt életbe léptetni, — egyszersmind a vallásbeli türelem, az
egyházi szervezés és jobbágyok szabad költözködése iránt ki-
adott rendeletein kívül, minden pátenseit visszavonta, érvény-
telennek nyilvánítá.¹⁾

Ezen nagy horderejű rendelet a guberniumban 1790-ben
febr. 23-án olvastatván fel, azonnal rendeletet bocsátott ki,
melyben a fennálló 11 vármegye ugyanazon egy napra, mart.
22-ére marchalisra hivatott össze, — ugyancsak ez ülésből a
gubernium hg Kaunicz és cancellar gr. Pálfi Károlynak, mint

¹⁾ Okl. Bulia Erd. Nemz. Törv. 133. Sieb. Quartalschrift. I. 130.

a kiknek ezen királyi határozás eszközését tulajdoníták, köszönő feliratot intézett, — továbbá rendelet kelt, melyben az 1781-ben összeolvasztott hatóságokat értesíték, hogy máj. 1-ét várják be csendesesen, mert akkor az illető levéltárak is el fognak választatni, s minden megyének, mi őt illeti, által fog adatni, — végre elrendelék, hogy a királyi tábla M.-Vásárhelyre költözzék vissza, s hogy a megyék tiszteiket választák meg.

E tollvonás II. József egész élte feladatát halomba dönté... A mily nagy volt mint egy új rendszer alakítója, mondhatni még nagyobb volt mint rendszerének megsemmisítője, mert monarchiája legnagyobb ellenét, önmagát győzte le. Azonban e nagy csalódást még e nagy lélek sem bírta meg. E nap óta gyengélkedni kezdett. Mikor őszinte eljárása bizonyítékául a magyar koronát Bécsből visszaadta, s az febr. 16-án 500 ágyú dörgése közt Budára érkezett — már közel volt végperceihez. Élte minden gondolatjának romjait nem élhette túl... Febr. 20-án megholt.

Halálának híre egyszerre mindent feloldozott. A hivatalnokságot vállalt magyaroknál divatba jött hosszú kaput, kurta nadrággal, strimpflivel az utcákon gúnyt Űztek, — mart. 22-kén Erdély minden megyéjében gyűlést tartottak. Nem várva máj. 1-ét, a régi rendszert azonnal visszaállíták; József császárnak mint koronázatlan királynak minden rendeletét, méretegetéseit, összeírásait megsemmisíték; Küküllővármegye és Marosszék a kataster-, népösszeírás- és felmérésekre vonatkozó irományokat bakó által égetteté meg; Hunyadmegye szétdaraboltatá; egyedül Szeben vidék, illetőleg a szászok tarták meg, s osztaták szét hatóságaik között. ¹⁾

E volt vége II. József reformjainak.

Ha József császár erőszakos lépésekhez nem nyúl, ha a régi felolvasztási terven halad, ha Mária Th. lassú politikáját folytatja, ha minden jogbontást magyar kezek által az illetők beccszomja lekenyerezésével hagy teljesíttetni: — ekkor matematikai biztossággal számíthatott volna céljának eléré-

¹⁾ Archiv, Für Landesknnde IV. I. II. füz.

sére. De ő nemcsak centralisálni, hanem egyszersmind alakítani is akart, s a tér erre még nem vala előkészítve; úgy járt mint a világhajós, ki mindig kelet felé vitorlázott, elvégre megérkezék nyugotra.

József a philosophiai iskola növendéke és II. Fridrik utánzója — egyöntetűvé törekedett tenni birodalmát; tagadta a történelmi jogok szentségét és erejét; nem hivé sem szükségesnek, sem nagy erd ekek által védettnek a magyar korona országainak ősi alkotmányát: de összeolvasztási eszméi minél messzebb nyomultak, a népek ellene annál kitartóbb ellen-szenvvel közdének; a központosítás a régi autonómia szerelmét ébresztő fel.

József császár, minthogy nem csupán dynasticus erd ekből, hanem az eszmék kedvéért is szerette volna az öszpontosítást, a nyílt és destructiv modor mellé állott, és midőn a magyar nemzetet germanizálni, a magyar önállóságot nyíltan megszüntetni akarta: ugyanakkor egyszersmind a hűbéri és aristocraticus előjogok ellen az enyclopaedisták hevével lépett fel, s messze rezzenté magától a birodalmi központosítás régi barátjait, a nélkül, hogy újakat szerezhetett volna. Minthogy az általa terveit szabadság a nemzetiség romjaira látszott építkezni akarni, az ellenhatásnak okvetlenül nemzetinek és illi-belarisnak kellett lenni. Visszaköveteltek minden jogot, lett legyen kártékony vagy sem. A magyar az erőszakolás által makacscsá tétetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leghasznosabb reformban is mást, mint ámitást vagy veszélyt látni. Mert minden viszony összedulva és egymáson hevert, nem vala csoda, hogy a kéz, mely annyit rontott, mSg az építés foglatosságai közt is, el lön kárhóztatva a tömeg, és segéd nélkül hagyatva az intelligencia nemesebb része által. S nem volt csoda, ha midőn végül is mindenfelőlről elhagyatva, sőt magát megtámadva látta, — rendeletét visszahúzta, s szive mintegy megszakadt.¹⁾

¹⁾ Visszatekintések Erdély múltjára. P. Napid. 1850. 319. sz.

II. Leopold.

(1790 febr. 20- 1792 mart. 1.)

Az alkotmányozó 1791-ki országgyűlés végzései. Az unió. Az oláhok. A kincstárnokság.

II. József cs. 1790. febr. 20-án meghalt. Gyermeke nem maradván, testvére II. Leopold következett.

I. Leopold alatt I. gr. Bánfi György, II. Leopold alatt II. gr. Bánfi György volt a gubernátor. Ezen Bánfi Györgyöt még József császár nevezte volt ki: a rendek pedig az udvar felszólítása nélkül 1790. dec. 23-án megválaszták, törvényesítették.

Midőn Leopold trónra jött, az 1789. júl. 14-kén kitört francia forradalom a feudalismust, absolutismust, trónt és valást — szóval egy ezredévi államszerkezet minden oszlopát megdöntéssel fenyegette. Egész Európa rázkódásban volt. A francia forradalom jelszava: „szabadság, egyenlőség“ már viszhangra talált minden felé. Jogaikat a népek elkezdék viszakövetelni. Nálunk, minthogy a népet még ekkor is csak a nemesség, s megszorítások mellett legfelebb a polgárság képezék, az új eszmék kevés hatást gyakoroltak.

II. József köpontositó, germanizáló uralma után, miután egy tollvonással egy évtizeden át folytatott munkáját romba döntötte, — ott állott a magyar alkotmány, magyar közigazgatás, romokban, összehányatva II. József új intézményei töredékeivel. Ezt kitisztázni, s a régi alkotmányos életet újra helyreállítani, e lőn most a roppant feladat.¹⁾

A zavarokat, melyek Leopold trónra lépte első napjait átszövék, II. József intézményei megsemmisítésének processusát, nem kívánjuk ecsetelni.

¹⁾ Miket vártak Leopoldtól, I. Sieb. Quartalschrift. I. 140. 1.

A mint a kedélyek csilapultak, június 6-án Budára, később Posenba országgyűlés lőn hirdetve. A rendek összejöttek. Erdélyből a gubernátor, a püspök, kincstárnok, két consiliarius, egy secretarius szintén meghívtak. Nádorra Leopold fiát, Leopold herceget kiálták ki. De hogy a tiz évi alkotmánytalan élet után valami nyugodt hangulat uralkodott volna, képzelnem sem lehet; jellemzésére elég, ha megemlíjük azt, hogy a gyűlés a koronázási oklevélben, az Erdélyi unió megerősítése mellett, még azt is kívánta, miszerint a katonaság a haza hűségére is tegye le az esküt, — ezt azonban, valamint annak elismerését, hogy Galliczfát a dynastia csak is mint magyar király bírja, nem nyerték meg. Azért nov. 15-én megkoronázták. S megkezdődött a nevezetes szervező gyűlés, mely már a magyar nyelv diplomaticai nyelv émelését célba vette.

Június 12-én kelt rendeletnél fogva Erdélybe is országgyűlés lőn hirdetve, Kolozsvárra. A gubernium ezen rendeletet vévén, következő intézkedéseket tett: azokhoz, kik hivatalaiknál fogva kötelesek voltak megjelenni, úgy az 1780-beli még élő, mind az újból nevezett regalistákhoz meghívó regalisokat intézett, — rendelést tett, hogy az illető hatóságok követeket válasszanak, de ne a tisztek közül, kikre otthon szükség van, — az országgyűlési illetéket a főispánok részére két-két száz, a követek részére pedig 50 írtban utalványozta, — a kolozsvári tanácshoz a szállások iránt rendelést tett, — végre a guberniumnak 10 esztendőről való levéltárát Szebenből Kolozsvárra átrendelte.

A hongyűlés megnyitása aug. 30-áról elmaradt. Mert a kedélyek csak lassan csilapodtak, a megyék reorganisatioja csendesen folyhatott. A székelységen Biró Gábor Csik-, gr. Toldalági Ferencz Maros-, gr. Nemes János Háromszékre, a főkirálybiróságban mint legtöbb szavazatot kapott egyének, királyi megerősítést nyertek, azonban azon hozzáadással, hogy jövőre ne csak egy, hanem három személyt jelentsenek fel, kikből ő felsége választhasson.

Így jött el dec. 12-ke, mikorra az országgyűlés megnyitása ki vala tűzve.

A gyűlés tagjai Kolozsvárit megjelentek: a főkormány-
szék 26, a kir. tábla 16 tagjával foglalt helyet, megjelent a
18 főispán és székely főkirálybíró, 48 megyei és székely szé-
ki, 28 szász széki, 36 taxalis városi követ, meg a gubernum
felterjesztése mellett fennől nevezett 144 regalista, — e sze-
rint 316 egyén képezé a hongyűlést, kik ugyanazon egy te-
remben ültek és tanácskoztak.

Elkezdődött a tanácskozás, de minthogy országgyűlés
régóta nem vala, a tagok nagy részénél hiányzott a parla-
menti tapasztalat. Mindazáltal az úgynevezett 91-ki diéta Er-
dély évlapjain feltűnő helyet fog mindig elfoglalni.

II. Leopold kabinetje, midőn a magyar korona országai-
ban a rendek összehívására rá szánta magát, a régi viszonyok
helyreállítását csak úgy óhajtotta, hogy II. József intézményei
hol lehet, gyökeret hagyjanak: e gyűlés tehát alkotásra biza-
tott meg a romok közt. Két ut állott előtte, mindenik akadály-
okkal, sőt veszélyekkel. Az egyik a teljes visszahelyezés
követelése, a másik a régi közjognak új törvények általi fel-
világosítása és módosítása.

A rendek az utolsót választák. Ezen országgyűlés rövid
idő alatt a leopoldi diploma alapján, de abból sokat feledve,
a megyéket a törvényhozást és kormányzást újra rendezte.

József császár központosítási experimentatioi okozván a
bajt, Erdély karai és rendei szintoly határozottan mint a ma-
gyarországiak, szükségesnek láták kimondani, hogy Erdély
saját alkotmánynyal és közigazgatással bíró állam, nem pedig
a birodalomba felolvadt tartomány, ezért „ad normam aliarum
provinciarum“ nem kormányoztathatik. E törvény a *pragmatica
sanction* az ország területi épségét és független beligazga-
tását biztosító általános kifejezését oly határozottan magyarázta
meg, minél világosabban a régi törvények még nem szóltak.¹⁾

A haldokló császár által visszavont intézkedések közül,
a törvényszékeket illetőkről szintén sürgősen kellett intéz-
kedni, mert több megkezdett pör vala eldöntetlen. Intézked-
tek, de eljárásuk magán hordja annak bizonyosságát, hogy a
a többség a régi állapotot minden bonyodalmaival együtt in-

¹⁾ 1791. VI I. cr.

kább kedvelte, mintsem hogy a korszellem által felmentett törvénykezési reformok s társadalmi követeléseket respectálni bírta volna. ¹⁾

József császár „tolerantiale edictuma“ által a terítgetési erőszakolásoknak véget vetvén, természetes volt, hogy a háttérbe szorított protestáns vallás, a beállott nyugalom alatt új erélyt és bátorságot merített; törvényes jogegyenlőségét szintén biztosíttatni óhajtá. Erre czéloztak a vegyes házasságot, a reversalisok érvénytelenítését és az áttérést érdeklő törvények. ²⁾

Vége II. József az örökös jobbgáyságot eltörölvén, e reformot a kedélyek megnyugtatásáért a felső rendeletek közül a törvények hasábjaira is át kellett ültetni: megtették, de a nélkül, hogy az úrbéri viszonyokat szabályozták volna. ³⁾

Ezek azon törvények, melyek által a rendek II. József császár intézkedéseit beidomitani vélték.

Következtek a czélba vett szervezések. Legelőbb megemlítjük a kormányzékot. A többség hosszas alkudozások közt abban állapodott meg, hogy a kormányzék megüresült kelyeit ezentúl is az országgyűlés töltsse be választás útján; de oly megszorítással, miszerint a leopoldi diplomában is világosan említett felső megerősítésre, a négy bevett vallás közül mindenikből, a három legtöbb szavazatot nyert tag neve küldessék fel: tehát minden ürességbe jött consiliariusi állásra összesen 12 egyén; s ezek közül ő felsége a vallások egyenlőségét szem előtt tartva, tegye a megerősítést. Magában a törvénycikkben a sarkalatos hivatalokról, hová a gubernátor és tanácsosokon kívül, az udvari cancellar, a nemzeti fölkelés vezére, a kir. tábla elnöke és ítélőmesterei számíthatnak, csak ennyi fordul elő, — de a jegyzőkönyv még azon kifejezett óhajtást is említi, hogy ő felsége minden választási lajstromból a vallások egyenlőségének tekintetbe vételével, örökké a legtöbb szavazatot nyertet erősítse meg. ⁴⁾

Sokkal határozatlanabb, sőt majdnem szándékos homályba burkolt szerkezetű azon törvénycikk, mely a megyei hivatalok választási módszerét rendezé. A leopoldi diploma

¹⁾ 1791. XXXII—L. t. cz. v ²⁾ 1791. LIV—LX. t, ez. ³⁾ 1791. XXVII. XXVII. törvénycikk. ⁴⁾ 1791. XX—XXII. t. ez.

szerint a megyei főbb hivatalok betöltése szintén felső megerősítés alá tartozék. E határozatlan formnlázást nem merték új vita alá venni; beérték azzal, hogy csak is arra terjeszkedtek ki: minő hatásköre legyen a megyéknek a felség által megerősítendő hivatalok választása körül? A kijelölési jog a főispáné volt, kinek mindenik bevett vallásból külön az egyes állomásokra hármat kellett candidálni, a megerősítési jog szintén a vallások egyenjogúságaira való tekintet mellett a felségé. E két igen jelentékeny befolyás közt volt szükség a megyék választási joga számára a hatáskört kimutatni. E komoly feladatot úgy oldák meg, mint a Pithiak szokták volt. Terjesztessenek megerősítés végett föl — így szól a 12-dik törvenczikk — „tria e receptis religionibus electa.“ Négy a bevett vallás, mégis három a felterjesztendő, a nélkül, hogy megmondatnék, hogy minden vallásból három terjesztessék; de ha szintén ennyi terjesztetnék is, ott van a főispáni kijelölés, ott a fensőbb megerősítés, — s kerd jük: adott-e e törvény valami hatalmat a megyei választók kezébe? Oly kerd és, mely később az ország- és megyegyűléseken a legnemesebb erők munkásságát emészté föl, és kétszer helyezé az országot ostromállapotba. ¹⁾

Ekként végzett a leopoldi kötlevéllal az 1791-ki diéta.

A nevezetesebbek közé tartozik még a XI-dik törvenczikk, az országgyűlés rendezéséről, melyről meg kell jegyeznünk, hogy a midőn szoroson meghatározta a városi és megyei képviselők számát, ugyanakkor a felség által a főkörmányszék ajánlatára kinevezendő királyi hivatalosok mennyiségéről, semmi intézkedést nem tett; valamint azt is, hogy a királyi hivatalosak qualificatiojáról, csak annyit mond, hogy „potior nobilis és sufficiens possessoriummal“ ellátott egyén legyen; de miután 1791-ben a mágnási rend, mint rend el nem ismertett, s miután azt, hogy mennyiből kell az elégséges birtoknak állani meg nem határozta: természetes vala, hogy a kormányzat, valamint tetszése szerinti számmal, szintűgy tőle függő elemekből alkothatta a királyi hivatalosak testületét, azon testületet, mely a követekkel egy teremben ta-

¹⁾ 1791. XII. t. cz.

nácskozott, fejenként szavazott, mint egy követ. Az egész szerkezet meglehetősen hézagos, de a rendek megmentéséül fel kell hoznunk, miként ők a XI-dik törvénycikkben nem codificáltak, hanem csak a hagyományos vagy szokás által becsúszott tényeket regisztrálták.

E volt a 91-ki hongyülés eszmemenete.

Mielőtt bevégeznök, még az úgynevezett systematica deputatio kiküldését kell megemlítenünk. E gyűlés felfogván alkotmányozó szerepét, fel azt, hogy miután transigáltak a kormánnyal a multa nézve, fontos teendői vannak a jövő számára, még pedig nem csak a sérelmek és közjog, de a reformok s kivált az anyagi erők ekek mezején is: ennélfogva az úrbéri viszonyoktól kezdve, a törvényszékek rendezéséig, a reformok minden fontos ágára országos és rendszeres bizottmányokat nevezett ki, s azoknak köteleességekké tette, alapos, részletes és kimerítő törvényjavaslatokat készíteni. Itt léptek életbe az erdélyi parlamenti életben az országgyűlés bezárása után a jövő országgyűlésre munkáló *syshemalica* deputatiók, melyek dolgoztak, munkálataikat latin nyelven ki nyomatták, — s annyi volt minden eredményök.')

E gyűlés, mely bár 1790-ben ült össze, de mert a következő évben ülésezett, 1791-ki név alatt ismeretes, s hét hónap alatt 101 ülésben 162 articulust irt össze, miből azonban csak 64 lőn erősítve, — 1791. aug. 9-én véget ért. Végzései képezék Erdély alkotmányát 1848-ig. De még sem lehet érintetlenül hagynunk, hogy két vérző sebet hagyott nyitva: egyik Erdély uniója, a másik az oláh nemzet he nem rendezése.

A mint II. József intézményei összedültek, Erdélynek Magyarországgal való uniója azonnal előtérbe lépett. A közvélemény mellette felkelt, az agitatio mellette folyt, az erdélyi megyék és székek Posonba követeket küldtek; a felsőbb családok több tagja megjelent: azonban székeiket el nem foglalhatván, kérelmezéshez fogtak. A Partiumbeli megyék visszacsatoltatásukat kérték; a többi megye az íránt kérelmez, hogy II. Lipóttal a koronázási hitlevélbe Erdélyt is foglaltassák be;

1) 1791. LXIV. t. ez.

egy harmadik kérvényben Küküllő, Torda, Kolozs, Belső-Szolnok és Doboka-megyék, továbbá Udvarhely, Maros, Aranyos és Háromszék Erdélynek Magyarországgali szorosabb egybekapcsolásáért folyamodtak. Egy negyedikben Alsó-Fehér- és Dobokamegyék Erdély jogait a koronázási hitlevél és eskümintában az unió létrejöttéig is külön pontban kívánják biztosítani; Brukenthal Mihály szász comes, egy külön beadott kérvényben ugyanazt kérte a szász székek nevében.¹⁾ E kérvényeket az alsóház elnöke az 1790. jún. 16-ki ülésen elő is terjesztette, de minthogy a koronázással sietni kellett, mint új dolgok, tárgyalás alá nem vétettek, a dolgok rendszer útjára lőnek áttéve.

Jun. 12-éről Erdély külön országgyűlése is egybehivatott, ez által az udvar mintegy kimondá, hogy az egyesülést rövid utón létesíteni nem kívánja. Az erdélyi követek tehát visszajöttek; gr. Batthyáni Ignác erdélyi püspök s Alsó-Fejérmegye biztosa, b. Bornemisza János mint Hunyad-, Ktikillő- és Zarándmegye, b. Toroczky József mint Tordamegye, Zombori Ádám mint Dobokamegye, Gáál Miklós mint Aranyosszék követe, mint a kik az erdélyi ügyekben visszamaradtak, az oct. 3-ki alsóházi ülésbe még kérvényt adtak be, melyben az unió létrehozását sietteték: azonban a ház elnöke a kérvény felolvasása után kijelenté, miszerint meg van bizva kifejezni, hogy az erdélyi követek Budáni megjelenése az udvarnál visszatetszést idézett elő; következőleg a kérvény tárgyalása elhalasztatott.²⁾

E közben a koronázási hitlevél készült. A rendek Erdély egyesítését minden áron bele akarák szöni: azonban II. Lipót többet, mint a mit elődei, aláírni vonakodott; s sept. 21-diki leiratában az unióra nézt megjegyzé, hogy e tárgyban előbb Erdély országgyűlését is ki akarja hallgatni.³⁾ Az uniónak bár elvilegi elismerését a koronázás előtti {napon is sürgetők, de azért a koronázás nov. 15-én a nélkül hajtattott végre.

A Kolozsvárra egybehítt s nem soká megnyilandó országgyűlést előkészítő leiratok s kir. előterjesztések, a még

¹⁾ Okl. 1790. országgyűlési irományok. 3—66. 1. ²⁾ Ugyanott 263. Irományok. 264. ³⁾ Irományok. 260.

folyvást egyesítésben álló cancellariától megérkeztek, de azokban az unióról szó sem volt.

Sőt 1790. nov. 5-ről jött a kézirat, mely Rali altábornagyot, mint országgyűlési királyi biztost ügyelmezteté, hogy résen legyen, s igyekezzék azon, hogy az unió barátait minden áron lebeszélje, s az unió szőnyegre ne kerüljön, mert az udvar keresztülvitelébe bele nem egyezhetik. ¹⁾

Az országgyűlés megkezdődvén, mert a megyéknek és székeknek e tárgyban határozott utasításuk volt, a leopoldi diploma szokott kiadása tárgyalásánál az uniót felmeríték, s mivel hire járt, hogy a József által egyesített udv. cancellariákat szándékoznak elválasztani, felírtak, hogy az unióról felterjesztést kívánnak tenni, addig is az udvar a cancellariákat hagyja jelenlegi állapotokban. Azonban fenn az elválasztás munkája már folyt. Az unió ellen Bécsben nyomtatott röpiratok szórattak szét, melyben Erdélyt az uniótól, mint az autonómiát s Erdély szabadabb szerkezetét, egyházi és polgári jogait veszélyeztető lépéstől, el kívánták rettenteni. Mire a rendek azzal feleltek, hogy Mária Theresia diplomája ellen, mely Erdélyt „nagyfejedelemség“ czímmel ruházá fel, mint választófal ellen, óvást emeltek. *)

Végre valahára szőnyegre került, de már kezdetben oly térre tereltetett, melyből unió nem lehetett. A rendek 1791. mart. 7-ki feliratukban gr. Kemény Farkas orsz. elnök és Cserei János ítélőmester aláírása mellett, megemlítik ugyan, hogy Erdély 1688. máj. 9-én a magyar koronához visszament; de kimondják azt is, hogy ők nem kívánják a vajdai kort vissza, hanem mindazon jogokat és privilégiumokat, melyeket a fejedelmi korban és a leopoldi diploma által szereztek, meg kívánják tartani, s felkérék a felséget, hogy unió esetére ezt Magyarország által speciális törvény által biztosítsa; kimondják ugyan, hogy a gubernátor mint zászlós úr, s az erdélyi követek megjelenhessenek a koronázó országgyűlésen, — de kiköték, hogy Erdély szintén külön országgyűléseket tarthasson; beleegyeztek ugyan abba, hogy egyesítsék a két udvari cancellaria, — de kiköték, hogy az erdélyi ügyek külön

¹⁾ Okl. Herm. Z. 1865. 187. az. 179^{0/1}. országgy. jegyz. 221.

tárgyaltassanak, külön személyzete, külön levéltára legyen, s a gubernium és dicasteriumok meghagyassanak.¹⁾ Ugyanazon napról a magyarhoni karok- és rendekhez szintén imák, a fennebbi okmányban foglalt feltételeket ide is megírják, s ismételve kifejezik, hogy a megyék és székek óhajlásához képest, belebocsátkoztak az unió tárgyalásába, de ők elvül állítják fel azt, hogy szerzett jogaik és kiváltságaik megmaradjanak, s hogy ők az unió alatt reincorporatiót nem értenek.²⁾

Míg ide lent gr. Bánfi György gubernátor, kinek az egyesülés által nyerendő állás tetszett, sok mindent keresztül vitt: hogy odafent, gróf Teleki Sámuel cancellar, kinek becsvágját az alcancellárság ki nem elégíté, mily irányban dolgozott, mutatja az, hogy a míg a rendek a fennebbi feltételeket szerkesztették: fenn febr. 28-án leirat kelt, mely tudtul adja a rendeknek, hogy az udvar a magyar és erdélyi cancellariát külön kívánja választani, gr. Telekit erd emei tekintetéből, a cancellaria elnökének már ki is nevezte, felkéri a rendeket, hogy a cancellárságra candidatiojukat mielőbb megtegyék.³⁾ Ugyan e napról jött egyszersmind azon leirat is, hogy a felterjesztések e naptól az elválasztott erdélyi udvari cancellariához intéztessenek.⁴⁾

Gr. Teleki Sámuel cancellar lett. S máj. 7-ről az udvartól leirat jött, mely a rendek felterjesztésére oly választ adott, mi az unió feletti tárgyalásokat mintegy elnapolta, s kimondá, hogy azt, miszerint az erdélyi rendek a magyarországiakkal közvetlen érintkezzenek, nem helyesli.⁵⁾ Született tehát az 1791. II. és VI. törvényczikk, mely törvénybe igtatá ugyan a koronávali uniót, de a külön törvényhozást, külön kományszatot fentartotta. — Pedig, hogy mily sokat adtak reá a rendek, bizonyítja az, hogy gr. Gyulai Sámuel Fekete Ferenczet és iktári gr. Bethlen Sámuelét bevádoló a hongyülés előtt, hogy Magyarhonban, hol mint megyei küldöttek jelentek meg, az unió ellen munkáltak: a vádlottak ellenben azon kifejezéssel nyertek időt a mentségre, hogy ha a vád

1) Okl. 179 %₁ országgyűl. jegyzőkönyv. 234. 1. Ugyanott 241. I.

2) Ugyanott 260. 1. 3) Ugyanott 268. 1.

4) 1791. orsz.gyűl. jegyzőköny VI. t. cz. 439. 1.

igaz, úgy méltán nevezetnek hazaárulóknak s magokat büntetés alá adják. ¹⁾

A másik, mit a 91-ki törvényhozás nyílt sebként fenhagyott, az oláhok berendezése.

A francia forradalom e nemzetnél nagy változást idézett elő, azt nevezetesen, hogy tekintetét a muszkárol a francziára fordítá, s felmondva a szláv rokonságot, a román népcsalád felé kezdett hajlani. A vallásilag megoszlott nemzet 1791-ben, használva a kedvezőnek vélt szeleket, nemzeti törekvésekkel lépett fel. Látva, hogy Magyarországon a nemegyesültek polgárjogot nyertek, itt is a két görög vallásu püspök a kormányhoz kérvényt nyújtott be, az oly nevezetessé lett, nyomtatásban is megjelent *Supplex Libellust*, ²⁾ melyben sajátlag hármat kértek:

hogy a törvénykönyvekből az őket bántó elnevezések töröltessenek ki, s tétessenek a polgári jogok részeseivé;

hogy vallásuk, s jelesen az eddig elzárt keleti vallás tétessék a többi vallásokkal egyenjoguvá; végre

hogy a hivatalokrai választásoknál az ök illetéküket is adják ki.

A kormány e kérelemre 1791. máj. 18-áról a hongyüléshez leirt, s felszólítá, hogy tanácskozzanak a felett, hogyan lehetne az oláhoknak 1) polgárjogot, 2) vallásbeli szabadságot, 3) papjaiknak jobb jövedelmet, 4) a népnek jobb nevelést adni. Az országgyűlés által kiküldött *systematica deputatio* oly szűkkeblüleg felelt, mit aztán helyrehozni nem lehetett. A polgárjog kérésére azt mondá, hogy azzal csak a szász földön nem bírnak, mert egyebütt a nemes oláh a nemes magyarral, a polgár oláh a polgár magyarral egyenlő; vallások is szabad, felelék, ha valamely bevett vallással egyesülnek, s véleményük szerint egyesüljenek is, mert több bevett vallást teremteni nem lehet; a papok jobban fizetését hallgatóikra bizzák, mint van a protestánsoknál; a népnevelésre nézve Ígérték, hogy gondjok lesz, miszerint papjaik több neveltséget nyerjenek. ³⁾

¹⁾ Ugyanott 108. l. L. Sándor József, Erdély Magyarország kiegészítés része, Pest, 1865. 38—51. ²⁾ Bövidített czíme: *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae... cum notis Josephi C. Éder. Claudiopoli 1791.* ³⁾ J 1791. orsz. jegyz. 649. l.

II. Leopoldnak még csak egy intézkedését kívánjuk fel-
említeni. A nemzeti fejedelmek megszűntével kincstárnokot állítottak
fel, s részére feltételeket dolgoztak. Mária Theresia 1743. sept. 2-kán
egy utasításban hatáskörét korlátok közé vetette. Azonban egy, 1791. oct. 8-án kelt kormányrendelet
az egész kincstárnokságot újra szervezte, minél fogva a királyi
kincstártnaés Nagy-Szebenben, e szerint a Kolozsvárra átköltözött
főkormányshéktől egészen elkülönítve állítottatott fel, mi által
a kormányshék befolyásának a kamarai dolgokba véget vetett; csak
is annyi összeköttetés maradt fenn, hogy a kincstárnok kormányshéki
ülésekben, mint a kormányzó után álló első kormányshéki tanácsos,
üléssel és szavazattal ruházottatott fel.

A magyar korona tartományai lecsilapítása mellett a II. József
által kezdett háborúk bevégezése is mindenfelől tervbe vétetett.
Poroszországgal csatázott és egyezkedett; a portával 1791. aug. 4-én
megkötötte a sistovvi békét; minden erejét az elszakadásért harczolt
Németalföld megtartására fordította, 1791 decemberében Brüsselt
bevetette, Belgiumot még egyszer az osztrák uralom páleázája alá
hajtá; a folyamatban levő francia forradalom megakadályoztatására
is megtett, mit lehetett, — azonban egy hirtelen halál, rövid
uralkodásának, 45 éves életének 1792. mart. 1-én véget vetett.

Tíz fiút hagyott maga után, kik aztán a Habsburg-lothringeni
házat megalapították.

I. Ferencz.

(1792. mart. 1—1835. mart. 1.)

I.

Egy kis korrqjz. Erdély s főleg Kolozsvár ez időben.

II. Leopold 1792. mart 1-én meghalt, legnagyobb fia, I. Ferencz lépett a trónra. Erdély a bttségesküt, miután a leopoldi diplomát ünnepélyesen kiadák, az aug. 21 ki hongytilésen letette. *)

Mikor trónra lépett, a francia forradalom szélsőségei tetőpontjukon álltak. A hatalom már a jacobinusok kezében volt, XVI. Lajos már be volt fogva. A francia új eszmék tüze, mint annyi röppentyű pattogott el Európa felett.

Az udvar minden erejét megfeszíté, hogy ez eszméknek útját állja. II. Leopold már 1792. febr. 19-én Poroszországgal ellene szövetséget kötött vala: I. Ferencz szintén nyomdokába lépett.

A magyar nemzet még mind a múltban élt, jövőjét folyvást a múltból akarta kifejteni: aristocraticus hajlamainál fogva a francia democraticus forradalommal nem sympatirozott, hatása a nemzetre alig látszott.

A nemzetiség, melyet a középrendnél a deák, a fensőbb osztálynál a német nyelv nyomott vala el, mégis ébredezni kezdett. Felébredt a vágy a codificatio terén a latin nyelvet a magyarral kicserélni.

A reformok, anyagi haladás utáni vágy keveseket lelkesített, mutatják a sythematica deputatiok halomra nyomtatott dolgozatai, melyek anyagi kerd éseink mezején a harminczadok

1) Erd . Diet. végz. 252.

és közlekedési eszközeink szabályozásán túl nem hatoltak; a jog és alkotmány terén pedig hiányzott a szélesebb látkör, a nemzetet még mind csak a nemességben látták; felülről követelték az igazságot, de alá felé igazságos lenni még kevésnek jutott eszébe; az „egyenlő jogok, egyenlő terhek“ ma már életbe lépett tanának egy apostola se mutatkozott még.

A nemesség, mely római patriciusi fogalmak szerint, a földművelésen túl, más magához illő foglalkozást nem ismert: az ipar és kereskedelem iránti előítélet eiből itt kezd kibontakozni. De a kibontakozásra semmi eszköz, a közlekedési eszközök, pénzintézetek, anyagi térre készítő tanodák teljes hiányával vagyunk.

Az országban rakott ut majd sehol. Utak, fogadók ez időben kezdenek épülni. A kapuk minden utasnak tárva. A családi élet roppant egyszerű, a patriárkális viszonyok még teljesebben tárták magukat.

A nép és földesúr közti viszony, csak is a jobbágy szabadköltözhetése kimondásával lazult; de azért a földes úr még mind a nép urának érzi magát. A galambbúgos ősnemesi kapu, a jus gladii e jelvényének tekintélye még áll: pár tized előtt egy nemes ember, mert jus gladiiit gyakorolt, perbe vonatott. A jobbágy és majorsági föld elkülönítésére senki sem gondolt. Nem gondoltak arra, hogy az idő folyamában jérők fejlenek, miket szabályozni, igények, miket ki kell elégíteni, s hogy a népet örök kiskorúságba tartani nem lehet.

Szóval ez időig Erdély sajátos politikát követett, melynek hasisa az elszigeteltség; mely kedvező volt a földbirtoknak, ellenben a polgárelemet, polgári erd ekeket, a városok, ipar és kereskedelem fejlődését meglehetősen háttérbe szorítá.

Minden súly a megyékre volt fektetve. A városok megjelentek az országgyűléseken, minden város szavazott, nem mint Magyarországon, hol az összes városoknak volt egy szavazata. De azért a polgárságnak nyomatéka nem volt, az értelmiség és pénz, hatalmát még nem bírta éreztetni.

Az ország kipótolhatlan kárára egy városunk, még Kolozsvár, a későbbi középpont se fejlődhetett ki.

Mikor a gubemium 1791-ben Kolozsvárra ájtött, szerény, mondhatni kis város vala, mely a maihoz távol sem

hasonlíta. Minthogy Erdély több városai még hátrább álltak, nem felesleges némelyeket megjegyeznünk.

Ez időben a kövezet-, utczavilágításról szó sincs, kövezni e század elején kezdték, a világítás, a harmadik tizedben kezdődött.

A piacon csak itt-ott egy-egy emeletes ház, azok is a napjainkra lejött utczára elényúló zsendely fedelelkel. A külső-monostor-, külső-tordautcza még csak majorokból állott.

Sétatér nincs. A későbbi díszkertek később keletkeztek. Az első népkert, az ugynevezett Haller-kert ekkor alapul, s később nyílik meg.

A piacon, hol most a Bánfi-palota emelkedik, a vásárosok marha kieresztő helye volt; a nagy templom körül több fábódé, s temető nyomai; a várda a tordautcza nyugoti szögletén volt, fűzfa lombozattal.

A fényűzésnek még semmi nyoma. Négy-öt kereskedő az egész városon, kik singesek és fűszerezsek is egyszersmind. Az első könyvkereskedés e század elején alapítottatott.

A városon alig négy-öt főúri család. A városi tisztviselő délelőtt a tanácsban ült, délután gazdasága után látott. A nők még bekötött fővel, vagy főkötösen, a leányok kétfelé font hajjal, csizma- vagy sarkas papucsban, s ezüst kapcsos posztómentésen és mellrevalósan jártak. Az úri asszonyok selyem vagy posztó szoknyásan, bársony mellrevalóval, mindig sarkas papucscsal, mint különböztető jellel. A divatot még nem ismerték. Az igények a jövedelmen nem szárnyaltak még túl. A házi és családi élet bírta még arkádiai zamatát.

Az első vendéglő, a Biasini-vendéglő alapja, ez időben nyílik.

A színház, s egyéb intézetek mind ez időben keletkeztek. Szóval, még mindenben meg volt a régi magyaros jelleg. A nagyvárosiasság, az idegen ízlés és kultúra tarkasága, mind később vette kezdetét.

És ez így volt az egész Erdélyben.

A XVIII. századot elaludtuk, s mikor a XIX. század fénysugara felébresztettek, az elmulasztások és teendők egész almaza állt a helyzetet felfogni bíró munkás előtt.

Az alkotmányunkért! küzdelem a kevés jobb erőt is fel-
emészté.

II.

A francia forradalom. Martinovicsok. Nyelvmívelő társaság. A
korona Erdélyben. Insurrectio. A continental-systhema. Devaluatio.
Napóleon bukása.

I. Ferencz, midőn trónra lépett, a francia forradalom
által felidézett vihar azon ponton volt, hogy minden figyelmet
az tartott lefoglalva. Még ekkor az udvarok azon ámulatban
voltak, hogy mind ez csak egy megtörhető párt műve. I. Fe-
rencz a mint 1792. mart. 1-én fellépett, a francziákat megtá-
madni vonakodó hg Kauniczot, a kormányzat vezetésétől fel-
menté; apr. 20-án a poroszsal szövetkezve, a forradalomnak
hadat izent.

A szövetséges seregek felkeltek. Jul. 25-éről a francziák-
hoz kemény proclamatiót intéztek, mire a constituante aug.
10-én a guillottine felállításával, a convent sept. 21-én a res-
publica kikiáltásával, s had kitörésére 1793. jan. 21-én XVI.
Lajos király, oct. 16-án a királyné Mária Antoinette, a Mária
Th. leánya lefej ezetetésével felett.

A forradalom ezen tulságai Európa hatalmait arra ösz-
tönzék, hogy coalitioaba lépvén, Franciaországot megtámadják.
Európa minden hatalmassága sereget állított ki, s megkez-
dődött a nagyszerű hadjárat, melyet Európa régóta nem látott.
A francziák keményen állták a tüzet, mindazáltal megdöbben-
ve a végeredmény felett, Párisban a mérsékeltebb párt hata-
lomra vergődött, Robespieret 1794. júl. 27-kén átadta a
guillotinnak.

Ezen fordulat a forradalmárokat Európa szerte megdöb-
bentő, a kormányokat pedig arra bátorítá, hogy országaikban
a forradalomhoz szitók ellen fellépjenek. A mint a párisi já-
kobinusok megbuktak, júl. végén Bécsben befogatások történ-
tek, aug. 13-ka éjjelén a befogatások Pesten is kezdetüket
vették: az első elfogatás Hajnoczi publicistát, Laczkovics
kapitányt s a genialis ifjú Szentmariait érte; aug.

16-án gr. Zsigrai a kőszegi kerületi tábla elnöke, s Marti-
novics apát, II. Leopold nyugdíjas gyóntatója lőnek befogva.

E lépés a nemzetet megrázá, gr. Keglevich Pestmegye gyűlésén ez eljárás ellen keményen kikelt, de azért a foglyokat Bécsbe vitték, s ott törvényszék elébe állították. A vizsgálat alatt befogák még Szolárcsikat, az író Bacsfányit, kikhez decemberben még vagy 60-t fogtak össze. Mint az előttünk nyomtatásban fekvő ítéletek mutatják, forradalmat akartak volna előidézni, a dynastiát tervelték volna megbuktatni: a történeti nyomozások szerint azonban úgy látszik, mikép az elfogottak feje, Martinovics apát megbízást kapott volt, hogy democraticus eszméket terjesztve pártot szerezzen, mely az aristocraticus magyar alkotmányban reformokat idézzen elő. Elég, hogy 1795-ben Budára hozattak, s ott 10,000 fegyveres népsorai között máj. 20-kán gr. Zsigrait, Szentmariait, Laczkovicsot, Hajnoczit és Martinovicsot, ki utolsó perczéig kegyelmet remélt, lefejezték. Szolár esik később szintén vérpadra jutott. Az elfogottak nagy része örök fogságra lőn ítélve, egy része azonban kegyelem útján megszabadult. ¹⁾

A francia forradalom eszméi Erdélyre nézve sem maradhattak hatás nélkül. Hogyan használták fel a lendületet a törvényhozás terén, 1791-ben elbeszéltük. Azonban e lendületnek egy más mozzanata is volt, mely nemzeti irányban haladt. Már 1791-ben főkörmányzó gr. Bánffy György pártolása mellett Erdélyben tudományos társaság alakításáról gondolkoztak, azonban mindjárt kezdetben, a felterjesztés után, akadályokra találván, egyelőre kézírások társasága czím alatt alakult, mely czéljául a még kéziratban levő történelmi munkák kiadását vallotta. 1792-ben létre jöven, nyomtatásait Szebenben megkezdte. A tudományos társaság felsőbb megerősítést nem nyervén, kisebb körbe húzódott vissza, s „munkás társak gyűlése“ név alatt M.-Vásárhelytől 1793. dec.

3-án összeült, alapszabályait főkörmányzó gr. Bánffy György -hez felterjesztette, ki a társulat elnökségét elfogadván, a társulat 1794. júl. 21-én a főkörmányzó előlülése alatt, magát constituálta. A társaság két rendbeli tagjai, kiknek egyrésze

¹⁾ Monographiáját 1. K. Papp Miklóstól, megjelent Kolozsvárit 7864. Múlt és Jelen 1844. 792. 1.

jóltevő, másrésze munkás tag nevet vett fel, mtiködésöket megkezdették; s többek közt, mit leginkább királyi táblai ülnök Aranka Györgynek lehet köszönni, értekezéseket kezdettek összeszerkeszteni, melyek első része a „Magyar nyelv mívelőtársaság munkái“ cím alatt 1796-ban meg is jelent. ¹⁾

A nemzeti nyelv mívelésének még egy más irányban is kívántak lendületet adni: az 1794^{4/5}-ki kolozsvári országgyűlésen egy állandó színház alapítását szőnyegre hozták. A rendek tervet terjesztetének magok elé, beadaták az önkénytes aláírók névsorát, a terv kivitelére bizottmányt neveztek, az ügyet a főkormánysezék védelme alá ajánlták.¹⁾ Mint jegyzőkönyve mutatja, e gyűlés folytatása kívánt lenni a 91-ki alkotmányozó gyűlésnek; a múlt gyűlés megerősítést nem nyert törvényczikkeit újra felterjeszték, egy sereg új törvényczikket alkottak: azonban a francia forradalom elnyomásának gondolata, az erdélyi ügyeket háttérbe szorította. A gyűlés folyama sem bírt azon higgadsággal, mint a 91-ki: b. Wesselényi Miklós e gyűlésen nem elégedett be azzal, hogy a volt kormány tanácsosaira nótát kért, e gyűlést a leghevesebb szónoklatok árjával borította el, s midőn a rendek elnöke gróf Kemény Farkas figyelmeztette, hogy heveskedéséért már megülte a kufsteini fogságot, kardjához nyúlt, az elnöknek rohant, s itt mondá a jellemző szavakat, miszerint „József császár megtanita szenvedni, de félni nem.“ ³⁾

Az erdélyi magyarság nemzeti és alkotmányos törekvései a szász nemzetet szintén vívmányok szerzésére hangolák: 1795. jún. 18-áról udv. rendeletet eszközöltek, mely által a szász comességet a szebeni királybiróságtól elválasztatván, a comes a nemzet fejévé tétetett.¹⁾ Hogy municipalis életét biztosítsa, 1795. jún. 25-éről regulativ pontok címe alatt rendeletet eszközölt, mely tiszteli választását, széki és községi szerkezetét tüzetesen szabályozá. ²⁾

¹⁾ Magyar nyelv miv. társaság munkái. I. 30. 1.

²⁾ Az 1794^{4/5}. országgyűlési jegyzőkönyv 118. 347. 356—60. 1. ³⁾ Ugyanott 199 220. 271—79. 307—25. 385. Magyar szónokok és statusfér-fiak, Csengödtől. 709.

³⁾ Benigni, Transilv. II. 97.1. ⁴⁾ L. Sammlung alter von 7795—1805 für die Saohsische Nation erlassener Regulations Vorschriften. 1861.

Az ezen irányban indult belügyeket, mint képzelni lehet a francia köztársasággal! kiütött háború, melynek élén Austria állott, teljesen félbeszakította. 1796-ban Carnot nagyszerű terve szerint, Austriát és szövetségeseit három felőlről támadták meg. Itt lépett fel Napóleon, mint az olaszországi hadtest vezére; Károly főherceg, az osztrák sereg nagyírú hadvezére szintén ez időben nyitotta meg történeti pályáját. Mindkét rész roppant erőt fejtett ki, s a hadjárat e ciklussának a leve vége, hogy 1797. máj. 12-én Napóleon Velenczét bevette, mi a velencei köztársaságnak véget vetett; Róma szintén meghajolt, a pápa Franciaországba vitetett: s dec. 17-én létre jött a campo formioi béke, melyben Velence Austriának adatott; Franciaország részére pedig a lett az eredmény, hogy Anglián kívül több ellensége lábom nem maradi.

E békére Rastadtban congressus ült össze, hol Austriát gr. Metternich, már mint minister képviselte; hol azonban a francziák túlságos követelése miatt, nemcsak hogy béke nem jött létre, sőt azon jelenet merült fel, hogy 1798. apr. 28-án Babarzi ezredes egy csapat székely huszárral Rastadtba nyomult, a francia békeköveteket felszólítá, hogy még aznap hagyják el a várost: s a mire azok estve kiindultak, a székely huszárok őket megrohanták, közülök kettőt megöltek.

A különben is inkább a had folytatására, mint békélődni kész francia köztársaság Austriát orgyilkossággal vádolván, egyyel több okot kapott ismét fegyverhez nyúlni. Hogy az ismét kitört hadjáratból többet ne említsünk, a francziák 1799. jan. 23-án Nápolyt bevették, s Partenopoli köztársasággá alakíták.

Napóleon, ki ez alatt Egyiptomban dicsőségét megalapítá, hazajött, megkezdé világrendítő szerepét. Egyelőre a francia köztársaság élére három consult tétetett, s azok közt az első helyet maga foglalta el. A katonai diktatúra ezzel meg lön alapítva. Új és nagyszerű csatákra vezeté a nemzetet, s miután dicszomját kielégíté, eljöttnek látta az időt, hogy 1804. dec. 2-án magát császárrá koronáztassa.

E nagyszerű esemény nem kissé lepte meg a világot, s Austriát újabb erőfeszítésre nógatá. Birodalmának minden ere-

jét igénybe vette. A székelységnek a francia háborúból eddig is kijutott, s mert a szükség folyvást meg volt reájok, Klein ezredes közbenjárására 1802-ben az adó rólok levéte-tett, s 1805 augusztusában némi lelkesedéssel mentek ki ismét a francziára.

A szászok, kik a kedvező időket mindig fel tudták használni, az 1795- és 97-ben kapott statutákat az úgyneve-zett „közönséges pontokat“ most tüzetesen kidolgoztatva ada-ták ki magoknak; s magokat 1805-ben azon lábra szervezők, melyben őket az újabb idők találták.¹⁾

A magyarok legfelebb annyi vívmányban részesültek, hogy a megyék élére népszerű emberek jutottak, mint b. W e-selényi Miklós a közép-szolnokira, ki beköszöntő beszédét „szabadság, törvény, haza“ e szavakkal kezdé, s beszéde foly-tán a nép szabadságáért is szót emelt.²⁾ A népszerű embe-rekre szükség is volt, mert az új hadjáratra minden haderő ki lévén vive az országból, gr. Bánfi György gubernátor 1806 elején elnökileg a megyéknek a helyzetet tudtul adván, arra szólítá fel, hogy a belbátorság fentartására minden me-gye nemessége lovas és gyalog csapatot állítson, kik szervez-zék s szereljék fel magokat, s bár a hazából ki nem vitet-nek, az évenként tartatni szokott négy markalis üres óráit arra használják fel, hogy szemle és gyakorlat alá bocsássák magokat. E felszólításra a megyék már febr. folytán gyűlé-seket tartottak, s egyneme az insurrectionak szervezetett.³⁾

Azonban minden erőfeszítés hasztalan volt. Ferencz csá-szár a dolgok új rendjét feltartoztatni nem birta. Napoleon császársága az ezer évet élt római, illetőleg a német csá-szárságnak véget vetett, s be kellett következni annak, hogy Ferencz császár 1806. aug. 6-dikán magát austriai császár-nak proclamálta. Sőt nagyobb események fejlettek ki. Napo-leon 1809-ben már Bécs kapui előtt állott; máj. 10-ről Schön-brunból a magyarokhoz kiáltványt bocsátott, melyben felszó-lítá a nemzetet, hogy szakadjon el Austriától, válasszon ma-gának külön királyt. Máj. 12-kén Bécs Napóleonnak kezébe esett.

¹⁾ L. Materialien Z. Sieb. Recbgeschichte. v. Fr. Schüller v. Lubloy. Herrn. 1862. ²⁾ Beszédét 1. Prov. Blätter. III. 22. ³⁾ Dobokamegyéjét 1. Ko-ránk tárcsája 1866. 112. sz.

Napóleon, illetőleg a francia forradalom ily közel nyomulása nehéz próbára tette a magyar nemzetet. A kiáltvány viszhangra nem talált. A magyar szent koronát a nyomuló francziák elől Kolozsvárra szállíták, hol előbb a Bánfi-palota pinczéjébe, később a piaczi nagy templombeli conventi levéltárba rejték el. A nemzet királyválasztás helyett, insurgált, a felkelt nemesség Győrnél Napóleon elébe állt. Azonban a jún. 11-én lefolyt emlékezetessé vált győri csata bebizonyítja a nemzetnek, hogy a rögtönzött nemesi felkelés a fegyelmezett sorkatonasággal szemben többé nem tudja a régi erőt kifejteni; de a kormány előtt is felderíté azt, hogy ha az 1791-ben megkezdett alkotmányos mozgalomnak útját nem állja, s a kinevezett deputatiók által kidolgozott reformoknak tért nyit, nem állott volna be azon lehangoltság, mely a győri veszést okozta. ¹⁾;

Napóleon nyomulása az erdélyi nemesség felkelését is előidézte, a kormány jún. 15-ére Kolozsvárra országgyűlést hirdetett, s határozatba ment, hogy a megyék és székelyszékek 2554 lovast és 13,528 gyalogot állítsanak ki, melyből 2 ezred lovas, 5 ezred gyalogság legyen; a szász nemzetre 2000 gyalog, egy század lovasság vettetett. Megválaszták az ország generálisát; ²⁾ minden vármegye kiállítá nemeseit; gr. B. Bánfi György, a gubernátor fia vezérlete alatt szeptemberben Besztercze és Enyed vidékén táborba szálltak, ott táboroztak egész 1810 elejéig a nélkül, hogy ellenség mutatkozott volna. Mire létre jövé a bécsi béke, mely pár évi nyugalmat biztosított, az insurrectio is haza oszlott, zászlójukat ünnepélyek közt az illető vármegyék levéltárába letették. ³⁾

Mint ezekből láthatni, Erdély, határszéli fekvésénél fogva, a hosszas francia háborúnak nem érezte annyi terhét, mint a csatavonalba eső tartományok: kereskedése kevés időre régóta nem érzett lendületnek örvendett. Napóleon, hogy Angliát a császárság elismerésére kényszerítse, felállítá acontinental-systemát, melynélfogva Anglia kereskedése

¹⁾ Az insurrectiók történetéhez, 1. gr. Teleki Domokos cikkét, Szigetül album. 113. 1. ²⁾ Erd. Diet. végz. 260. I.

³⁾ Mind a lovasság, mind a gyalogság regulamentuma magyarul nyomtatásban is megjelent Kolozsvárit 1809.

előtt az európai szárazföldet elzárta, a gyarmati áruk Ázsiából, a Feketetengeren át kezdtek Európába jöni; minélfogva az európai kereskedés régi csatornája, mely a gyarmati árukat Erdélyen át, mint legrövidebb száraz utón szállítható Bécs felé, ismét megnyílt. Erdély városai, országutai, miként hajdan, ismét megnépesültek, a már csak névről ismert levantei kereskedés pár év alatt gazdag kereskedő házakat nyitott az országban.

A beállott béke következtében 1810. júl. 9-ére Kolozsvárra az országgyűlés ismét egybehivatott. Hosszas háború utijn ismét alkotmányos élet áldásainak néztünk elébe; az 1791-ben kinevezett *systematica* deputatiók munkálatai tárgyalás alá vétettek, esztendőnél hosszabb országgyűlés kezdődött; épen a közigazgatási és törvénykezési reformok munkájával volt elfoglalva az országgyűlés, midőn az emlékezetes 1811. martius 15-ke megérkezett. Minden megyei és városi törvényhatóság egy bezárt rendeletet kapott volt, még pedig azon meghagyással, hogy azt minden hatóság az említett nap reggeli 9 óráján bontsa fel. Az ország, miként az egész birodalom, feszült figyelemmel várta a felbontás percét. A tömeg valamely nagy vigasztalást várt. Csak Kolozsvárt, a hongyülés helyén foglalta el a remény helyét méltó aggodalom, el terjedvén a hír, hogy a katonaság között töltések osztattak ki, s a piacon az őrség megkettőztetett. Bekövetkezvén az idő, egy 1811. febr. 20-án kelt, a devalvatiót magába foglaló pápens olvastatott fel: mely szerint a forgalomban levő összes pénz Ys-d értéke egyszerre elveszett: a 30 krajczáros rézpénz 6 krajczárra, 100 forint 20 frtra olvadt.

Az általános jajveszéklés birodalomszerte kiütött. De nem volt segítség, mert a Napóleon ellen tartott 250,000 katona, az 1060 millióra szóló fekete bankó a kibocsátott 350 millió váltó rézpénz Austria financiáját úgy meggyengítette volt, hogy 1810 végén 100 frt ezüstért már 960 frt bankót kellett adni. Magyarhonban a dúsgazdag Vay, az erdélyi országgyűlésen gr. Teleki Domokos s b. Apor apát és kolozsvári plébános tüzes szónoklatokban keltek ki ellene. Azonban a csapást elhárítani nem lehetett. A devalvatio ki volt mondva, következett a részletes keresztül vitel.

Bécsben deputatio állíttatott, ahoz gr. Nemes Ádám elnöksége alatt innen is tagok küldettek fel; a deputatio a pénz további folyamatát, a függő fizetések menetét szabályozta, s felállíttatott egy scála, mely szerint minden adósság, nd 1799 és 1811 között köttetett, a pénz becsének csökkenése arányában, e tariffa szerint lett fizetendő. ¹⁾

E pénz operatio sajátlag előpostája volt a nagyszerű tervnek, mely Napóleon minden ároni megbuktatásáig megállni nem akart. Erre az ötödik nagy hadjárat is megkezdődött. Napóleon nyitotta meg 1812-ben, egy óriási vállalattal, mely szerint Muszkaországot saját tűzhelyen kívánta megtámadni. Azonban a roppant hideg miatt sergét oda vesztvén, Európa hatalmasságai eljöttek láták az időt, Napóleon szerencsecsillagának elborulását teljerövel felhasználni. Austria is összeszedte sergét, 1813-ban a székelységet is újra kivitték, s az oct. 19-én bekövetkezett lipcsei, s az 1814. jún. 18-án bekövetkezett vaterlooi csata Napóleont sz. Ilona szigetére, örök fogságra juttatta... A francia forradalom művei egyszerre összeomoltak. Austria, Muszka- és Poroszország uralkodói, 1815. sept. 26-án, megköték a szent szövetséget, a napóleoni eszméknek irtó hadat izentek; kezdődött a bécsi congressus; Európa a régi alapra vitetett vissza; az európai politika vezetése Metternich berczeg kezébe jutott.

Erdélyből a levantai kereskedés transitioja elhúzódott; azokat, kiket a devaluatio még fenhagyott, s Napóleon bukását előre nem sejték, oly nagyszerű vesztesék érték, hogy mintegy villámütésre több kereskedőház tönkre ment. Hogy Erdélyre nézt a csapás teljes legyen, bekövetkezett a harmadik csapás, az eső okozta 1816 — 17-ki éhszükség.

III.

Metternich hg fellépése. Fercnczcs. bcDjárása, A reactio szervezése.

Napóleon bukásával, hogy a francia forradalmi eszméket Európaszerte visszanyomhassák, a kormányok részéről hatalmas reactio szarveztetett. E reactio gyupontja Austria, intézője Metternich herczeg.

¹⁾ Hoffmeister-féle Collectio OrdinKt. Normál. III. 6—37.1.

Mint osztozkodott a bécsi congressus Európa népei felett, mint rombolák össze a Napoleon által emelt trónokat, nem sokat tartozik reánk. De igen az, hogy a congressus nem csak az új trónoknak, de az új eszméknek, a népek kivívt alkotmányának is hadat izent, a reactio teljes értelmében szárny-
ra kapott.

Hogyan járt el honn Metternich, külpolitikája igen fogja jellemzeni. Az európai udvarok, kik őt egyszerre mintául ve-
vék, úgy jártak el népeik irányában, hogy a legitimitás és stabilismus, az absolutismus és despotismus, liberalismus és demagógia közt határvonalat nem ismertek; az országok kivívt alkotmányai egyre hulltak el, s a szabadságra jutott sajtó a legszigorúbb censura alá esett egész Európában.

A huszonöt évi szabadiét lenyűgözése a népek részéről rázkódtatásokat, kitöréseket idézett elő; és Metternich herczeg mindenütt megjelent hatalmával, minden mozgalom után újabb congressust ajánlt: azonban a troppai, laibachi, veronai congressusok nem a népek javára ütöttek ki; ha a congressus nem segített, mint Nápolyban és Spanyolországban, ott inter-
veniált.

A stabilismus elve Európaszerte uralomra vergődött. A carbonarik Olaszországban, a freimaurerek Németországban hatalmasan üldözöbe vétettek; s miként a XVI. században a protestáns vallásnak, úgy volt megizenve az irtóháboru most a XIX. század ellenzéki szellemének. így következett be, hogy Napoleon bukásától néhány évre, Metternich herczeg retrograd rendszerét megalapulva, az utó forradalmakat teljesen elnyomva láthatta; s a Sándor czártól kapott 50,000, a nápolyi királytól nyert 60,000 évi pótlékot, a nassau herczegtől ajándékozott Johannisberget, s a württembergi királytól számára vásárolt ochsenhauseni várpalota kényelmeit, babérain pihenve élvezhette.

Dy elvek mellett, ily léptek közepette nyílik meg azon korszak, mely a francia forradalom legyőzésével s Metternich herczeg fellépésivel kezdődik, s mely 48-ban a francia forradalom isménti kiütésével, s Metternich herczeg bukásával végződött.

Az Európára ég birodalomra alkalmazott rendszabályok nyomását, mint mindjárt látni fogjuk, Erdély sem kerülhette ki.

Erdélyt, mint széliül fekvő tartományt a kormány figyelmé körébe csak később vonhatta be. Tán azért is, mert a ropant esőzések miatt 1816-ban szükség állott be.

1817-ben, — mely évnek febr. 25-én Szebenben a Brukenenthal-múzeum ünnepélyesen megnyílt ¹⁾ — az éhszükség tetőpontját érte. Kolozsvárit, Maros-Vásárhelyt a farsang tánczvigalmai elmaradtak; a vigalmak czéljára összehozott pénzösszegeket a fokormányzónak, szolgáltatták be, kiosztás végett. ²⁾ Apr. 18-án, az uralkodó születése napján, a kegyes adományok gyűjtésére új alkalmat vettek. Kolozsvárit, Szebenben étekosztó egyesület alakult. Községek és egyesek a nép nyomoráni segítségben mintegy versenyeztek. Míg végre segített az ég, ez évben rendkívüli aratást nyújtott.

Itt következett be I. Ferencz uralkodói látogatása, ki a múlt év nov. 10-én elvett Kár öli na Augusta bajor hercege-asszonynyal Bukovina felől, az épen akkor épülőfélben levő borgói utón, ³⁾ aug. 14-én lépte át Erdély határát, hol ünnepélyesen fogadtatott. Aug. 15-ét Beszterczen, 16-át Naszódon töltötte. Aug. 18-án Kolozsvárra érkezett, hol kitűnő pompával lón fogadva; a kihallgatások mellett a felséges pár meglátogatott minden közintézetet, kórházat, minek emlékére az országos kórház máig is „Károlina-kórház“ nevet visel; a népkertben, hol megpihentek, sokáig emlékkő jeleié, s a piaezon a fejedelmi itt mulatás emllékét máig is nagyszerű oszlop jeleli.¹⁾ Aug. 22-én a gubernium ülésében elnökölt.

Aug. 27-n Kolozsvárról Marosujvárnak vették utjokat; aug. 29-én Nagy-Enyeden, 29—30-án Fejérvártt, sept. 1—4 Zalathnán és a havasokon, sept. 5-kén Szászsebesen mulattak, sept. 6-án értek Szebenbe, hol ismét diadalívek várták. Sept. 12-én megindulva, Fogarason át, sept. 13-án Brassóba, sept. 15-kén Kézdi-Vásárhelyre, sept. 17-n Csíkszeredába mentek; honnan visszatérve, Brassón, Szebenen át sept. 20-án Déván

¹⁾ Ünnepélyét 1. Sieb. Provincial-Blätter v. 266. ²⁾ Ugyanott 273. ³⁾ Ezen utat 1812-ben kezdék. Déczy Antal ezredes és Új falvi Sámuel mint főbiztos építtette. 1820. aug. 17-én végzik el. S. Prov. Blätter v. 291. ⁴⁾ Toppler nevű városi polgár emeltette saját költségén.

vannak; honnan a nagyági arany- és a hunyadi vasbányák megszemplélése után, a szép Hátszegvölgyén, s a vaskapui szoroson át, 45 napi benmúlás után a Bánságba mentek ki. ¹⁾)

Ferencz császár ezen utazása több volt mint csak kéj-utazás. Mintegy zárköve akart lenni a napóleoni eszmék lejárt korszakának, s mintegy megnyitása a Metternich által már megindított retrograd törekvéseknek. Azonban legalább Erdélyben, hol a nemzeti fejdelmek által kifejtett alkotmányos érzés még mind erős gyökereken táplálkozott, s Erdély elszigeteltsége miatt: a birodalmi eszmék iránt folyvást kevés volt a ielkesültség, a föld új intézmények alá még mind nem volt előkészítve.

Sőt a protestáns »állások alapulásának háromszázados ünnepe, mit a lutheránusok 1817. nov. 10-én, a reformátusok 1818. jan. 11-én ültek meg, s e napokat mintegy a szellemi felszabadulás ünnepévé tették, — oly kedélyállapotot idézett elő az országban, mely absolutisticus lépéseknek épen nem kedvezett.

Innen volt, hogy a midőn 1819 augusztusában gr. Cziráki Antal a magyar udvari kamara alelnöke, mint bizottmányi elnök, Geötz László kamarai tanácsos, Géczi István helytartósági tanácsos, Majláth György posonmegyei alispán, mint bizottmányi tagok, Kolozsvárra érkeztek, s a főkormányzéseknek előadták, mikép bejöttek, hogy Erdélybe urbáriumot hozzanak be, — mindamellert, hogy a patrióták, mint akkor az ellenzéket nevezék, a czélt teljesen helyeselték, megtámadták őket. S mert az országgyűlés már régóta nem tartatott, megkezdett s be is végzett összeírásaikra nem csakhogy segédkezet nem nyújtottak, sőt a megyei gyűléseken azon ürügy alatt, hogy Qrszággyűlésileg ők akarják behozni, a dolgot oda vitték, hogy az urbárium behozataláról a kormánynak le kellett mondani. E bizottmány benjársának mégis meg volt az a haszna, hogy összeírása lett a jobbágyfelszabadulás perczében a tenutumok kimutatásának alapja.

Itt veszi kezdetét azon taktika, mit Erdélyben oly soká ügyesen alkalmaztak: hogy a nép és haladási ügyét, az alkotmányféltés ürügye alatt húzták halasztották.

¹⁾ Sieb. Prov. Blfitter v. 877—84.

Mindazáltal a Metternich politikája foglalásait nehéz volt fentartani. Erdély éléről a régi nagy nevek, személycsere és halál útján oly egyszerre tűntek le, hogy a kormánynak pár év alatt megnyílék az ut.

A mint az urbárium behozatala fenn tervbe vétetett, Rudnay Sándor erdélyi r. kath. püspök 1819. júl. 12-kén primássá nevezetett, s székét b. Szepessy Ignác foglalta el, ki nyíltan bevallá, hogy az erdélyi szilaj ifjúság megszelídítését egyik feladatául tekinti. Gr. Haller Gábor kincstárnok 1820. máj. nyugalmaztatok, helyébe az udvari kamara tanácsosa b. Miske József küldetett le. Borberekí Fábíán Dániel, ki pár év előtt udvari tanácsosból kir. táblai elnökké tétetett, 1822. febr. 28 án a guberniút alelnökévé nevezetett. Gr. Bán fi György 36 évi gubernátorsága után ez év júl. 5-kén meghalt, s benne nem csak a közügyek egy régi oszlopa dült ki, de meghalt benne egyszersmind az erdélyi utolsó olygarka, ki roppant vagyonából egész udvari személyzetét holtiglani nyugpénzzel látta el. Aug. 7-én őt a másik oszlop kidülése, udv. cancellár gr. Teleki Sámuel, a maros-vásárhelyi Teleki-könyvtár alapítója követte sírba. — A legmagasb államhivatalok ily nagyszerű megtiresédése, máskor se maradt volna utófájdalom nélkül, s annyival inkább most ez időben. Mindezt befejezte az, hogy az udvar a gubernátor helyébe főkormányszéki elnököt nevezett, b. Jósika Jánost, ki dec. 25-én ünnepélyesen beigtattván, s b. Miske 1824-ben udv. cancellárrá nevezetvén, megkezdődött a korszak, melynek az ellenzék 17 évi küzdés után tudott véget vetni.

IV.

Az erdélyi országos színház keletkezése, alapítása, építtetése és megnyílása.

Mielőtt tovább mennénk, egy mozzanatot kell elbeszelnünk, mely nemzeti küzdelmeinkre fényt vet, s a jövő fej lé-sének mintegy factorává válik. Értjük az országos állandó színház keletkezését.

Mint fennebb látók, jt. József reformjai a nemzeti nyelv,

a nemzeti irodalom és színészet, mint a nemzetiség leghatalmasabb védbástyái iránti fogékonyságnak határozott irányt adtak.

Erdély hegyi fekvésénél fogva különben is fantastikusabb véralkottal, hatalmasabb képzelő erővel lévén felruházva, a nemzeti élet ezen szív Kamarája hamarabb megkapta kellő melegségét a nemzeti nyelv iránt. Erdély papjai már 1478-ban Mátyáshoz követséget küldtek, hogy engedtessek meg nekik, hogy a szertartást magyarul végezzék. ¹⁾

A magyar irodalmat a mohácsi vésznapok korszakában a nemzeti nyelv féltése keltette fel. A színészetet Erdélyben szintén e kútfőre lehet felvinni. A hagyomány már 1517-ből kolostorainknak bibliai előadásokat tulajdonít, ²⁾ — s Abrudbányán 1530-ban színészetéről, 1569-ből Balassa Menyhárt című dráma nyomtatásáról emlékeznek. ³⁾ Ha mind ez hagyomány is, annyi áll, hogy mihelyt a nemzeti fejedelem megszűnt, a színészet, mint a nemzeti nyelv őrangyala egyszerre megjelent Erdélyben.

A bécsi udvari levéltárban ott van az adománylevél, mit I. Leopold Fere nézi Györgynek ad, melyben megengedi, hogy latin és magyar előadásokra színész társulatot alakíthasson; s az akkori kormányzó, gr. Bánfi Györgynek Ferenczit ajánlván, társasága előtt egész Erdélyt, még a szász városokat sem véve ki, megnyitja, vám és adó alól felmenti, a megyei és városi főnököknek meghagyja a pártfogást.

Ki a forradalom előtt látta Kolozsvárit, még észrevehete néhány házat, melynek fedele magas homlokkal az utcára kinyúlt: a hagyomány szerint ily ház-híjak szolgáltak Ferenczinek színpadul, míg a nézőség alatt az utcán vagy piacon vett magának helyet.

Később új baj fenyegeté a nemzetiséget. Buccow intézményei egész addig terjedtek, hogy Erdélybe a magyarság helyébe, idegen ajkú tisztviselőket akart behozni:⁴⁾ alig pendült meg a gondolat, már talpon látjuk a színészetet. Adatunk van róla, hogy Kolozsvár azonnal színészetet állít, s az

¹⁾ Toldy, M. irod. Tört. II. 63. ²⁾ Egy ily előadásról 1669-ből I. Chronicon Fuohsio-Lup-OIt. II. 167. ³⁾ Magyar Thalia 1853. 78.

³⁾ L. az oklevelet 1761-ről Transilvania I. 94. 1.

első előadást gróf Bánfi Györgyné házában 1765-ben nagy pompával megkezdte.

Ezen új lendület is azonnal megszűnt, mihelyt a nemzeti féltékenységnek oka enyészni kezdett. S II. József germanizálásának kelle Erdély felett elvonulnia, hogy épen egy századdal a Ferenczi oklevele után, 1792-ben a színészet állandóvá tétessék.

Az irodalom már megtette vala előlépéseit, túl a Királyhágón Bessenyei, Dugonics, Kazinczi s mások részint eredeti, részint fordított színműveket bocsátottak közre; Erdélyben is főleg a nemzetiség iránt soha el nem hidegült főbceket már a drámai irodalom terén látjuk: b. Bornemisza János 1777-ben „Igaz hitét megvető szabados lélek“ című szomorujátékát, b. Bálint hit János 1784-ben „Kodrust“, gr. Teleki Adám Corneille Cid-jét már lefordította s kiadta volt. Aranka György kir. táblai ülnök és Seelmann Károly fejevári tanácsos is több darabok lefordításával előkészíték vala a kedélyeket. ¹⁾

Nevelte a lelkesülést a sajtónak azon működése, mely egyre hozá a röpiratokat egy „Magyar nyelvmívelő társaság“ leendő felállítására körül, mit Magyarhonban Révai Miklós, Erdélyben Aranka György szorgalmazott.

Magyarországon 1790-ben az országgyűlés összeült, s kimondá a nagy ígét: hogy nyelvünk leghathatósabb eszköze a színészet lenne. S e szóra Pesten, azon évben meg is alakult egy színész társaság, mely az év oct. 23-án első előadását Budán meg is tartá; de játékaival valódi sorát csak 1792. máj. 5-től lehet datálni.

Ily körülmények közt köszönté Erdélyt az 1792-ik év, mikor is Fejér János, István, Sándor és Rózába testvérek Tordáról a főkormányzékhez kérvényt nyujtanak be, melyben színésztársaság alakíthatása iránt folyamodtak, mit a főkormányzék nekik örömmel engedélyezett. ²⁾ Azonnal társaság alakításához fogtak; Enyedről három jeles fiatal nyertek meg: Kon ez Józsefet, Sáska Jánost és színésztünk egykori csil-

¹⁾ Lásd az akkor már nyomtatásban levő színdarabokról, Sándor István m.-könyvesháza ez évekről. Győr, 1803. ²⁾ Lásd Játékszíni koszorú Könyves Mátétól. Pest, 1836. 95. stb. 1.

lagát, Jancsó Pált; Kolozsvár is kiállítá a magáét, a színigazgatói talentummal felruházott K ó c s i Patkó Jánosban. Gr. Bán fi György, ki nem csak a közügyek-, de a közszellemnek is főkörmányzója kívánt lenni, olygarkai háztartásánál fogva, mely néhány rendbeli hatos fogatban, százakra menő szegényeknek folytonos fözetésben s hasonlóknban nyilatkozott, — a színészet pártolását azonnal divattá tévé; a mint a gróf és az idegen ajkúból honleánynya lett neje, Palm Josefa grófnő megnyitá erszényét, gr. Gyulai Ferencznét, gr. Kemény Sámuelnét, gr. Mikes Jánosnét, gr. Teleki Ferencznét, cons. Gál Jánosnét azonnal ott látjuk a pártolók sorában.¹⁾ Ily pártfogás mellett nyílt meg Kolozsvárit az első színi előadás 1792. nov. 11-én.

Színház még nincs. Az előadások dr. Pataki házánál folynak. A társaság még ez időben önkormányzatra van utalva. Azonban Kócsi P. Jánosban oly férfi jutott a dolgok élére, ki szigorú jelleme, fáradhatlan szorgalma, s végeden ügyszeretetével harmincz éven át magát a színészet megalapítói közé emelte. Ő nemcsak játszott, nemcsak igazgatót, hanem művészi tekintélyénél fogva példány és kritika volt egy személyben. Megható sastekintete, mit ha szemüvegével felfegyverzett, a kilépni akaró színész feletti szemléi által a színészekbe szabatoságot, szellemet lehelt. Szigora oly messzi ment, hogy megtörtént, mikép karmesterét Lavotta Jánost, a szellemdus zeneszerzőt megpofozta.²⁾

Menti ez eljárást az idő, de menti azon siker, mit Kócsi szelleme kifejtett. E férfi csakhamar oda emelte társaságát, hogy Erdély színésze mind biztosabban evezett a megalapulás felé akkor, midőn a pesti társaság mind közelebb jutott a felbomlás örvényéhez.

Két év múlva, az előadás második évnapiján, 1794. nov. 11-én Kolozsvárit országgyűlés nyílék meg. Kócsi előadásaival a rendek tetszését megnyeré. A színészet ügye naponta több barátokat nyert. S azon évben, melyben a pesti társaság Pestről Kecskemétre bujdosott, hol felbomlott: 1795-ben a kolozsvári társaság országos pártolás alá jutott.

¹⁾ Játékszíni koszorú. 98. 1. ²⁾ L. Színházi levéltárban, az országos bizottság jegyzőkönyvei I. köt. 22. l.

Az országgyűlésen 1795. mart. 18-án szőnyegre hozák. Mint az országgyűlési jegyzőkönyvek mutatják, a rendek fel-fogva a nemzeti nagy cél fontosságát, fricsi Fekete Ferencz országgyűlési tagot terv készítésével bizák meg, melyben a színészet jobb lábra állítását s állandósítását dolgozná ki.¹⁾

Fekete Ferencz, ki színészetünk történetében húsz éven át, mint a legmelegebb pártoló fog megjelenni: tervét 10 nap alatt elkészíté, s azt mart. 28-án a rendek elébe adá. E terv, mi az országos jegyzőkönyvben kivonatilag fenmaradott, világos adat arra, hogy azon kornak a színészet iránt meg volt lelkesedése, de valódi fogalma még hiányzott. A tervelő tíz rendes s négy félfizetéses tagot terjesztett elő, az elsöket 20, az utolsókat 10 forint, hónapi díjjal. Egy színház előállítására 8000 forintot javait; a deficitek fedezésére 12,000 frt, az ügy gyarapítására s írói díjakra más 10,000 frt töke alapítványt tett fel, — s így az egész színügy állandósítására 30,000 forintot terjesztett tervében a rendek elébe. ¹⁾

E pénzmennyiség előteremtésére nem láta más forrást, mint a hazafiak lelkesedését, önkénytes adakozását. S hogy bemutassa, mikép nemzeti ügyben a nemzet részvéte ekkor is legbiztosabb töke vala: jelentéséhez névsort csatolt, melyben már is egy sereg önkénytesen adakozni kívánó honfi és honleány vala bemutatva, kiknek névsora az országgyűlési jegyzőkönyv szerint: iktári gr. Bethlen Sámuel, Bethlen Farkas, Gergely, Miklós és Pál, gr. Mikes János, Mihály és Zsigmond; gr. V a s s Miklós és Sámuel; gr. T e l e k i Ferencz, Toroczka József, b. Wesselényi Miklós, b. Huszár József, gr. Kornis Ignác, gr. Rhédei János, Túri László, b. Henter Antal, b. Radák István, b. Kemény Farkas, b. Nalácz József, Cserei Miklós, b. Jósika József; a honleányok közül ott látjuk: gr. Bethlen Gergelyné, Lajosné, Adámné, Bethlen Rózália asszonyt, tanácsos Gálné s b. Bán fi Sándorné.

A beadott terv s az aláírók névsora alapján az országgyűlés nem csak a színészet országos pártfogását mondá ki, hanem egyszersmind pénzügyűjtésre, színház építésére, három

¹⁾ L. az erdélyi 1794^{1/2}. országgyűlési jegyzőkönyv. 304. I.

²⁾ Ugyanott 358—69. I.

biztost nevezett ki: b. Wesselényi Miklóst, ifj. gr. Bethlen Farkast, s a terv adó Fekete Ferenczet. ¹⁾

Az országgyűlés a színházi ügyek főfelügyelőjévé a kir. főkormányshéket kérte fel, ki az országos biztosok mellé maga részéről, a később országos elnök gr. Teleki Lajost s gr. Teleki Ferenczet rendelte ki.

Úgy látszik, az akkori napóleoni s Martinovics-féle zavarok miatt, a terv létesítéséhez kezdeni nem látták korszerűnek. De azért a bizottmány tanácskozásokat tartott, a színészet kormányát átvevé, s oly lelkesültséggel ment elől, hogy gr. Teleki Lajosról, a bizottmány elnökéről, Kolozsmegye akkori főispána Jósika Antalról, s alezredes gr. Teleki Ferenczről fenmaradt: mikép az akkor itt mulató német szin-társaság előadására többé meg nem jelentek.

Hallgatásukat 1802-ben szakíták meg, mely évben Napoleon világbékét látszott Ígéрни Európának. Mint a színházi levéltárban fenmaradt adománygyűjtő lajtsromból látjuk, jan.

17-ik napján b. Wesselényi Miklós, gr. Bethlen Farkas, Fekete Ferencz országos biztosok névalírásával könyvecskét készítettek, s abban alezredes gr. Teleki Ferenczet az adakoztatás megkezdése s a pénz gyűjtésével megbízák. ²⁾

A lelkes gróf fellépett, s oda emelkedett a részvét, hogy csakhamar 14,584 forint lón aláírva. ³⁾ S 1803. jan. 28-kán tehát a kezdettől egy év alatt, annyira biztosítva látta magát a bizottmány, hogy építést tervező gyűléseit megkezdé. E naptól jegyzőkönyvet alapított. ⁴⁾

A színház hová leendő építtetése volt természetesen az első eldöntendő kerd és. Legelsőbb Szacsvay Sándor, a Magyar Kurir volt szerkesztőjétől s akkor bizottmányi tagtól vettek egy telket, kívül a Torda-kapun; csak később jöttek reá, hogy belebb kell helyet vásárolni, — úgy választék ki azt a hol most áll.

Azon közeli, s mégis szépizlési tekintetben tőlünk oly

¹⁾ Játékszíni koszom 100—101, 1.

²⁾ Színházi levéltár, fasc. I. sub A. pro. 1. ³⁾ Ezen aláírási névsor eredetije máig is meg van a színházi levéltárban; zöld selyem kötése miatt zöld könyv név alatt fordul elő az irományokban. Erdély minden jobb hangzatu nevét benne látjuk. ⁴⁾ Ezen jegyzőkönyv 1. számét hord, 1803. jan. 28-tól 1816. jan. 2-ig foly. L. színházi levéltár.

messzi hagyott korba kell visszagondolnunk magunkat, s a megyeház akkori súlyát kell latba vetnünk, sőt rá kell gondolnunk, hogy azon időben e pont volt Kolozsvár középpontja: hogy színházunk helyiségével kibéküljünk.

Szűkkeblűséggel e kort nem vádolhatni. A telket, melyen színházunk áll, a ref. collegyom engedé át 5000 frtért, mit öt hazafi: gr. Teleki Lajos és Ferencz, b. Wesselényi Miklós, b. Toroczky József és b. Bán fi József fizetett ki. S hogy minő ezél lelkesíté, bizonyítja a színházi jegyzőkönyv, melybe 1803. júl. 15-éről a megvevők beigtatták: „mely szerint fenhagyják magoknak azt, hogy mihelyt ezen telkekre nem Theatrum építtetnék, vagy felépülvén, a Theatrum más czélra fordittatnék, vagy pedig benne idegen nemzetbeliek a magyar társaság kirekesztésével, vagy annak kárára játszanának: azonnal jussok legyen magoknak s haeresseiknek kezeiket a Theatrumra tenni, s a contraetasban stipulált ötezer frftig magokat törvényesen is excontentáltatni.“¹⁾)

Hogy az adakozások szintén ily szellemben történtek, arra nézt gr. Teleki József ezer forintját kell főlemlitenem, ki kötelezvénye második pontjául a következőt tévé: „A míg az említett játszó-szinben magyar annyanyelvünkön folynak a játékok, addig sem én, sem maradékom soha sem praetendálhassuk sem az említett capitalist, sem annak interessét; mihelyt pedig az említett játszó-szinben idegen nyelven való darabok adatnak, vagy az épület más czélra fordittatik, azonnal intabulaltassék a most ajánlott ezer forint az épületre, és azt én vagy maradékom, mint minden hasonló adósságot, megvehessük.“²⁾)

Ily önkénytesen, s mégis óvakodva hozák Erdély fiai a haza oltárára áldozataikat. Az adakozásba nagy és kicsiny befolyt, mert a magyar megyék s székely székek vetekedtek az önkénytes adakozásban hazánk nagyjaival. Az épület-anyagokat beszerzők, s 1804 tavaszán egy elég terjedelmes színháznak veték meg alapját, melynek hossza 22, szélessége 12,

¹⁾ 1. számú jegyzőkönyv 61—52. 1.

²⁾ Kelt a kötlevél 1804. mart. 6. L. I. sz. jegyzőkönyvbe igttattott. 64-66. l.

magassága 6 81, hét öl hosszúságú színpaddal. ¹⁾ S ez által a két magyar haza legelső magyar színháza alapja letétt.

A színház létrehozatala nagy munkája mellett, a színészet Ugye is emelkedett. Az országos bizottmány mindkettőt felkarolta. A színház építése élén gr. Teleki Ferencz, a színészetén b. Wesselényi Miklós állt; a munka kör ezen szerencsés felosztása a legüdvösebb eredményt idézte elő.

B. Wesselényi korának ugyanazon szerepét vitte, mit később fia foglalt vala el. Szónoki tehetsége, tüzes hazafias-sága, lovagias jelleme, aristocrat gondolkozása s nemzetiségünk iránti fanatismusánál fogva — a színészetet úgy tekinté, mint a nemzeti létünk egyik sarkkövét. A színészek előtt ajtaja, pénztára mindig nyitva állt; ruhatár, pénzhiány, szóval minden anyagi szükség esetén ő volt a nemtő gondolat. Az országos pénzalapot nem csonkittatá, hanem maga fedezé a pénztár hiányt. Ő nem Moeenas: igazgatója, bírója, mondhatni atya volt a színészeknek. A színészekkel az egyezményeket saját nevére köté; személyest tarta mellettök, a színészet ügye, mint főnökhez csak felebezéskép ment Zsibói kastélyába; s mi mindezek alapja, ha a színészet nem fedezé magát, Zsibóról jöve meg a havi díj. Ez kulcsa annak, miért neveztetett az erdélyi színésztársaság Wesselényi társaságának. Ily pártfogó mellett könnyű volt színészetünknek fejléni.

Hogy azon kor színészetéről fogalmat hozzunk, megemlítjük, hogy akkor a színész inkább hazafi, kit lelkesülés vezetett a tövises pályára; Kócsi nem csak igazgat és játszik, de egyszersmind operát szerez; Lavota János, az erd emdús zeneszerző, 50 frt havidijért a zenekar vezetése s a tagok tanítása mellett évenként két operának színre alkalmazására is kötelezte magát; ³⁾ a híres J a n c s ó, a nálam levő eredeti kötlevélből láthatólag, 1800-ban 20 frt, 1808-ban 30 forintot húzott; a színész akkor actor, a sűgő sufler, s a színésznő „ifjasszony rollákat“ tanult, a nép theatumba járt; egyes úr és úrnő neve napján játék rendeztetett; tíz színész elég volt egy társaságnak; a-király papír palástja, aranypapír paszo-

¹⁾ Az épület s építés leírásánál használatomra állt építő biztos Nagy Lázár ily című kézirati munkája; Az erd. nemz. játékszínnek eredeti leírása 1821-ből. Családja tulajdona. 66—56. 1. ³⁾ L. 1. sz. jegyzőkönyv. 29.1.

mántja tán most is ott hányódik a színház híjján, mint színészettink gyermekjátéka.

A színház építése 1805—1806-ban Czicziri Antal, fő-kormányzéki hivatalnok felügyelete mellett sebesen folyt. A társaság folytató előadásait. Telenként Kolozsvárit mulatott, tavaszonként körutat tett.

A kisebb körutak sikerén felbátorodva, a társaság élte-tője, b. Wesselényi Miklós azon gondolatra jött, miszerint Magyarhonban Thalia kialudt oltárát ismét meggyujtsa. E végre az itteni társulat könyvtárát lemásoltatá, ruhatárát utánkészítetté, a társulat már felszaporodott tagjait kétfelé osztá, s egy részét 1806-ban, Ernyi Mihály vezérlete alatt Debreczennek inditá. Mint annyi menekült tértek vissza Ernyiék, kik a magyarhoni színészet elbuktaival vették vala Erdélybe magukat. Tizenkét évi bujdosás után ismét visszaléptek szülőföldükre, hol most nem csak Debreczen és Szeged fogadta jól őket, de 1807-ben Pest is megnyitá számukra német színházát.')

Míg Ernyi künn ily hódításokat tesz, az Erdélyben maradt társaság Kócsi igazgatósága s az országos bizottmány felügyelete alatt, új biztos alapot nyert, b. Wesselényi Miklós a társaság kormányát és pártfogását egészen átvevé. ^{a)} A színészet nem remélt jobb idők elébe nézett, annál mélyebb lett a fájdalom, mit 1809 hozza színészetünkre és a társaságra b. Wesselényi halálában.

Mikor 1808-ban gr. Teleki Ferencz elhalt, a színház-építés egyik őrszelleme szállt sírba; Wesselényiben maga a kezdő magyar színészet egyik geniusát vésztők el.

A két férfiú elhunytával mintegy ár özönlötte be a baj színészetünk virágzásnak indult mezejét: Kócsi leléptett; helyébe 1810 aprilisében Vandza Mihály állott, kisebb tehetséggel; gr. Rhédei László azon kisszerű bosszujában, mivel Vandza terméért a kívánt összeget meg nem ígérte, 1810-ben német társulatot hívott Kolozsvárra, mely a lóiskolába szorult magyar színésztől a közönséget, a jobb német opera felé hódította. ³⁾

1) Vahot Thaliaja. 90. 1. ²⁾ Színházi L. sz. jegyzőkönyv. 100—2. I.

³⁾ Nagy Lázár kézírata. 82—33. 1.

E ponton találta színészetünket az 1811-ki erdélyi országgyűlés, mi Kolozsvárit tartatott. Mondhatni gyom kezdé vala benőni mind a színészet, mind az építkezésben fennakadt színház terét. Azonban Erdélyben soha sem hiányzott a szép, jó és nemes iránti érzelem. 1811. febr. 27-én ismét országos ülés elébe került a színház. A magyar színészetnek idegen általi elnyomatása fájdalmas szavakra fakasztá a jobbakat; a gyűlés busz tagú bizottmányt nevezett ki, mely a félbeszakadt színház tovább építésére a költségvetést megtétesse s előlegelesen megvizsgálja. Mikor tárgyalás alá került, az országgyűlés a kívánt 60,000 frt helyett, 100,000 frtot szavazott meg, még pedig nem népadó utján, hanem azt az akkor nem-adózó nemességre róttá ki.

Hy lelkesen fejték tovább az ügyet, nem csak színházat akartak, hanem egyszersmind tőkét is kívántak alapítani... Azonban a megszavazás után néhány nappal, mart. 15-én bekövetkezett, mit senki sem várt, a devalváció, a 100,000-ból csak 20,000 lett. E csapásra a második következett. A kirótt adó alól az egyházak, fiscalítások kivonták magokat, s így a 20,000 négyezerrel még alább szállott.

Azért az ügy nem bukott meg. A begyűlt pénz mellé életbe lépteték a páholyok eladását, minden páholy jogát áruba bocsáták 400 frtért úgy, hogy azon pénzért a lefizető család örök jogot nyerjen: innen keletkeznek a családi páholyok. Ezek alapján már 1812-ben úgy állott a pénztár, hogy az építést káli Nagy Lázár, országos biztos, újra megkezdeté, s 1813-ban a színház fedél alá jutott; s ezen felirat: „Az erdélyi Magyar Játékszín 1813.“ már feltétehetett.

Azonban a pénztár ismét kiürült, az építés ismét megállóit. A társaságot is balsors érte. Előadási helyisége eladóvá lett, gr. Bethlen Gergely vette meg, s a kirakott művészet pályát nyitván a lovaknak, itt hagyá 1814-ben Kolozsvárt, Vásárhelyit, a székely nemzetnél keresett menedéket. És ott maradt egész 1819-ig, mint a mikor ismét mint várt vendég térhetett meg régi fészkébe.

Ez évben gr. Rhédei nyitá meg színházat a megtért társaságnak, de csak a németekkel váltogatva, honnan súrlódások következtek. A gróf, Thalia német papjainak előnyt ad-

ván, a súrlódások mind fokozódtak, mi végre színházi botrányban tört ki... 1820. apr. 24-én a főkörmányzó neve napjára a németek a mint „Cortez kapitányt“ játszanék, azok, kik e nap ünnepén magyarokat szerettek volna látni színpadon, demonstrálni kezdetek. Az első felvonás elment. Míddőn a második felvonásnak kellene kezdődni, lón rémitő zaj, lótás és futás, a függöny nem mozdul, a közönség zúg... végre jelentik, hogy a sűgó elöl a darab eltűnt, több példány nincs, más darabbal fogják az estét .kiegészíteni.

E botrány rémitő vizsgálatokra, ingerültségre nyujta alkalmat. A fiatalság belevegyült. A német előadásokat kifttyölték, honnan egyszer a karzatot katonaság szórá szét. Végre is, hogy a már utczai bántalmazásokban nyilvánuló izgatottságnak elejét vegyék, a színház bármi utoni bevégzésére gondoltak. A bizottmány a főkörmányszékhez kérvényt, illetőleg tervet adott be, miszerint, ha 12,000 frt kölcsönt nyer, a színház be lesz fejezve. A főkörmányszék beleegyezett; Kolozsvár junius 26-án a 12,000 kölcsönt megadá, s a színház építés újra megkezdett.

Míg a színház belseje épült, Bécsben udvari tanácsos Székely Mihály a díszítményeket festető. Szamosujvár 1000, Ebesfalva 300 frtot ajándékozott. Egyes adományok is jöttek, többek közt Székely Mihálytól 1000 frt.

A kinyitás ideje kfc'zelgetett. Az országos színházi választmány egyre tartá üléseit. E választmány elnöke b. K emény Ignác, kolozsmegyei főispán, gyűlhelye Kolozsmegye tanácsterme. Ott látjuk e gyűlésekben majd mind azokat, kik azon időben szerepeltek, milyenek: b. Apor Lázár, gr. Csáki József, kormsz. tanácsos Cserei Miklós, kormsz. titoknok Hollaki Antal, nyug. őrnagy Horváth Dániel, b. Huszár Károly, gr. Kemény Miklós, kormsz. tanácsos Kender esi Mihály, gr. Kornis Mihály, gr. Lázár László, b. Naláci József, gr. Teleki József, gr. Toroczka Pál, gr. Rhédei Ádám, b. Wesselényi Miklós és Farkas stb.

A haza nagyjain kívül helye volt e gyűlésben Kolozsmegye két főbírájának, kik közül Nagy Lázár, e hivatala letétele után is folyvást tagja maradt. A jegyzőséget Szentkirályi Mihály v. tanácsos folytatta. Ily erős országos vá-

lasztmány szilárd léptekkel haladhatott. És e választmány nem volt oly szűkkeblű, hogy minden bajt, babért egy főre halmozzon. Az egyes tehetségeknek pályatért nyitott. Kebeléből igazgató bizottmányt nevezett ki, melynek egyes tagjai közvetlen ra'gadák meg a kormányzás gyeplőjét, — vagy is az országos bizottmány megmaradt, minek kifolyása volt, országgyűlés képviselőinek: színi ministeriumot alkotott, mely neki vala felelős.

E közvetlen kormányzás élén, mint igazgató biztosság elnöke állott Horváth Dániel, ki egyszersmind a színészek és színpad igazgatója volt; zenekar igazgatója lett titoknok Hollaki Antal; pénzügy-igazgató s egyszersmind pénztárnok Nagy Lázár.

E mellett vizsgáló bizottmányt alkotónak, ki a darabokat vizsgáló s ellenőrző. Tagjai voltak: gr. Bánfi Dénes, gróf Csáki József, Kanyó Mihály titoknok, gr. Lázár László, b. Nalácz József. Ily szervezettel ment megnyitása elébe színházunk. Oly szervezet, melyből egyszerre feltűnik, hogy az akkori kor a színház nemzeti jelentőségét teljesen felfogta.

Annyi küzdelem után 1821. mart. 11-én készen állt a megnyitásra... A színház lángfényben ragyogott. „Zrínyi Miklós“ vala kítűzve. Nem színészek adák, hanem Erdély főrendei, urak és hölgyek műkedvelő társasággá alakulva hozók színpadra. Nemzeti ünnep volt. A függöny felvonult, előbb az itteni zeneegylet énekelt, utána P. Horváth Dániel szavalt egy megnyitó verset. ') Utánok a műkedvellő társaság lépett fel, e végre készített gazdag nemzeti öltözetben; mit aztán minden tag a színháznak ajándékozott.

Másnap, Korvinus Mátyást adá a színiszemélyzet, kik között ismertebb nevek: Jancsó Pál, Székely és Székelyné, Símén Borbára, Pergó Czélesztin, Néb Mária és Gödé István.

így, ennyi viszontagságok után nyílt meg az erdélyi nemzeti színház, négyszeri erőfeszítés következtében, 58,000 forint költséggel.

1) L. sz éneket és megnyitó verset; Jitékzwi kozsom Könyves-től. II; kiad, 107. 118. L

V.

Az alkotmányos mozgalom kezdete. Széchenyi, Wesselényi, mint pályatorók.

A nemzeti színház megnyílása kétségkívül nagy befolyással volt a nemzet socialis életére, de az alkotmányos élet mezején a mind belebb nyomuló reactiot nem ellensúlyozható.

Mily rendszeresen haladott Metternich külpolitikájában, hogyan készíté elő Erdélyben az utat, elősoroltuk.

Megkezdődött a nálunk eddig ismeretlen bureaucratia szervezése; de hogy egyelőre mily ellenhatásra talált, egy adomával kell illusztrálnunk. A kormány az osztrák birodalom hivatalnokai részére 1814-ben egyenruhát határozott, mi később azon megjegyzéssel küldetett le, hogy a kinek tetszik, nálunk is felöltheti. De mert senki sem találkozott, 1816-ban egy magyar egyenruha szabályzat jelent meg: kik ölték fel, hallgat róla a krónika, azonban fenmaradt az, hogy b. Jósika Miklós zenebandájának kevés változtatással után készíteté, — s az uniformizálás eszméje egyszerre tönkre ment.

Mindazáltal, a közélet mindinkább csökkent, a közszellem mind szolgálóbbá lett. Mert országgyűlés 1811 óta nem tartatott, az alkotmányos érzet a megyegyűlésekben elvesztette régi súlyát. A főkormányshéz, melynek tagjait az országgyűlésnek kellett volna választani, mert kinevezés által töllett be, a kormány hatalmának mindinkább meghajolt, s másokat is meghajolni kényszerített. Végre a tisztujítások a megyéken is kimentek divatból, fenn és alant kinevezett bureaucraták kezdték folytatni a közigazgatást.

Ezen eljárás méjjebb behatás nélkül nem lehetett. És ez nem csak Erdélyben, így volt egyszersmind Magyarországon. A befolyás vesztését a haza jobbjai mélyen érezték, érezték azt is, hogy a francia forradalom által zaklatott népnél fellépésük viszhangra nem találna. Azonban megjött a rendelet, mely azt tartalmazá, hogy az eddigi adó minden váltó forintját 1821. nov. 1-től ezüst forintokban szedjék be. Az agitatio tárgyat kapott, a megyék agitáltak, a kormány az ezüstbeni szedést elhalasztotta. De megjött reá az is, hogy a kormánynak az Olaszországban kiütött forradalom ellen új-

joncz kellett: már két tárgy volt, melyet a megyék, mint a mi felett határozni az országgyűlést illeti, kerekén megtagadtak. E két kérd és a két hazában roppant zajt ütött, a szunyadni indult alkotmányos érzést felverte, s bár a kormány 1823-ban mind a kettőt keresztül erőszakolta, a gyuananyag megmaradt; s végül is nem volt a kormány részére kitérő út, Magyarország részére 1825. sept. 11-ére országgyűlést hívott össze.

E gyűlésről legyen elég annyit megjegyezni, hogy bár a codificatio terén reformokat nem idézett elő, mindazáltal a nemzet felébredése e gyűléstől dátálódik. Szelleme még nem birt a reformok régiójába hatolni, még folyvást csak a sérelmi téren foglalkozott: mind a mellett oct. 22-ről az unió kérd ésében felírt, azt szorgalmazta, — s mint e gyűlés egyik momentumát megemlítjük azt, hogy a magyar academiának c gyűlés vetette meg alapját.

Itt kezdődik gr. Széchenyi István szereplése, e gyűlés alatt és után ébreszté fel az assotiatio szellemét, mi által aztán azon csodával határos eredményeket idézte elő, hogy a nemzet mint „legnagyobb magyart“ siratta el.

Gr. Széchenyi pályatorése sokkal közelebb esik e korhoz, mintsem részleteznünk kellene; de különben is kívül esvén Erdély láthatarán, legyen elég „Erdély Széchényije,“ a nagy reformátor akkori barátja itteni fellépését és hatását rajzolnunk.

Egy férfi lépett fel Erdélyben, ki merész jelleme, menydörgő szónoklata, hatalmas tolla által csakhamar oly népszerűséget vívott ki magának, hogy mint egy Mirabeau nevét mindenki ismerte. E férfi b. Wesselényi Miklós, ki mint utóda az összeesküvéssel vádolt Wesselényi nádornak, mint fia a fennebb említett idősb Wesselényi Miklósnak, családi neve s feltűnő egyénisége által csakhamar ellenzékét teremtett, s ez ellenzéknek hosszasan vezérévé lőn. S miután a kolozsmegyei gyűlésen azon akkor oly merész szavakat mondá, miszerint „eljött a tevés ideje“, a nép szemében mint szabadító állott. Mivel azon időben lapirodalom még nem létezett, megyegyűlésről megyegyűlésre járt, merész eszméinek szavakat adott; s hogy minden megyén és székely széken megjelen-

hessék, a nép maga kívánt eleget tenni azon törvénynek, mely a megyei szónoktól a megyén birtokot kívánt; nem csak, de hogy e dicsőségben mindenki részesülhessen, Marosszék egy telket a nép filléréiből vásárolt meg Makfalván, e telekre alapítá Wesselényi a makfalvi népiskolát.

Hogy az elveket, melyek Wesselényit vezetéek, az irányt, melyben haladott, az eszközöket, melyeket célja kivitelére alkalmazott, megismerhessük: átvesszük szellemdus életirója azon sorait, melyekben őt, mint államférfit jellemzi:

„Wesselényi két országnak lévén törvényhozója, ha politikájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarhonban követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk fel.

Vezessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő a diétái jegyzőkönyvet s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Theresia korától kezdve egészen azon évekig, melyekben pártvezér tolt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől búvárlott munkákban tüstént felötlött, azon elvitathatlan tény volt: hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-ik században nem hozott oly törvényt, mely ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából; ha pedig a polgári magánjogot s különösen a pörfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a politikai hatalom szabadkénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? ily kérdéseket sokszor kellett maga elébe megoldás végett fölteni oly egyénnek, ki mint Wesselényi, főként taglaló, bonczolató, szétszedő észszel birt.

A kor volt-e gyáva és bárgyú? vagy talán a megizmosodott burocratiának tagjai Mephistók, kiknek eszköz egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőzésén és a szolgálás rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak daczára, komolyan nem hitte; mert a Bánfi György kormánya becstl-teték, és a későbbi időkben is a hivatalnokok magánjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fenn, mint más országokban.

Egyebütt kellett tehát a baj kútfejének lenni. Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új törvény apasztja a közszabadságot és az alkotmányos lét tőkét, e kised ország helyzetében kereste.

Ő t. i. így okoskodott: Erdély alkotmánya a) a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyuszik szintén b) négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá c) a különböző rendek jogos igényeinek sulyegyenén. Összesen tehát tiz tömbje van a különváló erd ekeknek.

E tömbök közül hét (t. i. a négy vallás és három nemzet) számszerinti egyenlőséget ki /án, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numericus mellőztetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét grupp tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra, s kölcsönös gyengítésre az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólítva? — Kétségkívül.

A más három grupp, t. i. a politicali osztályok, (nemeség, polgárság, nép) szintén összeütköznek fontos erd ekekben; ámbár ezek befolyása nem lévén számeqyenlőséghez szabva, több anomáliát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon oly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő erd ekösszegek nem kerekítettének ki az alapszerződések, és a historiai jog utján, mint Erdélyben, azon kised tartományocskában, mely a legnagyobb összhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő cathegóriájából egy gruppot ignorált és a befolyásból teljesen kizárt. Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolta az oláh népet, melyről kimondatik, hogy csak eltűretni fog „usque ad beneplacitum principis

et regnicolarum“ ámbár az oláhság a legtöbb számmal bír; b) a törvényes bevett vallások közé nem sorolta a görög keleti egyház tagjait, ámbár ezen hitltek száma szintén a legtöbb; c) a polgári osztályok köztll — szintúgy mint Magyarország — a mis éra plebset, mely ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Ily fontszámra megmért és egyensúlyozott erd ekek egyfelől, ily mérlegre sem vont és mellőzött erd ekek másfelől, egy okos embernél sem költhették föl azon meggyőződést: hogy Erdély alkotmánya kösziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik. Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolgotó talentum, szilárdnak azon állást, melyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az erd ekletteknek kell folytonos iparral, naponként át meg átllyuggatni.

Az átllyuggatás, az írott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az „Alvincziana resolútiótól“ kezdve, mely a leopoldi kötlevelet magyarázza, a Bethlenianum systemán keresztül, mely az adót rendezi, a mádéfalvi véres demonstratióig, mely a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átllyuggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versenygések, Keresztesi cancellárságától b. Miske nyugalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Wesselényi Miklós föllépéséig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét oly rosznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutisticus irányú törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett, a kormány férfianak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A fennebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutisticus irány, ha az institutioknak már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként constatirozta Wesselényi a Királyhágón túli hely-

zeteket. Szerinte Erdély közjoga semmi étellel, önállósággal és alakító erővel többé nem birt. Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásilag segíteni nem lehetett. Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő mathematicus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott probléma minden corollariumait, s egy egész politikai eljárást állított fel, melyhez az erdélyi viszonyok mérlegeléskor szoros következetességgel ragaszkodott.

Elvei valának a papiron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kidasztott jogokat makacsul visszakövetelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationalis anyag fejthet a gyöngye Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, melynek megtagadása lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtának is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárgygyá teszi, okvetlenül el fogja temetni.

Az új kérdésekben is — Wesselényi szerint — rettegni kell a törvényhozattól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s más ily szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegenél fogva, csak beteg termékeket állíthat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, melybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kívül a civilisatio és a korigény fényes máza, benn a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, t. i. a köznép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az urbértől az örökvaltságig. Ily tárgyakban kész volt a törvényalkotásra; mert hitte, hogy a kormány e mezőn reactionarius irányt nem pár-

tolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédmező szerepét mondá magáénak.

Vége Wesselényi elve volt ostromolni a burocratiát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanúsnak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartatnak; nem örvideni, ha a választások által ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az ily kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek közkezelése majd semmit: miután Erdély mechanizmusa oly rózsz, az erdélyi kormánytagok szerepe oly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekai pedig úgy forgattatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leghtibb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a legroszabb.

Sivár nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza. Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanizmusa, ha forgattatik, rosznál egyebet örölhessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson? Egy mentőszert látott, t. i. a magyarhonnali egyesülést.“¹⁾

Ily elvek, ily nézetek vezették Wesselényit, miben az erdélyi ellenzék szintén osztozott. Mint láthatni, az elmélet nem annyiban reform, mint sérelmi politikára volt alapítva, minden reform törekvés egy eszmében központosult, az unió eszméjében.

Széchenyi az 1827. máj. 19-én végződött posoni országgyűlés után eszméit az irodalom terére vitte: előbb megjelent a nemzet felrázására szánt, s radical reformokra előkészítő Hitel, —majd megjelent reformatori lángeszének legfényesebb kisugárzása, a Világ, — meg később a már reform kérdéseket névszerint kijelölő „Stádium“ című munkája; alkotmányos életünk elavult szerkezetének nyílt hadat izent. Wesselényi e téren is követte Széchenyit, a Stádiummal egy időben, 1833-ban megjelent „Balítéletekről“ című munkája, mely bár Széchenyi reformeszméit híven osztja, s a megrögzött balvéleményeket hasonló kíméletlenséggel ostorozza, — míg Széchenyi óvatosan kerülte a kormány elleni megtámadásokat, addig

¹⁾ B. Kemény Zsigmond, Caengeri A.M. szónokok éa statusférfiak. 156.

Wesselényi említett munkája a municipiumokat és népet a kormány ellen tüzelte, — s nagy munkájából a tömeg alig tanult meg egyebet végsorainál, hol a sóár magasságáról szólván, feljaj dúl, hogy az erdélyi nép a sóhegyek mellett „só tálan eszi izetlen kenyerét.“

Azonban, még ez időben a két nagy hazafi együtt haladt. Az 1830. sept. 8-dikára hivott posoni hongytilésen, hol Wesselényi legelőbb lépett fel a felső táblán, a vezérszónoki szerepet Széchényi szívesen látta Wesselényi kezében: bár utjok már ekkor két felé volt válandó, Széchényi reformatori óvatosságban, Wesselényi örök ostromlásban helyezvén taktikáját.

Az 1830-ki posoni gyűlés V. Ferdinándot, mint trónörököszt megkoronáztván, s másik tárgyát az ujjoncyszavazást bevégezvén, miután Erdély unióját s a partium visszakapcsolását feltűnőleg sürgette, azon megnyugtatóssal oszlott szét, hogy az 1825⁵/j-ki országgyűlésen kinevezett rendszeres bizottmányok munkálatainak tárgyalására legközelebb más országgyűlés fog égybehivatni. E gyűlés 1831. oct. 2-ára ki is hirdettetett, azonban a júliusi francia forradalom nyomán keletkezett lengyel forradalom iránt nyilvánult részvét, s a lengyelekre vitt tatároktól Európába hozott cholera miatt kiütött népzavarok következtében, a posoni országgyűlés csak is 1832. dec. 16-án jöhetett össze.

Wesselényi e gyűlésre is megjelent, s bár a felsőháznak volt tagja, az ellenzék vezérletét most is ő ragadta meg. S mindjárt a gyűlés kezdetén, kezét fogva az erdélyi földön született Kölcseyvel 1833. jan. 8-án, a partium visszakapcsolása ügyével kapcsolatban, Erdély unióját is szőnyegre hozzák. Megkezdődött Magyarországon a diéta, mely Széchényi nyomain a sérelmi térről, már a reformok terére csapott át.

Míg az anyaország ily phasisokon haladva, meglelte az ösvényt, mely a haladás felé már bizton vezetett: Erdélyben országgyűlés még folyvást nincs, az ország felett még mind kinevezett, s a kormány erd ekében működő kormányi és megyei hivatalnokok tarták a gyeplőt kezökben. Wesselényi minden fenmaradt idejét Erdélyben töltvén, az ellenzék szervezé-

sét nagyban folytatta. Az ellenzéki szellem közönségesé lett. A kormányi hivatalnokok népszerűtlenné váltak. Wesselényi nehányad magával megyegyűlésről megyegyűlésre járt. Az úgynevezett vándorló patrióták a megyegyűléseken a megyei tisztek és a kormány eljárását rendszeres ostrom alá vették, az ország sérelmei iránt a fogékonyságot mindenfelé felkölték. A kinevezett megyei tisztek elmozdithatása tekintetéből tisztujítást, az ország sérelmei orvoslása végett országgyűlést követeltek.

Legelől Alsó-Fejérmegye ment, hol az ujabbkori Erdély legkitűnőbb szónoka, b. Kemény Dénes, s a lángeszű és szerencsés szónok, Szász Károly jogtanár vezérkedtek. Azonban egy jelenet e szerepet csakhamar Kolozsmegyébe, illetőleg Kolozsvárra tette át.

Gróf Bethlen János, ki katonai s udvari cancelláriai rövid szolgálata után hazajött, s Beszterczén lakott, Kolozsvárit termelt, s a megyegyűlésen a főkormányszéket, melynek csak az egy Strausenburg volt választott tagja, törvénytellennek s ezáltal olyannak nyilvánítá, mely a Leopoldi diplomával s az 1791-ki törvényekkel szemben gúny, — s felszólítá a megyét, határozná el, hogy mint ilyenek rendeleteit, kivéve azokat, melyek nélkül a rend felbomlanék, elfogadni nem fogja, — s egyszersemind feliratot javasolt a felséghez, melyben az országgyűlés mielőbbi összehívását kérelmezzék. Bethlen indítványai elfogadtattak. Merész felszólalása végig futá a hazát. A megyegyűlések Kolozs nyomdokaiba léptek. Bethlen János egyszerre az oppositio másik vezérének ismertetett el.

Wesselényi ez időben a posoni gyűlésen lévén elfoglalva, a vezérlet 1832- és 33-ban Bethlen kezébe esett, ki elismeri mély belátása, óvatos eljárása s szervező talentumánál fogva a pártfegyelem szálait kezében összpontosítá.¹⁾

Széchenyi indítványára Magyarhonban és Erdélyben megnyíltak a casinók, a politikai discussiók a casinók termeiben új tért nyertek. Ezek mellé Bethlen János Erdélyben egy egészen új küzdőhomokot fedezett fel, a reformátusok egyházi tanácsa gyűléseit.

¹⁾ Bethlen J. Eletét 1. Újabbkori Iamcretektára. L 562.

Hogyan lett ez politikai tusák színhelye, arra nézt fel kell említenünk, hogy alkotmányunk a három nemzet és négy bevett vallás teljes jogegyenlőségén nyugovék. S minthogy a katolikus vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült: Erdély minden jogegyenlőségi szép teoriák mellett is, ismét tapasztalni volt kénytelen, hogy hivatalnokai majdnem mind katolikusok voltak. Ebből következők, hogy az ellenzék, kivált az első időkben többnyire protestánsokból, a kormánypárt pedig alig valami kivétellel, mind római hitűekből állván: a politikai küzdelmekbe vallásos színezet, erdek és irány vegyüde. — Törvény szerint a püspökön kívül, a reformátusok egyházi főtanácsa többi elnökeinek az erdélyi főkormányshék református tanácsnokaiból kellett volna választatni. De azon egyetlen tanácsnok, ki az erdélyi főkormányshéknél református volt, hivatalánál fogva követelte az egyházi főigazgató tanácsnál az elnökséget. Az ellenzék e jogbitorlás ellen tiltakozott, mert a guberniumot nem ismerhette el törvényesnek, s ha szintén azt törvényesnek tekinthette volna is, csak oly elnök alatt kívánt gyűlést tartani, ki szózatöbbség által választatik e méltóságra. A főtanács e nézetét keresztül vitte, gr. Bethlen Jánost, ki a fő egyházi tanácsnál is vezére volt az ellenzéknek, szózatöbbséggel egyik elnökévé választá.

A szenvedélyes polémia, mely a megyei és egyházi tanácskozományokon ázrugott, a higgadtabb kedélyeket is magával sodorta. És a gyűlölet, mely főként a felső köröket a családéletben is két ellenséges táborra osztá: arra mutatott, hogy a pártok közt már oly nagy hézag támadt, melyet egyes eredményekkel többé betölteni nem lehet. Vagy a rendszernek s az azt képviselő egyéniségeknek kellett megbukni, vagy a kormánypártnak a hatalom segítségére vala szüksége, hogy a rend oly értelmezésben, mint általa vétetett, helyreállhasson. Bécsben az utolsó fogadtatott el, mire b. Wlasich Ferencz altábornagy és horvát bán teljes polgári és katonai hatalommal Erdélybe küldeték. 1833. mart. 24-én kineveztetvén, apr. 18-án Kolozsvárra érkezett. ¹⁾

¹⁾ Erd., Híradó 7833. 32. stb.

B. Wlasich, főherczeg Esztei kir. biztosok. Az 1834-ki diéta.

A főkormányzékkel tartó conservativ párt gr. Bethlen Pálnál, az ellenzék gr. Kendeffy Ádámnál, a párt egyik kitűnő szónokánál gyűléseit erre megújította. Az -ellenzék, melynek látható fejei a Magyarországról nagyszónoki hírnévvel lejött b. Wesselényi Miklós és Kendeffy Adám valának, b. Kemény Dénest, Zeyk Károlyt és Józsefet, b. Hús zár Károlyt, b. Kemény Domokost, Szász Károly enyedi, Dózsa Elek m.-vásárhelyi jogtanárokat s az ellenzék több ismeretes tagjait Kolozsvárra értekezletre hívták meg.

Az oppositio mindenekelőtt azt a kérdést vetette fel, tudomásul vegyék-e b. Wlasich megérkezését, vagy ignorálják? B. Wesselényi és Kendeffy az ignorálás mellett küzdöttek; de mégis gr. Bethlen János azon mérsékeltebb nézete győzött: miszerint az udvarnak joga lévén bár hány kormánybiztost kiküldeni, hogy a dolgokról referáljon, tehát a b. Wlasich állása törvényes; azonban, ha valamit rendel, az törvénytelennek tekintendő, minek engedelmeskedni nem kell.

B. Wlasich magát a conservativekkel és oppositival egyaránt érintkezésbe tette. Az oppositio tagjai b. Wlasichsal csakhamar megértették, hogy az oppositio minden mondása, kívánata és cselekedete a hazai törvényeken alapszik; hogy nem ők, hanem a kormány és emberei léptek le a törvény teréről, s kivítették, hogy a királyi biztos az udvart ezen szellemben tudósítá, s az országgyűlés összehívása mellett nyilatkozott.

B. Wlasich leküldésével a kormánynak nem kevesebb szándoka volt, mint, hogy az alkotmányt felfüggeszse, s a megyei gyűléseket korlát alá vesse. Azonban érintett szellemű nyilatkozata nem kevesebbet javasolt, mint egy országgyűlés összehívását, mely a kinevezés útján összealkotott főkormányzékot választás alá fogná vinni, a kormánypárt megbuktatását készítné elő. A kormánypárt tehát fellépett... s csakhamar megjött a rendelet, hogy b. Wlasich Bécsbe menjen. — Félévi benmulatás után, 1833. nov. elején felment, — s többé vissza nem is tért.

B. Wlasich távozta után a conservativek és oppositio, a polgárság és katonaság közt a viszony mind feszültebb lett, mit csakhamar még feszültebbé tett azon jelenet: hogy gróf Kendeffy Ádám, a 39 éves, majdnem a Wesselényi népszerűségével bíró pártvezér, szívére megszakadása következtében 1834. febr. 4-én hirtelen meghalt. S temetésénél tüntetések akartak lenni, mit azonban katonasággali ijeszteséssel nyomtak el.

Azonban e feszültség- és izgalmas állapotnak a véletlen csakhamar kifejezést adott. Pár nap múlva, febr. 11-én, éppen húshagyó kedden, délutáni öt óra tájt Kolozsvárt azon szokatlan hir futá be, hogy egy jogászt, mert a várda előtt pipáját szájából nem vette ki, az őrtanyára elzártak. E jogász Juhász Albert kincstári tanácsos Juhász egyik fia. E hirre a fiatalság kravalt idézett elő, a várda elé gyűlt a főpiacra, s követéi Juhász kiadatását. Szürkület állt be. A katonaság a zugó tömegre rátüzelt. Egy a tömegből b. Bornemisza legénye elesik, többen sebet kapnak. Megholt, megholt! hangzott minden ajkon. Besötétült. A piacot még nagyobb néptömeg leperte el. Az őrtanyát Kabos Ferencz, reform, jogász, vezérlete alatt meg akarák rohanni. Gr. Bethlen János, a higgadt ellenzéki főnök többed magával közéjük lépett, s figyelmezteté, hogy kíméljék véröket, éltöket; várják be, míg b. Jósika Jánoshoz, a főkormányshék elnökéhez megy egy küldöttség élén. Id. gr. Bethlen János, b. Huszár Károly, b. Löwenthal, báró Wesselényi Farkas Jósikához mentek. Kabos F. addig tüzes szónoklatokat tartott. A tömeg alezredes Widakovich- s segédere akart rontani, mint a ki a lövést parancsolta. Azonba érkezik P. Horváth János, akkor huszár százados, Jósika veje, s mondja, hogy ipja beteg, de nevében becsületére fogadja, hogy elégtételt nyerendenek. Nekik most kell. Hogy szavoknak annál nagyobb súlyt adhassanak, Kabos vezérlete alatt az iskolákra rontanak, a kaput betörik, a bezárt ifjúságot magok mellé veszik.

Ez alatt a monostorutczán dragonyosok vágatnak be, a hidutczán a fellelgvár gyalogörsége léptet. S mire az ifjúság a tanodától fákllya mellett a piacra ér, a szegleten felállított katonaságra bukkan. Új lövés esett. Azért a tömeg a piacra

vonult, hol a tekintélyek felkérlik, oszoljanak el, mert mindenfelé fegyveresekkel fognak találkozni. Oszoljunk szét, de gyűljünk össze éjjélkor s tanácskozzunk! kiáltozák. De hol? A Kendeffy sírjánál, lőn a határozat. Jókor, mert a fegyveres nép a tömegre rontott. Farkas kapitány a Jósika-ház előtt egy csoportra szuronyt segez. A csilapítók, gr. Bethlen János, gr. Mikes János, b. Huszár Károly, consiliarius Győrfi Mihály és Bárt ha János, Rettegi Mihály megyei hivatalnok, s mások mintegy ötvenen e közben sebeket kaptak. A sirnáli gyűlés elmaradt.

Másnap gránátosok járkálák az utcákat. Gr. Dégenfeld Ottó és gr. Béli Ferencz Bécsbe indultak, ő felségéhez.

Harmadnapra a gránátosok a gubernium rendeletére a várost elhagyák. Febr. 19-én Pidól olasz eredetű tábornok Kolozsvárra érkezett, átvette a Kolozsvár feletti parancsnokságot, s febr. 28-án egy polgári és katonai vegyes bizottság nyomozáshoz kezdett. *)

Hogy a békétlenkedéseknek véget vessenek, a megyegyűlések küldöttségeket neveztek ki az udvarhoz, kik kérjék az ország alkotmányos jogainak visszaadását, kérjenek országgyűlést. De még mielőtt ezen deputatiok felérkeztek volna, már mart. 2-áról főherczeg Észtéi Ferdinánd gallicziai kát. és polgári kormányzó Erdélybe teljhatalmú kir. biztossá neveztetett ki, s apr. 8-án Kolozsvárra érkezett. *)

Az országgyűlés máj. 28-ára szintén ki lett hirdetve. A mart. 18-án kelt kir. leirat, mely ezt tudtul adá, egyszersmind a királyi előadásokat is magában foglalta. Ezek szerint: a főbb kormányhivatalok törvényszerű betöltése, s az 1791-i országos bizottmányok reformmunkálatainak megvitatása, s változott körülményekhez alkalmazása, — mindenek előtt pedig az úrbéri szabályzat tervének tárgyalása tüzetvén ki a törvényhozás működéseinek tárgyaiul, mindenki a legfeszültebb várakozással néz vala az országgyűlés elébe.

Mi a választásokat illeti, a magyar és székely törvényhatóságok, sőt a kormányzat nyomása daczára, több város is, az ellenzék soraiból választá követeit. Magok az ellenzék ve-

*) Kabos F. kézirati naplójából. -) Erd. Híradó 1831. 227. I.

zérei is jobbára törvényhatóságok követeivé választaták meg magokat. Ezek sorában találjuk Udvarhelyszékről b. Wesselényi Miklóst, Alsó-Fehérből b. Kemény Dénesi, Vízaknáról Szász Károlyt, Küküllőmegyéből gr. Teleki Domokost, Belső-Szolnokból W é é r Farkast, és több másokat, kik a múlt évek küzdelmeiben magokat leginkább megkülönböztették, az alkotmány védelmében erd emet szerzetek. Gr. Bethlen Jánossal az ellenzék azon ballépést követteté el, hogy bár Kolozsmegyében megválasztott, hogy az ellenzék szaporittassék, lemondaták: a királyi hivatalosak padjára ült, mely helyzetében az ellenzék vezérlésében kellő részt nem vehetett. A királyi hivatalosok közül a vezér b. Jósika Sámuel mellett, leginkább az utóbb mint regényíró ismeretes b. Jósika Miklós, Horváth István, s mások tűntek ki. *

Az 1834-ki diéta a legfényesebbek egyike, ha a szónoklatokat tekintjük, de a legelhibázottabb, ha a kínálkozó alkalmak eszélyes fölhasználásáról s az eredményről ítéljük meg. E diétának feladata lett volna, hogy a kormányzék tagjainak megválasztása által Erdélynek törvényes és népszerű igazgatást adjon, melynek védszárnyai alatt az ország alkotmányos szabadsága helyreálltassék. Voltak, kik a törvénytelen tanácsosokat, vagy közülök legalább azokat, kikkel élesebb súrlódásba jött a közvélemény, az Approbata értelmében, mint hűtleneket az országgyűlés biróiszéke elébe ohajták állíttatni; de a mérsékeltebb rész elégnék látta, ha a nemzet a választásokból! kihagyatásuk által nyilvánítandja, hogy e férfiak, mert pártállást foglaltak el és az alkotmány megsemmisítésére munkáltak, a haza bizodalját elvesztették. Mindamellet, hogy Wesselényi kereste a csattanós jeleneteket, Bethlen győzött, a követek számára adandó utasítási projectuma a megyéken keresztül ment.

Bár majd minden törvényhatóságban az ellenzék követjelöltjei lőnek megválasztva, midőn nyilvánosságra jött a kir. hivatalosok névlaistroma, megütközéssel látták, hogy a követi kart majdnem háromszor felülhaladja azok száma, kiket az igazgatás nevezett ki a nemzet képviselőivel egy teremben szavazni és tanácskozni. Az udvar e lépése az erdélyi kormányzéknek tulajdoníttatván, a gyanakodó kedélyeket még

nagyobb ingerültségbe hozta, a mérsékelt vélemények kelen-dőségét csökkenté. Ily súrlódások közt érkezett el a rég várt országgyűlés kezdetének ideje.

A tagok megjelentek. Tanácskozásokhoz hozzá kellett volna fogni, de a kit a kormány a ház elnökének tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök; az pedig, kit a rendek az elnöki székbe ültettek volna, azt a kormány nem ismerte el. A huszonhárom év óta várt országgyűlést, senki sem óhajtván mindjárt a megnyitáskor szétoszlatni, természetesen vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondoskodni.

De pártcsata nélkül ez is lehetlen vala. Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a követek számára nézve alig tették a magyarok negyedrésztét; a székelyek alig felét; továbbá a szászok közül csak három vagy négy nemessé emelt család tagjaiból lehetett királyi hivatalosokat teremteni, és a székelyek is a magyarokkal e részben a versenyt szintén ki nem állhatták. Kérd és vala tehát: minő gyűlésen történjék az elnöki ügy felett az előleges vitatkozás. Volt t. i. minden nemzetnek nemzeti gyűlése, és volt egy közös nemzeti gyűlés. Az egyik az előleges tanácskozmányokban a curiatim votum, a másik az országos ülésben is használt személyes szózatolás eszméjét foglalta magában. Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart. A kormánypártnak sem látszott ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek. A kitűzött órára a követek, s többen a királyi hivatalosak közül a kormánysszék udvarára siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett. Nehány perez alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve volt. Az ajtó zárva. Kinyitást sürgettek, de egy arc sem mutatkozott. Wesselényi döngetni kezdé az ajtót. A botrány növekedvén, a tartományi cancellár egy küldött által tudatá, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomaticus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében, nem fog kinyitanni.

Wesselényi a helyszínén a cancellár tettét éles bírálat alá vette. A hangulat ingerültté vált. A mérséklett ellenzék

sokat veszített a terrénumból, Wesselényi sokat nyert. Végre is gr. Nemes Ádám elnökségébe közösen beleegyeztek, s megkezdődött a tanácskozás.

A tanácskozmányokat az ellenzék részéről három ragyogó szónok, b. Wesselényi Miklós, b. Kemény Dénes és Szász Károly együtt vezették. Eleinte Szász és a mérsékleti irány, utóbb Wesselényi és a radical párt került feljül, s kísértették a tömeg ovatioi által. A kormánypárt részéről b. Jósika Sámuelnek, a kormánypárt nagy talentumu vezetőjének, mondhatni egyedül kellett sikra szállani. E pártnak vezére kitűnő volt, katonasága keveset ért. S bár Jósika, mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus az ellenfélnél tekintélyvel birt, és mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is közbecsüléssel állt, — mind keveset nyomott: mert követői gyakran bajba hozák. A kormánypártnak a dolgok ily állásában győzni alig volt lehetséges, legfelebb tisztességes visszavonulásokról lehetett szó.

Azonban a bécsi ministerium engedékenységre hajlandó nem volt, a kolozsvári kormányszék pedig megszokván uralkodni, nem óhajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének feláldozásába került volna. Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlójának adott lendületet.

Ily baljóslatok mellett alakult meg e gyűlés: már előre sejteni lehetett, hogy legfelebb az ellenzéki szellem felélesztése lesz a végeredmény. A mint megnyílt, a kir. előadások rendje szerint, a kormányszéki s más főhivatalnokok választásához kellett volna fogni. A rendek azonban a közjogi sérelmeken kívánták kezdeni; jún. 26-án végzést alkottak, hogy míg a megrendített alkotmányos élet helyre nem fog állíttatni, a királyi előadások tárgyalásához fogni nem lehetvén, csak is országos elnökei s ítélőmestereket válasszanak, hogy amaz a gyűlés elnökségét, ezek jegyzőségét vezetvén, a ház megalkulhasson.

A választás megtörténvén, a jelöltek neveit kísérő feliratban a fennebbi végzést a felségnék következő határozott szavakban terjesztők fel: „Tudjuk ugyan — mond egyebek közt a felirat — hogy a diétái tárgyalásokat az 1791-ki 11-ik

törvényzikk a kir. előadásokkal rendeli megkezdetni, de kebleinket szomorú sorsunk tartja elfoglalva; és midőn alkotmányunkat sarkaiból kiforgatva, az ország alaptörvényeit megingatva, s a kormányzék törvényes tagjainak teljes hiányában magát országgyűlésünket lényeges állásától megfosztva látjuk: mielőtt a királyi előadások tárgyalásához foghatnánk, minden gondjainkat hazánk alaptörvényeinek s alkotmányának helyreállítására, alkotmányos létünk szilárdítására kénytelenítettünk fordítani.“ S e felirattal a sérelmeket lajstromba szedvén, szintén felküldötték.

A királyi válasz azonban, mely a sarkalatos hivatalnokok megerősítését meghozta, újabb keserűséggel tölté el a rendek kebelét: nemcsak mivel említést sem tett a felterjesztett sérelmek orvoslásáról; hanem azért is, mivel az országos elnökségre felterjesztettek közül egyáltalában nem a közbizalom által kijelölt egyéniséget, hanem Nopcsa Eleket, ki a szavazatoknak alig bírta egyharmadát, nevezte ki országos elnökké.

A rendek tehát aug. 7-ről újabb felirat által jelenték ki fájdalukat; panaszt emeltek a felett, hogy bár huszonhárom év óta először volt alkalmuk sérelmeiket felterjeszteni, kérelmük válasz nélkül hagyatott; azt sem mulaszták el megjegyezni, hogy a legkevesebb szavazattal kijelölt Nopcsa Elek elnöké neveztetésében választási joguk csorbítását látják. Minthogy azokban a dolgon többé változtatni nem lehetett, magokat új elnökük alkotmányos eljárása iránt az által kívánták biztosítod,.. hogy a beigtatáskor neki, valamint a megválasztott ítélmestereknek is, új esküformát szabtak elejökbe. Az eset nem vala szokatlan, a 91-i hongyülésen is megtörtént: a királyi biztos mindazáltal a választottaknak új esküforma mellett foglalni el hivatalaikat, megtiltá.

Mindezekből fájdalmasan tapasztalván a rendek, hogy sérelmeik tömege nemcsak nem kevesbül, sőt az országgyűlés alatt szemök láttára újakkal is szaporodik; más részről pedig látván azt is, hogy a királyi biztos e gyűlés alatt minden dolgaik folytatását nehezíti, s lehetlen, hogy a haza várkozásának kötelességük szerint megfeleljenek: a királyi biztos főherczeg Esztei Ferdinánd értesítése nélkül küldöttséget ne-

veztek ki, mely felmenvén, sérelmeiket fiúi bizalommal személyesen terjessze a felség elé. Egy újabb felterjesztésben különösen kiemelék, hogy a személy- és vagyonbátorság meg van ingatva, — az által, hogy a cancellária magát a főkörmányszéken felül tette, a perfolyam meg van nehezítve, — felhozzák, hogy a külföldre utazás tiltva, s a katonaság alá vont székelység gyermekei iskoláztatása korlátolva van, — hogy a hivatalok betöltésében a vallásbeli egyenlőség nem tartatik, hogy a görög hitűek ellen türelmetlenség üzetik, — hogy a tisztujítás elnyomatott, — a katonaság féláron élelmezetik, s többek közt a só drágaságát is felhozzák.

A küldöttség sept. 4-én, utasítását tizenkét pontban megkapván, felindult. Az országgyűlés folyamában több heti szünet állott be. Mindent a felségtől reméltek. Azonban e bizalmas lépés sem termé meg az óhajtott gyümölcsöt. A királyi biztos a fejdelem előtt is utjokat állá. A király honn nem lévén, oct. 3-án Brünben fogadá őket, de nem mint országgyűlési küldöttséget, hanem csak mint hü alattvalókat. A feliratot átvevén, gr. Bethlen Jánost, Szász Károlyt s másokat magán kihallgatáson fogadván, válaszáat későbbre igéré. Az ügyet Metternich herczegnek Bécsben szintén előadák; s ha volt a küldöttségnek némi sikere, többet alig számíthatunk, mint, hogy b. Jósika János, főkörmányszéki elnök oct. 16-n nyngalmaztatott.

A követeknek vigasz nélküli visszatértök után a rendekhez kir. leirat érkezett, mely a választott hivatalnokok meghiteltetésére készített új esküformát visszavetvén, azokat a régi szerint rendelé feleskettetni. Ez november elején heves vitát idézett elő: a rendek a leiratban lázasztással, ujitásvágygyal, munkátlansággal vádoltatván, e vádakát nem vélték elhallgatandóknak. Nehogy azonban az országgyűlés megalakulhatását tovább is gátolni látszassanak, az országos elnököt és ítélőmestereket a 91-ki esküforma szerint végre meghiteltették.

A ház megalakulván, a királyi hivatalosokra fordult a vitatkozás; mert a mellett, hogy a mint vitaták, a lajstrom a borítékba be nem fér, oly egyéniségek is találtattak köztök, kiket az ellenzék törvényes kellékekkel felruházva nem hitt. Még folyt a vita, midőn újabb királyi leirat érkezett, mely a

rendekeket ismételve sürgette, hogy a többi választásokat is megtegyék, s a kir. előadások többi pontjait is tárgyalják. Azonban e leirat, a helyett, hogy sérelmeiket orvosolja, egyebek közt azon súlyos váddal terhelé őket: „hogy a törvényes szabadság bitangolt neve alatt annak megfertőztetésére, s minden jó rend felforgatására mellékes utón törekednek.“

E passus a kedélyeket új ingerültségbe hozta. „Ha a kormány állítása szerint léteznek oly veszedelmes emberek — mondá e vádra 1835. jan. 17-én tartott beszédében Wesselényi — sem illő, sem helyes ily asszonyos rágalmazással támadni meg azokat, — Kötelessége a kormánynak az ilyeket a törvény lángfegyverével üldözni, sújtani. Mint az országgyűlési majoritás tagja, merem a magam s polgári hitsorsosim nevében felszólítani a kormányt, álljon elő törvényes bizonyítványokkal; s ha csak egy van közülünk, kit azon fekete vádoknak legkisebbike is igazán érhet, készek vagyunk érte mindnyájan lakolni: de a vád nem néhányakat, hanem egész majoritást, s magát az országgyűlést is éri; mert az indítvány, melyet a többség elfogad, nem egyé, vagy némelyeké, hanem az országgyűlésé. Így tehát országgyűlésünkön az a vád, hogy „törvényes szabadság színe alatt minden jó rendet fel akar forgatni.“ T. K. R! jó rend felforgatása szándékával, vagy is pártosság s revolutio szándékával országgyűlést vádolni szintoly képtelenség, mint sértő, s nem szabad. Csak országgyűlés az és fejdelem, honnan revolutio nem ered. Egyes személy, vagy kevesek vétkes törekvései borították már az országot lángba; elcsábított vagy elkeseredett nép dúló haragja a pusztítás átkát birodalmokra terjesztheti; zabolátlan katonaság hány polgári alkatmányt forgatott már fel, s mennyi trónust nem fertőztetett már uralkodók kiontott vérével? — Nép zsirján hízott aristocratia, s dölyfös olygarkák öldöklő belső háborúknak lettek már számtalanszor okai; s fejdelmek rász tanácsosinak hibái, s vétkei által hozatott nemzetek közé bizonynyal annyi zavar, s roskadt össze annyi királyi szék, mint a más említett módokon mindössze. Egyedül országgyűlés az, s a fejdelem, midőn ezzel együtt létez, honnan rendbontás nem eredhet. Mert mind az rend, a mit a törvény állít fel; mind az pedig, mit fejdelem és ország együtt tesz, törvény.“ Ezek

után szónok áttérvén azon eszmére, hogy a kormány nem áll az országgyűlés felett, hanem mellette, hogy nem a fejedelem adott az országnak léteit, hanem az ország a fejedelemnek: a kormány fenyegetéseit visszantásítá.

Hasonló erélylyel s bátorsággal, egyező értelemben szóltak még Szász Károly, gr. Teleki Domokos, b. Kemény Dénes, b. Jósika Miklós és gr. Lázár József. Mire aztán a rendek, — bár a királyi biztos a kir. előadások tárgyalását feljelentésseli fenyegetődzés&el sürgeté, oly végzést alkottak, miképen „hódoló tisztelettel kérik, és fiúi bizodalommal várják, hogy ő felsége is az országgyűlésben a megoszlott törvénytevő hatalom részesét, s az által önmagát tisztelvén, annak rá nem ülhető vádaktóli kegyes megkimélésével önméltóságát megtartani s öregbíteni méltóztatik.“ Kérik egyszersmind az e végzés nyomán készült feliratban; taszítsa el önmagától önhasznukat leső rősz tanácsadóit, és boldogítsa atyai bizodalomával htí népe képviselőit.

A rendek ezzel a sarkalatos tisztségek választásának folytatásához fogtak, az elvi kérdések felett folytak a viták, mire jan. 29-én Wesselényinek egy újabb fellépése következett be.

Wesselényi már a posoni gyűlésen át akarta vinni, hogy a rendek a kormány beleegyezése nélkül a naplót kinyomassák; azonban az erőszak pártolásra nem találván, úgy vállalkozott Kossuth Lajos, a kézirati országgyűlési tudósítások szerkesztésére. Indítványát itt is megtévén s határozatba hozatván, — mire akadályokba ütközött, könyomdát vásárolt, azt szállásán felállíttatá, s az első ívet kinyomatván, az említett napon azt a ház asztalára tette. Mire hivatalnokok szálltak ki, a nyomdát lefoglalák.

Ezen eset nagy ingerültséget idézett elő. Wesselényi a censura e mellékutoni eltörlésével magát az országgyűlést is meglehetősen zavarba hozta, mert a sajtószabadság és a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyóítottak, s alig voltak többé különválaszthatók. A mérsékleti véleményűek jól látták, miként a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által, fennálló sajtótörvények nélkül dekretálni akkor, midőn a birodalom más részeiben a censura teljerejében állott.

Hogyan meneküljenek tehát a zavarból? Kettő állott elő ttek: vagy Wesselényi pártolása által az országgyűlést bezáratni, vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzék két pártra szakítani, s magokat a lehető népszerűség vesztésnek kitenni. Azonban, egy nem épen várt esemény kimenté őket a zavarból.

Febr. 6-án nyolcz óra körül az utcaszögleti falragaszok tiz órára országos ülést hirdettek. Tömegben gyűlt a nép a kormánysház, mint országház udvarára, s elfoglálá a terein tornáczát, lépcsőit, bejáratait. A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülőhelyeikhez érkezni. Egy harsány éljen Wesselényi jövetelét jelentette. Kevéssel utána megérkezett az elnök is, s látható zavarral arczán, a gyűlést megnyitotta. Ekkor kezdett terjedni a hír, hogy Bécsből leirat érkezvén, a város kapui katonasággal vannak ellátva. Az országos elnök a jegyzőkönyv felolvasása után, semmi hatást sem vadászva, a felség leiratát olvastatá fel, mely az országgyűlés szellemét szigorúan kárhóztatá, — az alkotmányt felfüggesztő, minden polgári és katonai hatalmat Észtei főherczeg kezében özpontosított, — az országgyűlést feloszlottnak nyilvánítá, — s a törvényhozás tagjait komolyan inté, hogy tüstént haza távozza, minden rendzavarástól óvakodjanak.

E leirat felolvasása után Nopcsa E. odahagyá elnöki székét: az országgyűlés ily szokatlan felszólítása ellen minden felszólalás hasztalan volt. Ugyan ez időben a főkormánysház is össze volt gyűlve, az országgyűlés felosztatása tudtára adatván, rendelet olvastatott, melyben megiraték, hogy a kir. biztos teljhatalommal ruháztatott fel minden tisztviselőt letenni, s cselekedni mindent, mit jónak lát, — tudtul adatott egyszersmind, hogy a megyei gyűlések szintén be vannak tiltva.

A Wesselényi szabadelvű szónoklatai, s bölöni Farkas Sándor „Északamerikai utazása“ által felvert remények, ábrándok után a csalódás kétszeres volt. Az ellenzék le volt verve, a győzelmesek felemelték fejöket. A befogatásokról hir mind jobban terjedt. A követek nagyrésze tiltakozni akart, de mintegy égésnél, mindenki készülődéssel volt elfoglalva.

Másnap, febr. 7-én délben Esztei főherczeg teljpompával

a guberniumba kocsizott. A tanács a lépcsőzet alján fogadta, honnan a mellék személyzet sorai közt haladott el. S az ostromállapotszerű kormányzást megkezdette.

A consiliariusok s a főispánok ugyan az napon az öreg gr. Haliér István, b.-szolnoki főispánhoz gyűltek, s Zeyk Dániel b. Kemény Ferencz főkormányzáséki tanácsosok — Ugrón István tordai, gróf Haller László küüllöim megyei, gr. Degenfeld Ottó közép-szolnoki, b. Bánfi László krasz-nai, b. Bánfi Adám kolozsmegyei főispánok, Mara József aranyosszéki főkirálybíró, egy beadványt szerkesztettek, melyben hivatalaikról lemondottak; mi febr. 18-dikán az udvartól elfogadtatott. Helyökbe hajlékonyabb férfiak lőnek kinevezve.

Febr. 8-án Wesselényi is elindult. Posenba sietett, hogy magát a felsőházi tagság védelme alá vonja. Az esketés ellen azonnal megkezdett, s megidézttetett, hogy a királyi táblán személyesen megjelenjen.

Ily zilált helyzetben találta Erdélyt I. Ferencz mart. 2-n bekövetkezett halála.

V. Ferdinánd.

(1835. mart, 58—1848. dcc. 2.)

I.

V. Ferdinánd trónra lép. Esztci Ferdinánd fmg mint katonai és polgári kormányzó. Wesselényi, Kossuth ellogalása. A szcbcni 37-ki országgyűlés.

V. Ferdinánd 1835. mart. 2-án lépett trónra mint atyjának következője.

Ferencz elhunytával, ki mindent maga intézett, Metternich hg, mint a birodalmi ügyek vezetője még inkább előtérbe nyomult. Gr. Reviczki Ádám, Ferencz kegyencze, ki a magyar ügyekben meglehetősen önállóságra vergődött volt, a főcancellárságot csakhamar elvesztette.

Metternich politikája mind nagyobb szigorral lón alkalmazva.

Erdély ostromállapotban: a kormányzást Észteí Ferdinánd íoherczeg vaskeze intézé.

A felzaklatott hangulat még mind tart. Az ifjúság elég merész a íoherczeg ablaka alá menni, s kihívó dalokat énekelni, miből apró kravalok fejlenek. A nép, ősszel cholera ütven ki, azon balhiedelemben, hogy az urak megmérgezték a kutakat, Hunyadmegyében, az ápolásra kiküldött orvosokra lödözött. A földbirtokosság néplázadástól, új Horavilágtól félven, városokra vonta magát.

Az országgyűlés feloszlattatván, a kormányzat hozzá látott az ellenzéki szellem megfékezéséhez. Szász Károly a nagy-enyedi jogtanárságot kénytelen volt mértan tanítással felváltani; b. Kemény Dénesi pár évig künn utaztaták; a

legnagyobb baj b. Wesselényit érte, ki ellen a kir. táblán közkereset lőn indítva, s mire a tudós Gál László, mint közügyek igazgatója e keresetet megindítani vonakodott, más léptetett helyébe, ki Wesselényi ellen a könyomdáért a pert megindítá, s mert meg nem jelent, már mart. elején per non venit ejítélék, elfogatását elrendelék. — Ez eset, s az ellenzék több tagjainak üldözöbe vevése, a közügyek iránti lelkesültséget láthatólag lehangold.

Magyarhonban se volt máskép. Az országgyűlésnek 1836. máj. 2-án vége lőn. Gr. Pálfi Fidél lett a főcancellár. Az ellenzék megtorlása ott is kezdetét vette. A legelső lépés az országgyűlési ifjúság fejei, Lavassi László, Tormásy János s mások ellen intéztetett, kik elfogatván, elzárattak, s több évi fogságra lettek elítélve. Kossuth Lajos, ki az országgyűlés után, „Megyei tudósítások“ cím alatt kézirati újságot kezdett szerkeszteni, 1837. májusában szintén befogatott. Az említettek pere mellett egy sereg országgyűlési tag ellen indult meg a kereset.

Ez alatt Erdélyben a hangulatot minden áron szelidíték. A megyei gyűlések, tisztújítások meg voltak szorítva. Egy országgyűlést készítettek elő, melyen a kormány a behozott rendszert törvényesíteni, s a hatalomra vergődötteket választás útján beállítani törekedett.

Az országgyűlés 1837. apr. 17-ére ki is lett hirdetve. De most nem Kolozsvárra, hol a hallgatóság és az ifjúság befolyásától tartottak, hanem Szebenbe hivatott. A választásoknál az ellenzék most is győzött; azonban Wesselényi, Szász Károly meg nem jelenhetvén, a vezérlet teljesen gr. Bethlen János kezébe jutott. Leghatalmasabb támogatója b. Kemény Dénes volt, ki ez időben a párt leghatalmasabb szónokává nőtte ki magát; rajta kívül a 34-ben lemondott, de most a követi padokon megjelent főispánok szintén jó szolgálatot tettek.

A kir. előadások ezen országgyűlésnek a múlt országgyűlés óta trónra lépett V. Ferdinánd részére leendő hűségeskü letételét, a 34-ben félbeszakadt sarkalatos hivatalnokok választásának folytatását, s a 91-ki *systematica* deputa-

tio munkálatai átnézésére egy bizottmány megválasztását tették a rendek kötelességévé, kiemelvén, hogy az úrbéri munkálatokkal a jövő hongyülésre készen legyenek.

Miután a leopoldi diplomát V. Ferdinánd megerősítve kiadá, miután Észteí főherczeg mint k. biztos a felség nevében kezét az evangéliumra téve megesküdt, hogy „a confirmált és kiadott leopoldi diploma értelmében az ország törvényeit meg fogja tartani“, a rendek a hűségeskltl szintén letették.

A mint a választások szőnyegre kerültek, hirt futamodott, mikép a főherczeg, hogy magának a hatalmat kezébe játszattassa, magát gubernátorrá akarja választatni.

A gubernátoron kívül még az udvari és tartományi cancellarság, kincstárnokság, s nyolcz consiliariusi hely, a királyi táblai elnökség s egy ítélőmesterség volt választás utján betöltendő.

A fennebbi hírre, az ellenzék vezére, gr. Bethlen János a pártokat összéb kezdé vonni. Senki sem kételkedett, hogy a főherczeg megválasztásában nem kevesebb czéloztatik, mint-hogy Erdélyben is az osztrák tartományok szerinti kormányzás behozatalára az út megnyittassék. Az ellenzék tehát faltörő politikájától elállóit, a conservativ párt is alkotmányosabb lett; s e mellett azon taktika, hogy a két párt a betöltendő hivatalok felett kiegyezett, azt tette lehetségessé, hogy a midőn szavazásra került az ügy, a főherczeg a hármaz számba se juthatott be, s így kineveztetése teljesen elejtetett. Mire a kormány azzal felelt, hogy gubernátornak aug. 31-kéről gróf Kornis Jánost nevezte ki. A rendek, mert nem a legtöbb szavazatot nyertek közül nevezett ki, felterjesztést tettek ugyan, de azért oct. 5-én beigaták. Az udv. cancellarságra Nopcsa Elek, országos elnökségre b. Kemény Ferencz, kincstárnok. ságra gr. Rhédei Ádám, tartományi cancellarságra gr. Lázár László, kir. táblai elnökségre Dániel Elek, nem nyerték meg ugyan mind a legtöbb szavazatokat, de kineveztetvén, a rendek ezt is vívmánynak tekinték, mert az alkotmányos zavarokból ez által is egy lépéssel külcbb szabadultak.

A szebeni diétának harmadik teendője volt a megyei tisztújítás kérdésének végeldöntése. Az ellenzék hosszas küzdelem után győzött: mert elhatározatá, miként a megyei tiszt-

választásról szóló törvénycikknek oly világos értelme van, hogy új törvényalkotásra nincs szükség, és a réginek hű foganasítása, mit eddig a kormány elmulasztott, nem a kétséges kifejezések, de a mesterkélt félremagyarázások következtében lőn hátráltatva. Azonban e diadal a kérdést nem annyira megoldá, mint elnapolta.

Az általános sérelmek összeszedésére fordított fáradságon kívül, még az Erdélyhez Magyarországtól szakadt „Részek“ körüli eljárást kell említenünk. A posoni legközelebbi országgyűlés XXI. törvénycikke által a négy törvényhatóságnak Erdélytől elvétele szentesítést nyert vala. E törv. cikk által a reincorporatio foganasítása a végrehajtó hatalom köteletségévé tétetvén, a legsajátságosabb bonyodalmak támadtak: mert Erdély ezen egyoldalú eljárás törvényességét tagadta, s a foganasításnak ellene állott. A kormány mind a két résznek igazat adott. A küldöttség eljárását még az is bonyolítja, hogy magok a megyék is ingadoztak a felett, hová tartozzanak. E gyűlés alatt is Krasznamegye követet küldött, de oly utasítás mellett, hogy a „Részek“ visszacsatolásán kívül más ügyhez ne szóljon; ellenben Zaránd megengedte képviselőinek a felmerülő tárgyak vitatásába vegyülni, s így tetteleg Erdélyhez tartozónak képzelte magát; Középszolnok pedig a posoni t. ezikket kötelező erővel bírónak nem tekinté, sőt Magyarországhoz csatoltatni ezutánra sem kívánt. A „Részek“ ügyének ily stádiumában az erdélyi diéta a XXI. ezikket érvénytelennek nyilvánítá s a trónhoz intézett felterjesztésben kifejték, miként az adatok, melyek a magyarországi törvényhozást vezették, egyoldalúak és hiányosak valának; a belölök vont következtetések, a diplomatiiai elveket és az igazság érzetét megtámadják; — kifejtették, miként Magyarországnak nincs több joga egyoldalú határozat útján a „Részeket“ mint magát Erdélyt visszacsatolni, és a felség felkérte, hogy Erdély területi épségét oltalmazza. A felette folytatott vitának legfőbb momentuma volt, hogy a rendek kinyilatkoztatták, miszerint Erdély a négy megyét kezei közül ki nem bocsátja, kész inkább egészben a testvérhonnal egyesülni.

Így folyt le az 1837-ki szebeni kibékülő hongyülés, mely az országot az 1811-ben megszakadt alkotmányosság terére visszavezérelte.

II.

Az 1841-ki hongyülés. Gr. Teleki József gubcnatorsága. A magyar nyelv, tisztújítás, úrbéri s más reform-kérdések.

A szebeni országgyűlés után a megyék ismét elkezdtek autonómiátokért küzdeni. A tisztújítási kérdésben az ellenzék régi nézete mellett maradt; két megyén kívül a többiben győzött, s kivitték, hogy az oly tisztí választásokat is felterjesztheték, hol nem kilenczet, hanem csak hármat ajánltak fel: azonban a kormány az ily választásokat félretette, a közigazgatás a substitutus tisztek kezében folyt tovább.

Csaknem egészen ki volt fáradva már az ellenzék, a midőn a megyegyűlések küzdelmeinek a *journalistica* segítségére jött.

Széchényi monumentális munkái nyomán több, a látkört szélesbitő munkák és röpiratok jelentek meg; Kölesei Frenecz, Horváth István, Szentiványi Mihály Erdélynek Magyarországgali uniójáról értekezéseket bocsátottak közre. Kossuth Lajos fogságából kiszabadulván, 1841-ben Pesten politikai hírlapot indított; az „Erdélyi Híradót“ b. Kemény Zsigmond és Kovács Lajos vették át, — szóval a közszellem, mit eddig a megyegyűlések tartottak fenn, a sajtó vezérlete alá került, mely annak *democraticus* irányt kezdett adni.

Ezen irány a vidéken sem maradt kifejezés nélkül. Miből csak azt említjük meg, hogy a csiki székely^ katonaság kadétai és őrmesterei ez időben társulatot alakítottak, melynek célja volt magokat oda képezni, hogy mint polgárkatonák a politikában részt vegyenek, szabadelvű követ küldésére munkáljanak, — azonban 1841. mart. 15-kén Balázs őrmestert, mart. 26-án Benedek őrmestert s hat kadétot befogtak, Csíkszereda várába zárattak, mignem a felébredt szellem ismét elnyomatott.

Ezen hangulatban találta Erdélyt az új országgyűlés, mely Kolozsvárit 1841. nov. 25-én b. Jósika János királyi biztossága mellett nyílék meg. A sérelmi kérdések varázsaikból sokat vesztek, a magyarhoni reform eszmék kezdettek előtérbe nyomulni, és kivált a nép sorsa mindinkább magára

vonta a közfigyelmet. Ezen körülmény okozá a nagy hatást, melylyel az országgyűlés új elnöke, b. Kemény Ferencz megnyitó beszédét fogadák. Az elnök nyilatkozata majdnem a politikai programok határozottságával birt. Belőle az látszék, hogy a kormány a közjog feletti elvvitákban hihetőleg maradni fog régi nézetei mellett: de ha a rendek a reformtérre lépnek, ott kész a haladás zászlójával maga menni elől, sőt kész a magyar nemzetiség öregbítésére és Erdély erd ekeinek Magyarország erd ekeivel azonosítására mindent elkövetni. A conservatív párt, mert félt, hogy Bécsből kellően nem támogatják, felhagyott a haladási irány elleni buzgósággal, az ellenzék pedig, mert azt remélte, hogy némi előzékenység által a reform ügyét előmozdítandja, épen nem volt tulszigoru a sérelmek körül. így lőn, hogy mindkét párt, sőt maga az erdélyi kormány is csalódott számításaiban, mert fenn, a megalakított törvényczikkeket félretevők, vagy oly változtatások mellett küldők vissza új vitatás alá, melyek a siker iránt kevés hitet hagytak fenn.

Azért az 1841-diki országgyűlés sikertelensége daczára is megérdemli, hogy törekvéseit jelezzük. A rendek kitűnő mérséklettel haladtak át a lajstrom, illetőleg a verificatio, eddig folytonos küzdelmeket okozott kerd ésein; s az ürességbe jött főhivatalokra a választásokat a párterd ek kölcsönös méltánylásával tevék meg. Meghalván gr. Kornis, oly választást küldtek fel, hogy a felterjesztettek közül a kormány gubernátorrá, gr. Teleki József koronaórt és magyar tudós társasági elnökét nevezé ki. Mely megerősítés, hogy mennyire összehangzott a közohajtással, el kell beszélnünk a fogadtatást, melyben az új főkormányzó 1842. apr. 6-dikán Kolozsvarit részesült.

Az említett nap korán reggel már élénk mozgalom uralkodott. A fenyegető idő daczára is 9—10 óra felé a város utczáit néptenger boritá. A főpiacson katonaság volt felállítva; a főkormányzói laktól a főtér vonalán el, s a monostorutczán végig a városi testületek, czéhok, kollegyomok álltak fel két sorjával, zászlókat lobogtatva. Az ablakokban, mintegy zsúfolt színház páholyaiban Erdély hölgykoszoruja, a fedélzetekben cselédség; 11 óra felé a felállított sorok mozgást kaptak, nép-

ség, fiatalság, a főúton a városból ki kezdte tódulni, a várva várt vendégnek elébe indult; 12 órakor a fellegrvár ágyúi megdördültek. Hullámzó tengerré vált a város. Az utczákon végig egyes lovagok szikráztaták a köveket ki- és befelé: itt van! itt van! hangzék minden ajkon.

Fél egy felé az akkor még fennálló agg monostor-kapu üregéből, hova minden szem szegezve volt, pánczélos, fedett rostélyu sisakos lovag vált ki; utána a város rendőrigazgatója lóháton, fekete magyar díszruhában; utána léptettek a város képviselői, vezették be a nap hőstét, ki hat fekete mén által húzott díszkocsiban ült, feketében, változatlan de mégis élénk piros arczczal, fejrülö gyér fürtökkel. Kocsija körül fiatal lovagok: utána az ország kiküldöttei kocsikban...

A városba lépöt éljenzés szünni nem akaró mennydörgeése fogadta; a zászlók lobogtak, igen a fejr kendők az ablakokban; s a felállított zenebandák, zenekarok újabb meg újabb indulóval fogadák a léptetőket.

A menet a főtéren át a kormányzói lakba vonult. A nép a lak elébe tódult; éljenzette, mire az új kormányzó az erkélyen megjelent. Estve fényes világítás, s fejdelmi tánczvigalom rendeztetett.

Másnap reggel az utcák hasonló alakban látszának felviradni; 9 órakor a testületek újra zászlókkal álltak az utczákon, utat képeztek a főkormányzói laktól az országgyűlése helyéig, a városi tánezteremig, hol boldog volt, ki korareggel helyet foglalhatott. A karzatokról száz kíváncsi fo tekintgetett alá; a nőkarzat csak egyrésztét fogadta a jöttéknek; a hon nagyjai a zöld padokon, a hon főrangú hölgyei a terembe felállított állványon foglaltak helyet.

Így lépett be gr. Teleki József az országos terembe, hol esküjét tetette, főkormányzónak igtattatott be, — kinek Erdélybeni megjelenése a dolgok menetére, s az országgyűlés folyamára kétségtelen befolyást látszott gyakorolni.

Mindjárt a tanácskozások elején napi rendre került a magyar nyelv ügye, mely a megnyitó beszédben is meleg szavakkal hozaték a törvényhozás figyelmébe. Erdély 1791 óta hallgatott a nyelv kérdése körül. Itt hiányzott azon küzdelmi korszak, mely Magyarországon 1825-től kezdve a latin

nyelvet folyvást tiprotta, s a magyart fokenként emelé a diplomatiái, polczra. De bár viták nem folytak, nyelvünk azért észrevétlenül mind tágasabb tért nyert. Az országgyűlési felírások és törvénytervek latinul mentek ugyan Bécsbe: de sóba még a szászoknak sem jutott eszébe, hogy latinul, annál kevésbé, hogy németül szónokoljanak; a kormányzék birodalmi érintkezéseiben a latint használta ugyan: azonban a beligazgatás alig valami kivétellel magyarul folyt; az iskolai növelés magyarrá vált; a görög vallású oláhság anyakönyveit magyarul vezeté.

Bár Erdélyben a nyelv kérdését az idő szépen megoldotta volna, a kormány biztatására itt is törvényhozás terére hozták azt: b. Kemény Dénes indítványa másolata lőn a posoni indítványnak. Azonban a szászok — kikre a törvényczikkben akként volt tekintet, mint a magyarhoni törvényjavaslatoknál a horvátokra, — nemzeti egyenjogúságukat hozván fel, mindazon pontokat megtámadták, melyek által a latin nyelv úgy küszöböltetik ki, hogy helyét kizárólag a magyar foglalja el. Ok a feliratok és törvényczikkek szerkesztésénél osztozást kívántak; bár nem ellenzék, hogy a hozandó törvényeknél, hitelességgel a magyar szöveg bírjon, — a kormányzékkel levelezéseiket a kölcsönösség alapján követelték elintéztetni a szerint, hogy magyar leiratokra, német felterjesztést tehessenek. E fellépés akkor túlságosnak látszott, s a követelés újdonsága a kedélyeket ingerültségbe hozta; azonban, miután a nemzetek curiatum votuma megszűnt volt, az egész tiltakozás egy csekély számú minoritás zajongásának tekintetek. Végül is Schreiber Simon Szebenszék követe óvást jelentett, a mennyi szász követ magáévá tette, kivéve Lészay Dániel és Loreni szászvárosi követeket, kiket ezért küldőik visszahívtak. S mind a mellett, hogy b. Kemény Dénes 1842. febr. 12-én a szászok ez eljárása ellen hatalmas beszédet tartott, s a törvényezikk felment: Bécsből oly változtatásokkal érkezett le, melyek a létező állapotnál kedvezőtlenebbek lévén, új de eredménytelen vitatkozások- és feliratokra szolgáltatott anyagot.

Hasonló sorsa volt a tisztújítás kérdése iránti törvényjavaslatnak is. A mint a szenvedély első tüze ellobogott,

be kezdék látni az eszélyesebb kormánypártiak, hogy az oppositót a részletekre nézve alig lehet sikerrel ostromolni. Fel-szólíták ennél fogva az oppositot: szűnjék meg egyedül magá-nak követelni a törvényfejtegető szerepet, a helyett lépjen fel törvényjavaslattal. Az ellenzék sokáig vonakodott, végre hoz-záfogtak, de azon világos kikötéssel, hogy ha a Karok és Rendek ezen az utón célzt nem érendnének, „tartani fogják magukat az eddig is fennállott tiszta törvények rendszabályá-hoz.“ És ezt nemcsak a jegyzőkönyvbe igtatták be, de egy felírásba is bele foglalák. Az új törvény b. Kemény Dénes indítványa szerint fogadtatott el, s lényegében az volt, a mi magyarázatot az 1791-ki XH-ik törvénycikknek adtak vala: azonban a conservatívpart kedviért beletették, hogy ezentúl a restauratiók nem évenként, mint az eddigi törvények követel-ték, hanem minden három évben tartassanak. Ezen törvényja-vaslat is felment, de Bécsből ez is oly módosítással jött le, hogy abból törvény nem válhatott.

Hátha a reform-kerd ésekben szerencséesebbek lesz-nek, s legalább odáig, meddig Magyarország eljutott, elme-hetnek: ezzel vigasztalták magokat a kedélyek. Tehát a re-form terére csaptak át. Az 1837-ki országgyűlésen' rendszeres bizottmányokat neveztek volt ki, hogy a közjogi, adó, katonaság, úrbéri, törvénykezési, vallási, kamarai és közgazdászati kerd ések körül reform-javaslatokat dolgozzanak. Azonban c bizottmányok ügyében csak 1842. dec. 22-én jött meg a ha-tározat, munkálkodásaikat csak most kezdhették volna meg. De nehogy az időből kifogyjanak, abban állapotdák meg, hogy ne öleljék fel az egész tért, hanem csak az úrbéri s más sürgetőbb kerd ésekben szemelvényileg készítsenek törvényja-vaslatokat, melyek rögtön tárgyalás alá jöhetvén, még a diéta bezárása előtt felső megerősítést nyerhessenek.

A bizottmány szorgalommal és szabadelvüleg járván el, rendre szemelvények kerültek a ház asztalára, melyekben: a görög-nem-egyesült vallás bevett vallásnak nyi-latkoztatott;

a nem-nemesek hivatalképessége elhatározatáték; a közmunkában az úrbéresek terhe szabályoztatott, s a földesuraknak is bizonyos aránybani részesedése megállapították;

a legrövidebb polgári perek folyama a hitel érdekében rendeztetett;

eltöröltetett azon törvény, mely az országgyűlés tartása alatt a polgári perek folyamát felfüggesztette;

a museumnak, melyet gr. Kemény József és gróf Kemény Sámuel gazdagon dotáltak, fölállítására, s a kolozs-vári nemzeti színház jövőjének biztosítására, és egy országos terem építésére jelentékeny összeg ajánlatott, melyből 60,000 pengőn kívül — mert ennyi az országos pénztár activ tulajdona volt — a többi mennyiséget a magyar és székelyföld minden lakosai egyaránt hordozzák, de a szászok csak az országház költségeinek fedezésére járuljanak,—

a bizottmány többi szemelvényei az úrbéri s azzal kapcsolatban álló kérdések elintézésére vonatkoztak; törvény-cikk terjesztetett elő: az úrbéri szolgálat maximumáról, a kiköltözés és elmozdítás eseteiről, az úrbéri apróbb javadalmak és tartozások megváltásáról, a földesúri hatóság szabályozásáról, a legelők elkülönítéséről és a mezei rendőrségről.

E javaslatokat, melyek az ellenzék nézetei szerint lőnek-szerkesztve, némi változtatásokkal elfogadván, azon alázatos kéréssel terjesztők Bécsbe fel, hogy méltóztassék ő felsége még a folyamatban levő diéta alatt azok megerősítését leküldeni. De a rendek közohajtása nem teljesülhetett, mert a 15 hónapig tartott országgyűlés 1843. febr. 21-én bezárattott. Gr. Teleki László, b. Kemény Dénes, Deáki Sámuel beszédei a népért, alant és fent ismét elhangzottak. A kormányzó búcsúbeszédében azzal kívánta a kedélyeket vigasztalni, hogy noha ily sok idő fáradozásainak látható eredménye alig van: de az eszmék, melyek elhintetének, utóbb ízletes gyümölcsöket fognak teremni.

III.

Nemzetiségi mozgalmak. A szászok és oláhok. Régi országgyűlésünk szerkezete. Az 1846-ki országgyűlés. Úrbéri munkálatok.

A 41-ki hongyűlés két eszmét merített föl, melyek a forradalom előtti évek, s magának a forradalomnak is vezéreszméi lőnek: a nemzetiségek — s a magyarok részéről a

Magyarországgali egyesülés óhajtásának felébredését. Magyarhonban a magyar nyelv diplomaticusá tétele ellen a horvátok harczra keltek; itt a megyéknek egymással s a kormányközegekkel használatá szintén kimondatván, a szászok és románok e végzés ellen demonstrálni kezdettek; mit fokozott az, hogy a rendek kimondák, hogy mintsem a partiumot elszakasztatni engedjék, készek inkább országul egyesülni.

Az erdélyi nemzetek tehát, mindenik a saját szempontjából, ez eszmék alapján agitatiohoz fogtak.

A szászok különösen b. Kemény Dénes e tárgybeli beszédének némely passusa által ingerültségbe jöttek: hogy fiaikat Kolozsváráról és Maros-Vásárhelyről, hol eddig a jogtudományokat végezték, haza vonhassák, Szebenben jogtanári széket állítottak; a szász nemzet pénztára a magyar hirtokra kölcsönzést ez időtől fogva felmondta; nyelvharczi röpiratok indultak meg; s mindenből kirítt az, hogy a deák-ból magyarrá lett gubernium alól szabadulni s magokat a bécsi német kormányzással kötni egybe, törekvéseik czéljává tették. E gyűlésen az oláh püspökök a szász földön lakó oláhoknak a szászokkali egyenjogúságuk tárgyában kérvényt nyújtottak vala be, — s mivel a magyarok a püspököket pártolák, említett szándékukban ez által is erősödést nyertek.

Az oláhok se maradtak messze, a magyar irány és szász tendenciák ellen mozogni kezdettek. E mozgalom központja Balázsfalva lévén, a főkormányzék fellépésére Lemény János egyesült püspök nyomozást vitetett véghez, több papjelöltet elűzött, Barnucz Simon tanárt hivatalából kitette. Az abrudbányai havasokon egy bujtogató nő lépett fel, Varga Katalin, kit azonban a kormány elfogott. De azért a felkeltett mozgalom mindinkább harapódzott.

Közbejött még az is, hogy a posoni 1843. máj. 14-kén megnyílt országgyűlés, több nagy szabású reform-eszmék közepette, a partium ügyét, s azzal kapcsolatban az uniót is újra megpendítette.

A partium visszacsatlását már az 1836-i posoni gyűlés dekrétálta volt, azonban e törvény az erdélyi kormány ellenzése miatt végre nem hajtatott, s ennek következtében ama részek (Közóp-Szolnok, Kővár-, Zaránd- és Krasznamegyék)

főispánjaiktól gátolatva, követeket ezen országgyűlésre nem küldöttek. A rendek ebből kiindulva, a meg nem jelent megyéket a törvény értelmében pörbe fogatták, s elítélték. Az Ügy tehát azon anomal helyzetbe hozatott, hogy állott a törvény, állott a büntetés, de mert a kormány végrehajtására / kezét nem nyújtott, a főispánok követválasztó gyűléseket nem tartottak, a posoni gyűlésre minden büntetés daczára se jelenhettek meg. E helyzet megszüntetése végett b. Wesselényi Miklós számos közép-szolnokiak aláírásával kérelmet nyújtott be az ország rendíéhez. E felett 1844. oct. 11-én, igen heves vita támadt a kormány ellenében. Midőn a kormány a törvény határozatába beleegyezett — úgymond egyebek közt Szentkirályi Móricz — úgy látszik előre féltvé, hogy azt végrehajtani nem fogja... Ő semmit sem vár felülről az ország jövőjére nézve, felhívja azért a rendeket, ki ellenkező véleményben van, álljon fel, s hazudtolja meg őt ezen ügyben. Indítványozza tehát, hogy II. Ulászló törvényeinek nyomán az érdekllett főispánok feleletre vonassanak. Beöthi Ödön erős kikérelésekkel teljes beszédében veszélynek nyilatkoztatja azt, hogy felülről nyujtatik példa a törvényszegésre. A feliratban tehát, melyben a részek valahárai visszakapcsolását erős hangon követelték, a rendek egyebek közt Ulászlónak a felelőségről szóló törvényére is hivatkoztak. Azonban a főrendek tábláján a felirat időhiány miatt, fel nem vétetett. A részek visszacsatolásának kerdése ötletéből Erdélynek Magyarországgali szorosabb egyesülése is újra szóba hozatott. Feliratot intéztek, hogy ezen egyesülés eszközlése végett országos bizottmány neveztessek, mely Erdély rendíével az egyesülés módjáról értekeznek. Azonban válasz erre se jött.

Az ilyen törekvéseknek épen nem kedvezett az idő, mert Metternich herczeg ez időben czélba vette volt, hogy Magyarországot a német vámegyletbe, s ez által a német területbe bekapcsolja: mi ellen azonban Kossuth védegyletet alapított, felhívta ugyan is a nemzetet, hogy a honi szövetek- és cikkekre szorítkozzanak, — mi 1844. oct. 1-én megnyilván, Erdélyben is főleg a székelyszöttes ruháknak egyidőre divatot biztosított vala.

Az ily irányú nemzeti törekvésekre Magyarország elle-

nőben a horvátok, Erdélyben a szászok és oláhok mind kihívóbban léptek fel.

A szász nemzeti egyetem 1846. mart. 23-ról rendeletet bocsátott ki, mely a szász hatóságok hivatalos nyelvévé a németet jelei. E mellett Roth Lajos luth. lelkész, hogy a szász föld nemesi birtokairól a jobbágy oláhságot kitehessék, Würtembergbe ment, s mintegy 300 sváb családot hozott ez évben be, kiket nem lehetvén egyhamar elhelyezni, részint visszamentek, részint Beszterczevidékén és Szászvárosszékebe telepítették le.

Az oláhok ügye szintén nagy lendületet kapott. Meghalván a nemegyesült püspök, helyébe az erdélyi esperesek ellenmüködése daczára, S a gun a András kovili apát 1846. jún. 27-én pöspöki vicariussá tétetett, s majd 1847. dec. 2-án gr. Lázár László tartományi caencellar, mint királyi biztos, a tordai zsinaton keresztül vitte, hogy püspökké választatott. Ki által az oláhok mozgalma mintegy fejtet kapott.

A más két nemzet ellentörekvései a többség álmát nem sokat háborgatta. A conservatív párt több megyében többségre vergődvén, s a közép nemességet a „nem adózunk“ jelszóval zászlója alá vonván, — se mellett a földbirtokosok erd eke a szintén földbirtokos szász nemzettel a néppel szemben össetalálkozván: magokat úgy megerősödvé hitték, hogy reformkerd ésekre gondolni sem akartak. Magyarország ügyei vezetése gr. Apponyi György alcancellár, az erdélyi b. Jósika Sámuel kezébe esvén, a conservatív iránynak teljes jövőt Ígértek.

Bár az időjelek, a mozgalmassá válható idők jelei Európaszerte mutatkoztak: nem kívánták észrevenni. Az 1846-iki olasz forradalomra a lengyel forradalom következett, a parasztság ura ellen felkelt: hogy e jelenet itt is előállhat, gondolni sem akarták. Pedig a nép már is oly ingerült, hogy a midőn a csíki és naszódi határöri katonaságot Gallicziába, a felkelt nép lecsendesítésére ki akarták indítani. Naszódon egy hadnagyot bántalmaztak, Csikban pedig egy székely, örmesterét a sorból föbe lötte.

1) Erd . Híradó 1846. 361. 1.

Ily előjelek közepette kelt júl. 9-ről a leirat, mely az országgyűlést 1846 sept. 9-re Kolozsvárra egybehitta, melynek főfeladata volt, Erdélyben valahára urbért hozni be. — E lévén utolsó rendes országgyűlésünk, nem lesz felesleges szerkezetét feljegyeznünk.

Hetvenhárom országgyűlés volt már Kolozsvárit, országházunk még sem vala, helyisége most is a városi redoutterem.

A terem keleti végén trón emelkedett, hol a felség képét, Erdély veres, kék és sárga színei fogták körül. Közepén hosszú zöld asztal, rajta Írószerek és csengetyű; élén az elnök, körüli a királyi tábla és ítélőmesterek.

Jobbról a megyék és székelyszékek erőteljes követei ülnek, s szóval és zörgő karddal képezték az ellenzékét, — balról, a regalisták drága köves kardokkal s mente-kötöktől gazdagon ültek és szózatoltak fejenként szemben a megyékkel. A trónnal szemben padok. E padok jobb felén ültek a szász követek, élükön a szebeni követ az óvással igen gyakran a kezében; balfelén a városok szerény követei, köztök egy pár urfi, kik e padokon készíték magokat a megyei követségre.

Szószéknék semmi nyoma, holott ez sok beszédűtől megkímélt volna.

A gyorsírói állvány mellett, az elnök megett jobbról és balról, a két hírlap asztalai. S ezzel a külsőségekkel tisztában vagyunk, legfeljebb még a karzatokat kell megemlítenünk, hol főleg a kancelláriák ifjúsága és a hölgyvilág megjelent, lelkesülten rosszait vagy éljenzett.

A midőn árnyék törvényhozásunk külsőségeit feljegyeztük, lényegére nézve meg kell említenünk, miszerint törvénybe volt ígdatva, hogy minden évben egybehi/assék; de azért egy század alatt, éppen 1765-től tiz évre sem jut egy országgyűlésünk, — 1834-től fogva is csak minden negyedik évben lón összehivatva. A törvényhozást a felség a nemzettel együtt gyakorolta, az iniciativa a nemzetet és koronát jogszerint egyaránt illette; de azért a törvénycikkek halva születtek, egy 1811-ben hozott végzést 1837-ben küldtek le. Szabad saj-

tónk, mely a kérdéseket előkészítse, nem volt, a beszédeket lehetett közölni, de bírálni nem. A parlamentarizmus élet főkéllékét, a szabad szótást csak annyiba bírtuk, hogy országgyűlés alatt senkit se fogtak el, hivatalát az alatt senkinek el nem vették: politikai pártok tehát ki nem fejlődtek. A parlamentarizmus élet más kelléke, a felelős kormány nem létezett: bár a gubernium annyiszor jelent meg gyűléseinken, a hányszor tetszett, a főkormányzó tetszése szerint vette el, mikor jónak látta, az elnöki székét.

A címzésben meg volt a „karok és rendek“, s a karokat, miután Erdélyben főúr és nemes közt a törvény különbséget nem tett, csak a clericus képviselte volna, ha az is a róm. katolikus és unitus püspökökön s káptalani követeken kívül többől állott volna; a rendeket, a helyett, hogy mint másutt a polgárság és nép képviseli, itt a nemesség és polgárság tévé, a nép teljes képviselet nélkül állt. És e karok és rendek egy teremben ültek; bár a „karok“ törvényszerűleg hiányoztak, a regalistai kar lassanként oda fejtetett, hogy a midőn 1810-ben 100, 1841-ben 150 királyi hivatalos volt, most e gyűlésre 220 hivatott meg, egyszerre 70-nel több mint azelőtt; de azért az olyanok mint Wesselényi, meghiva nem voltak.

A trónbeszéd deák volt, miként a rescriptumokat is deákul kezdék és végezték. Az elnök nem csak kitűzte, vezette a tanácskozást és enunciált: de a nélkül, hogy elnöki székét másnak adta volna át, véleményét mondott.

A regia proposititók csak rubrumát hozták a tanácskozás alá veendő tárgyaknak, a nélkül, hogy a kormány törvényjavaslatot terjesztett volna rólok elő: ennél fogva a tanácskozás mintegy siktengerre volt kidobva iránytú nélkül.

A gyűlés folyama lassú, élettelen. Hogy példát idézzünk: 1847-ben cancellárt s egy pár országos tisztviselőt választottak, vagy is mint e regia propositio magát kifejezte, kellett candidálniok; s a helyett, hogy bizottmányra bízzák, a szavazatok szedésével sept. 14-két és 15-két eltöltötték, s a midőn sept. 19-én a választást kísérő felirat jött szőnyegre, 41 beszéd volt a felett, vájjon belétegyék-e, vájjon nem bántják-e

meg a kormányt, ha a feliratba bele teszik, mint máskor, hogy a jelen választást csak a jelen gyűlés választásának fogják tekinteni, vagy is, ha a jelen gyűlésre nem erősíti meg, a jövő gyűlésre mást választanak. —

Miután országgyűléseink szerkezetét ismertettük, az ezen országgyűlés ismertetésére nem felesleges megemlíteni, hogy a kormánypárt egy választásnál több erélyvel nem korteskedett, mint erre; valamint azt, hogy Ilunyadmegye főispánja, a megyéjére és az ottani városokra eső hat követet csaknem kinevezte; s hogy Marosszék főkirálybirája Antal Imre s főleg az oly nagy szerepre vergődött Berzenczei László ellenében, annyira vitte az erőszakot, hogy a választókra a katonaság által fegyvert töltetett.

, Ily országgyűlés elé került az urbér, mely Magyarországra már 36 óta be volt vive, s mit e gyűlésen ide is be kellett volna hozni.

Nevezetes volt a kerd és, mert Erdélyben, leszámítva a székely s némileg a szász földet, a városokon kívül eső nép nagy része jobbágy vala. A népnevelés el volt hanyagolva. Az úri szolgálat Mária Theresia óta nem lévén szabályozva, szabályozása tovább már alig volt halasztható, mert a közterher nagy része a nép vállaira volt nehezkedve.

Az ellenzék ezen anomál helyzetet mélyen érezte, kívántak is a megyegyűléseken a népert felszólalni, az urbér átvitelét előmunkálni: de a kormánypárt a kisebb birtokossággal elhitetvén, hogy a közterhek hordozásától még sok időre ment maradhat, bennek hatalmas támaszra talált, s ennél fogva a megyegyűléseken nem sokra lehetett menni.

Annál kedvezőbb volt tehát az országgyűlés egybehívása, hol az értelmiségtől többet lehetett e tárgyban várni.

Az országgyűlést egybehívó kir. leirat némely ürességbe jött sarkalatos hivatalok betöltését, s a systematica deputatio urbért tárgyzó munkálatát tűzvén ki, az országgyűlés iránt nagy érdekeltség volt az országban. Nem kevésbé nevelte a kedélyek rugékonyságát az, hogy a systh. deputatio munkálatait, hogy azokat a megyék megvitassák, a kormány nem nyomatta ki, s a mellett azzal fenyegetődtek, miszerint a kormány annyira óhajtja az urbér behozatalát, hogy kész ország-

gyűlés nélkül is behozni. Holott, ha komoly szándéka lett volna, Észteí foherczeg alatt behozhatta volna.

A tanácskozások megkezdődtek. A kir. biztos b. Puchner Antal, fohadikormányzó; az országos elnök: b. Kemény Ferencz. Az ellenzék élén egyelőre b. Kemény Dénes állt, visszalépvén, Zeyk József vitte a vezérletet. A kormánypártot b. Jósika Lajos vezette, ki főkormányászéki tanácsosságból csak most neveztetett dobokamegyei főispánná. E pártnak nem csekély szolgálatot tett iktári gr. Bethlen Domokos, kinél hatalmas estélyek tartatának.

A választásnál főbb momentum volt, az udvari cancellarság betöltése; megtörténvén a választás, vagy mint a királyi propositio mondá, a candidálás, arra az udv. cancellaria eddigi vezetője, b. Jósika Sámuel 238 szavazatból 213-at kapván, ki is neveztetett.

Megesvén a választások, az országgyűlés lényeges kérdéseire csak is a 18-dik ülésben jöhettek reá, a többi ülést csaknem mind a választást kísérő felirat szerkesztése vette el, mert mint fennebb megjegyeztük, a két párt napokon át vitatkozott a felett, mit lehet és mit nem kell a feliratba bele tenni. Mígnem, a csekély számra olvadt ellenzék a többség ellenében minden positioját elvesztette.

A gyűlés lényegére kerülvén végre valahára a sor, a sy8thematica deputatio munkálatai szőnyegre jöttek.

Tizennégy tárgyról készült vala munkálat, melyek lényegesebbjei: az úrbéri, adóügyi, ujjonezozási, katonatartási, Erdély czélszerűbb politikai felosztásáról s a szóbeli perfolyam behozataláról szóló munkálatok valának. Mint ezekből láthatni, még mind a sérelmi téren járt a törvényhozás, korszerű reformoknak, melyek Magyarországon már előtérbe nyomultak vala, itt még nyoma is alig észrevehető. Anyagi erd ekeink rendezésével még senki se kívánt foglalkozni.

A gyűlés főtárgya, az urbér elővétetvén, mindjárt kezdetben, azon nehézség merült fel, hogy egy rész semmi urbért sem akart; a más rész engedni kívánt az idő kívánalmainak, a jobbágyság sorsát szívesen kívánta rendezni; a harmadik rész pedig belátva, hogy ezen intézmény már túlélte magát, a kérdést örökváltság útján kívánta volna megoldani. A né-

zetek e különbözősége mellé járult azon, a kormányzat által gördített akadály, hogy az ezt tárgyozó munkálat sajtó alá csak most adatott; a kinyomtatás és a megyékkeli közlés idejére az országgyűlés, három hónapra elnapoltatott.

Ez idő alatt az ellenvélemény a megyéken hatalmas támaszt kapott. Bár a hírlapok keményen dolgoztak, a megyék a maradó párt által oda lőnek hangolva, hogy míg Magyarországon legtöbb vidékein egy jobbágy-állomány 24, s több helyen 50 holdig is felment: itt Közép-Szolnok 6, Alsó-Fejér 5 holdban kívánta megalapíttatni. Idejárt az, hogy az urbér behozatalát már maga a munkálat, a földfelmérésétől, a majorsági és jobbágy földek elkülönítésétől, a kir. haszonvételek arányosításától tette függővé, melyeknek végrehajtására, mint számiták egy századnegyed kellett volna.

A maradók pártja ezen szélsőségben élt, míg a túlzók, a másik szélsőségre, az örökváltság általi kibontakozásra vetették át magokat, mi a jobbágy-állományok tisztázása nélkül szintén nem volt képzelhető, így csak a maradó párt malmára dolgoztak. A mérsékeltbb ellenzék tehát arra munkált, hogy legyen végezel az örökváltság, de átmenti eszköznek az úrbéri fogadják el.

Így nyílt meg 1847. jan. 4-én az urbér feletti tanácskozás. Az indítványt b. Kemény Dénes tette, mi abból állott, hogy a systh. deputatio dolgozzék egy törvényjavaslatot, mely az urbért átmenti stádiumnak tekintvén, az örökváltság mikénti módja felől adjon javaslatot; addig is az urbér tárgyalásához fogjanak hozzá, s annak életbe léptetését ne tegyék az agrariiai viszonyok rendezésétől függővé.

Ezen indítvány elfogadtatván, a syst. deputatio munkálata vita alá került. Három főkerd és körül forgott az: mi az urbériség? miként osztassák fel az az úrbéreszek között? s mit tartozzanak azokért szolgálni? A tanácskozás megkezdődött, b. Kemény Dénes, szónoki tehetségének minden hatalmát ráfordítá, hogy a munkálat a kor kívánatának megfeleljen: de bár a syst. deputatio munkálata se volt bőkezű, alig maradt pont, melyet a kormánypárt ne módosított volna; mignem b. Kemény Dénes nem kívánván a felelőségben a jövő kor előtt osztozni, követségéről lemondott. A küzdelmet Zeyk Károly

és József, Véér Farkas s mások folytatók, de azért a többség folyvást győzelemben állt.

Hogy többet ne említsünk, az úrbériség alapjául az 1819-i összeírás vétetett, melyről tudva volt, hogy meglehetősen hiányos, s minthogy azóta több úrbériség behozatott, a jobbágyságra tétetett át annak bebizonyítása, hogy mit bírt az összeíráskor; míg ellenben az ellenzék azt kívánta volna, hogy mind az úrbériségnek tekintessék, mit jelenleg bírt, s miről bebizonyítja, hogy 19-ben bírta. E mellett oly úrbéri-állomány szabott ki, mely a nép reményeit ki nem elégítette volna, — min az által kívántak segíteni, hogy az állományon feljül eső földek bevonását hét év múltára határozták, mit az udvar 12 évre hosszabbított.

Elég, hogy a törvény létrejött. A többség győzelemben állt, az ellenzéknek nem maradt egyéb tér, mint óvással felelni rá: ilyet nyújtottak be Kolozsmegye, ilyet egy mást Alsó-Fejérmegye követei; hogy többen nem nyújtottak, abban leli magyarázatát, mert megyéiktől kapott utasításaik kezöket megkötök. E törvény ellenében a legméltóbb kritikát azonban, a haza méltó fájdmára elhunyt idős gr. Bethlen János, a 34-ki ellenzék vezére szolgáltatta ki. Midőn a törvényt átmenni látta, falusi jószágáról bejőve, az országgyűlésen megjelent, a többség vívmányát mély fájdalommal rosszalá, s a háromszor szentnek nevezett nép nevében ezen urbér ellen óvást jelentett, s azzal a gyűlést elhagyá. Óvását gr. Teleki Domokos, id. gr. Bethlen Sándor, gr. R h é d e i János, gr. Gyulay Lajos, gr. Mikes János, ifj. gr. Bethlen Pál, b. Kemény Domokos kir. hivatalosak szintén aláírták.

Így végződött e hongyülés el, 1847. nov. 10-én.

Így nyílt meg a posoni országgyűlés, nov. 7-én, melynek vezérlete csakhamar Kossuth, Pestmegye követe kezébe esett.

S bekövetkeztek a 48-ki események.

Uralkodók és kormányzók táblázata.

I. Leopold 1691. dec. 4—1705. máj. 5.

II. Apaffi Mihály fejdelem 1690—1701.

I. gr. Bánfi György gubernátor 1602. jan. 5—1708. nov. 5.

Gr. Haller István főkormányszéki elnök 1703. december.—1710. máj. 5.

I. József 1705. máj. 5—1711. apr. 17.

II. Rákóczi Ferencz fejdelem 1707. apr. 9—1711. apr. 29.

B. Wesselényi István főkormányszéki elnök 1710. máj. 1—1713. júl. 1.

III. Károly 1711. apr. 17—1740. oct. 20.

Gr. Kornis Zsigmond gubernátor 1713. julius 1—1731. december 14.

B. Wesselényi István főkorm. elnök 1731. december 14—1732. júl. 19.

Ferencz lotringeni herczeg alfejdelem 1732. apr. 5.—

Gr. Wallis Ferencz tábornok, director 1732. julius 19—1734. nov. 22.

Gr. Haller János gubernátor 1734. nov. 22—1756. oct. 18.

Mária Tberesia 1740. oct. 20—1780. nov. 29.

Gr. Kemény László gubernátor 1758. júl. 6—1762. máj. 7.

B. Buccow Adolf tábornok, főkorm. elnök 1762. máj. 18—1764. máj. 18.

Gr. Hadik András tábornok, főkorm. elnök 1764. aug. 5—1768.

Gr. O'Donnel Károly tbk., főkorm. elnök 1768. mart. 27—1771.

Gr. Auersperg József gubernátor 1771. febr. 6—1773. április 8.

B. Brukenthal Sámuel főkorm. elnök 1774. júl. 6. gubernátor 1777. júl. 30—1787.

II. József 1780. nov. 29—1790. febr. 20.

II. gr. Bánfi György gubernátor 1787. máj. 21—1822.
julus 5.

II. Leopold 1790. febr. 20—1792. mart. 1.

I. Ferencz 1792. mart. 1—1835. mart. 2.

B. Jósika János főkorm. elnök 1822. oct. 11—1834.
october 16.

V. Ferdinánd 1835. mart. 2—1848. dec. 2.

Gr. Kornis János gubernátor 1837. augustus 31—1840.
augustus 16.

Gr. Teleki József gubernátor 1841. apr. 6—1848.